Записки
Наукового Товариства
ім. Шевченка 1913 р.
Т. CXIV

Т. CXIV. Р. 1913, кн. II. Рік XXII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. CXIV. 1913, II B. XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Закінчено 15/V с. с. 1913.

Зміст CXIV тому.

Inhalt des CXIV Bandes.

Церкви на Бойківщині.

Написав **Вадим Щербаківський.**

Загально український, або ліпше сказати середно-український тип церков в літературі уже добре зясовано і ілюстровано значним числом ріжних фотоґрафій, плянів і т. и. Але відміни сього стилю, особливо галицькі, не вияснені ще й досї у бажаній повноті.

На однім типі галицьких церков, саме на бойківськім я й спиню ся в сій коротенькій розвідці.

Ще 1909 року Наукове Тов. ім. Шевченка у Львові поручило менї прослїдити відміни бойківського типу церков, від загального, беручи під увагу не лишень галицький, але й угорський бік бойківських Карпат. Екскурсія ведена в напрямі Стрий-Лавочне-Мукачів, а також деякі екскурсії в Самбірщину і у підгіре аж до рогатинського повіту, дали докази того, що без огляду на істноване відмін у деяких детайлях, бойківські церкви вповні належать до українського стилю; мають вони разом з ним усї ті прикмети, котрі відріжняють його від московського, або ліпше сказати загально великоруського стилю і не мають нїчого спільного з північно росийськими (архангельськими, олонецькими, вологодськими), як се пр. старав ся доказати у своїх примітках Игор Грабар (диви його „Исторія Русскаго Искусства т. II. Ст. 361—376). Архітектурні відміни скрізь слїдкують за лїнґвістичними і обмежують ся етнїчними границями, творючи на пограничній теріторії (напр. з Мадярщиною) осібний межовий, архітектурний тип.

Принято на засїданю історичної секції дня 5. III, 1913.

Спільність стилю виявляєть ся у таких рисах:

1) Церква у бойків, як і на цілій Україні звичайно трьохбанна, або ліпше трехвежна.

2) Вежі звязані між собою в напрямку від заходу до сходу (в поземім пляні — форма корабля), до того-ж середня вежа звичайно буває висша від бічних або крайних, а ніколи не буває низша.

3) в церквах пятивежних вежі звязані між собою навхрест, так що в поземім пляні творить ся форма грецького (рівнораменного) хреста (диви рис. 14).

4) Вхідні двері завсїди бувають в західній вежі з самого заходу сонця, хоча додатково трапляють ся ще бічні двері найчастїйше від полудня.

5) Вівтар все містить ся у східній вежі.

6) Підлога у вівтарі ніколи не буває висша від підлоги в самій церкві (як се обовязково мусить бути у московських церквах).

7) Кожда вежа безпремінно буває многоповерхова, так щоб з середини принаджувала глядача високість банї, побільшена питомою для всїх українських церков ілюзією.

8) Іконостас все буває високий, так що переходить поза злом середньої банї і досягає часто другого поверха.

Відміни:

1) Вежі в бойківських церквах взагалї меньші ніж у середньо-українських церквах.

2) Кожда вежа має більше поверхів ніж се помітно в середньо-українських церквах (часом девять) (диви рис. 15 церква в Бутлї).

3) Кождий поверх значно низший ніж в українських церквах (часом всього в два бальки високости).

4) Кожда вежа завсїгди буває чотирокутна, лише часом і то досить рідко переходить в горі у восьмокутну (див. рис. 2 і 3).

5) В бойківських церквах західня вежа часом служить за звінницю, але вона ніколи не міняє вигляду церкви, бо не міняє від того своєї високости і ніколи не буває висша від середньої вежі. Де так буває, то се вже тип нечистий і можна легко пізнати, звідки така відміна взялась (напр. так буває на мадярській границї, де вплив сей часто примусовий йде від Мадярів) (диви рис. 4, 8, 9). Ся прикмета між иншим дуже відріжняє її від великоруської церкви, в котрій вежа з звінницею завсїди

висша від середньо-церковної, при відсутности у великоросів вівтарної вежі.

6) Орнаментація одвірків і їх конструкція (устрій) в бойківських церквах нагадує трохи ґотик (диви рис. 6).

Що до ріжниць які заходять між церквами самого бойківського типу, то тут можна помітити деякі звязки з високістю гір, серед котрих побудована церква.

Чим висше пасмо гір, тим більше поверхів має церква, котра стоїть в тих горах; але й на самих низах, на підгірю, напр. у рогатинськім повіті можна стрінути церкви бойківського типу, з вежами не меньше, як чотиро поверховими: диви рис. 1, церква в Данильчу під Рогатином. Така сама церква находить ся й в с. Черчу. В самім високім пасмі гір недалеко Бескида трапляють ся церкви мало не з девятиповерховими вежами. Пр. в селї Бутлї церква має 7 поверхів (диви рис. 15), або в Ясенові біля Турки (диви рис. 16), де церква має 8 поверхів.

Мабуть сам устрій гір, де видно як ідуть пасма та гірські крижі неначе сходи один низше другого, давав таку ідею бойківським майстрам, може смереки своїми симетричними, ширшими до низу гиляками вимагали пристосованя, архітектурної гармонїзації до окруженя. Ба навіть і самі верхи бойківських хат, високі і стрімкі, часто бувають прикрашені подібними сходчастими рядами сніпків.

Ся залежність від високости гір помітна на обох сточищах Карпат; на угорськім боцї тип церков точнісенько такий, як і на галицькім: диви напр. (рис. 8) церква в Таламаші. Лишень на самих рівнинах, недалеко Мукачова, можна помітити дуже великі впливи мадярського стилю на бойківські церкви (диви рис. 9, 11, 12, 13). Се вже межові відміни.

Тут деревляні українські церкви нагадують шабльонові мадярські муровані базилики, з високими вежами на західнім кінци церкви, що служать звінницями.

По угорськім боцї Карпат правдивий бойківський тип незадовго зовсїм зникне, бо мадярський уряд переслідує все українське, забороняє навіть, де в силї се осягнути, церковну мову, не кажучи вже про проповіди і вимагає повної мадяризації навіть в службі божій.

Для церков їхні консисторії приняли за обовязковий тип муровану несмачну базилику з західною, високою вежою.

З сього межового типу церков мені пощастилось сфотоґрафувати декілька, з поміж котрих де які уже розібрано.

Такі церкви були в Мартинці біля Стройни, у Плавльому недалеко Мартинки і у Бистрому, також біля Стройни:

1) Перша — себто Мартинківська церква — уявляє з себе базилику з високою вежою над дверми, котра служить звінницею. Побита вона ґонтами й має подвійний верх, як се звичайно можна стрінути на барокових европейських будинках, а також на наших XVII і XVIII вв.

Кругом церкви широко виступає стріха (диви рис. 11), котра з заходу підтримуєть ся чотирома гарними стрункими сішками вирізаними так, як звичайно бувають вирізані українські сішки (колюмни).

Вежа має характер бароковий у верхній своїй частині. Верх її такий, який часто можна бачити на европейських звінницях XVIII в. Сама вежа чотирокутна з орнаментованим заборолом, але далї баня стає уже вісьмокутна; над нею поміщена знов чотирокутня клїтка з вузенькими вікнами, зробленими подібно до італїйських жалюзї. Над цею клїткою знову тримаєть ся маленька вісьмокутня баня.

Вхідні двері мають чисто ґотицький характер.

Сама церква дуже невеличка.

Церква у Плавльому (диви рис. 12) також досить інтересна і про неї варто сказати декілька слів.

Вона побудована також базиликою як і попередня:

В пляні вона чотирокутня з прибудованим на східнім кінци невеличким додатком, у котрім містить ся вівтар. В сїй церкві уже не стріп подвійний, а сама вона двохповерхова, і хоча другий поверх дуже не високий, та все таки містить у собі маленьке віконце.

Верх в сїй церкві, як у хати на чотири cтропи, побитий ґонтою. Стріха над першим поверхом виступає досить широко і тримаєть ся на продовжених бальках, сягаючих далеко поза стїни, як се видно з рисунку 12.

Двері в західній частині (№ 12) такі як і в церкві в Мартинцї великій, лишень орнаментація одвірків дещо близша до української. На жаль двері на окремій фотоґрафії не вийшли.

Дуже цїкаву форму має вежа над західньою частиною церкви. Вона зовсїм низенька, чотирокутня, лише верх над нею високий, острокінчастий, круглий і по своїй формі зовсїм нагадує рупор, з широким круглим рострубом внизу.

Ся вежа повинна служити звінницею, але вона має такі невеличкі віконця, що не знати, як туда переходить голос звонів Такі самі маленькі віконця і у бічних стїнах церкви.

Іконостаси в серединї сих церков високі і взагалї типові українські, лишень дуже бідні, бо й самі церкви не богаті. Дещо лїпшої роботи іконостас є в церкві с. Шелестова (диви рис. 10). Церква в селї Бистрому біля Стройни також уявляє з себе базилику, і то навіть без вежі. На жаль фотоґрафія її не вийшла гаразд, вийшла добре лишень фотоґрафія деталїв (диви рис. 13).

Тут сїшки (колюмни) дуже гарні і мають також загальноукраїнський вигляд; подібно і двері з заходу є звичайного бойківського типу.

Згадані церкви межової відміни носять на собі чистий вплив мадярщини. Церкви сусїднї, але в дещо висших від сеї межі горах, мають більше мішаний вигляд; вони ще зовсїм бойківські, трьохбанні, але до них силою домішані мадярські детайлї.

Така пр. церква у с. Шелестові. Вона уявляє з себе дивну мішанину ріжних стилїв. Збудована 1776 р. була з початку певно трьохбанна, звичайного бойківського типу. Середня вежа має три поверхи, при чім лише в однім нижнїм є вікна в два ряди, а два горішні поверхи без вікон; вівтар двохповерховий; таким самим як вівтар повинен бути і бабник, але його перероблено і місто низької двохповерхової вибудовано височезну мадярську вежу з заборолом і з бароковим верхом.

Кругом церкви йде опоясанє, лише сохи доходять до вівтаря, але кругом вівтаря вони уже не йдуть. Середня вежа має, не рахуючи сеї стріхи, котрі піддержують сохи, аж цїлі 4 гонтові стріхи і зверху баню барокового стилю, вісьмогранну, хоча усї вежі чотирогранні. Вівтарна вежа має дві стріхи і таку саму баню як і середня.

Ще одна риса звертає на себе увагу, а саме та, що церква обтинкована і побілена вапном, так що робить вражінє мурованої, а тимчасом вона деревяна, зложена на зруб (або в угла).

Довжина її усього 20 аршин або 14 метрів і середня вежа має 6, 5 метрів $\times$ 6, 5 метри; вівтар 4, 3 $\times$ 4 метри, а бабник 3$\times$4 метри. В серединї церкви іконостас досить гарний (диви рис. 10), має пять рядів образів і мальований хрест — розпятіє з предстоящими Марією і Іваном богословом.

Сїшки (колюмни) орнаментовано різбленою виноградною лозою з ґронами і так само царські (райські) врата.

Риза на образї Божої Матери намістної різблена барелефом а дерева.

Є цікавий образ свят. арх. Махаила XVIII в. досить гарно намальований. Підпис на нім такий: Ілич Бродакович Малеръ Кишен"скій. На архангелї червоний гіматіон, голуба кіраса (панцир), крила жовті з блакітим підводом біля плечей. Меч держить на плечі. Лице без зморщок спокійне, рух вільний. Є образ Миколая ҂хоѕ року візантійсько-українського стилю і образ Івана Златоустого ҂хид року. В іконостасї у верхнім поверсї на самих краях сонце затьмаране і місяць у першій кватирі.

Церкви що стояли в горах висше Шелестова, або були вже муровані, нові мадярські, або чисто бойківські як напр. у Таламаші (рис. 8). Але навіть і у самих змінених межових церквах є щось таке, що відгонить чимсь ріднїм — се прикраси, сішки, стріхи, милі, рідні. Про церкву у Таламаші також варто сказати декілька слів. Вона трехбанна або лїпше трьохвежна. Середня вежа має 4 поверхи і 5 ґонтових стріх, при чім сама нижня стріха йде довкруг всеї церкви як опоясане, лише без сішок. Вівтарня вежа має три поверхи, зовсім до неї подібна і звінниця над бабником. Розмір її такий самий як і шелестівської церкви: бабник і вівтар мають по 5 метрів у квадраті, а середня вежа 6, 5 × 6, 5 метра. У бабнику над пятим бальком стеля, котра відділяє звінницю від бабника. Цікаве тут закінчене церковних верхів: верх просто кінчить ся кілком (диви рис. 8), котрий оббито конусом, або лїпше сказати його вироблено з одного кусника дерева з того що і кілок, щоб дощ не заходив під ґонту; зверх конуса яблоко і на нім хрест. Мабуть з початку завсїгди так робило ся у всїх українських церквах, і що-йно в XVII в. почали майстри насаджувати баньки, котрі пізнїйше під впливом бароку приняли дуже пишні форми, але зовсім не подібні до московських, таких як на Василию Блаженнім, бо ті взяли собі за зразок чалми (тюрбани) татарських князів, котрі вони до найменьших деталїв і нагадують.

В Таламаші іконостас біднїйщий ніж у Шелестові. Там між иншим є образ Михайла архистратига празниковий (бе се михайлівська церква), де в однім з бічних квадратів представлено Еву за кужелем, прядучу нитки.

Малярство і різбарство в угорській Бойківщинї взагалї дуже примітивне, що поясняєть ся бідністю приходів.

Що до пятибанних церков, то їх на Бойківщинї дуже мало. Менї трапила ся лише одна — в Яйківцях, на підгірю. В плянї

вона має хрест і носить на собі усї прикмети бойківського церковного стилю (диви рис. 14).

Взагалї треба сказати, що бойківські церкви завдяки глухим горам в котрих вони побудовані, дуже мало міняли свій традицийний вигляд і заховали нам усї риси глибокої старовини. Можна рахувати що лїт триста, чотириста до нас усї церкви по всій Українї мали більш менш такий вигляд як і старі бойківські. Що-йно з кінцем XVII в., коли козацька Україна розбогатїла і козаки могли давати більше засобів на церкви, то і архітекти і майстри не міняючи форми змінили деякі пропорції, пр. підвисшили поверхи, витягнули церкву до гори, зробили її світлїщою і використали о скільки можна було закони ілюзії. А проте вигляд церкви був такий самий — поки вона була побита ґонтою. Бляха попсувала вигляд церкви, удешевила його, надала йому вульґарности, але уживати бляху стали завдяки приписам консисторій і з огляду на безпеку від огню. Окрім того середньо-українська архітектура довела до крайности симетрію в своїх будовах, тим часом як бойківська, або лїпше сказати стара форма, сеї викінченої симетрії в собі не мала. Так пр. середньо-українські церкви мали лише симетричне, кругом всеї церкви ідуче опоясанє; ухиленє від сього бувало дуже рідко: менї трапила ся лише одна церква (в Трилїсах Васильк. пов. Київськ. ґуб.) де опасанє йшло лише до половини церкви. Бойківські церкви часто мають неповне опоясанє або лише ґанки, часом навіть опоясанє в західнім кінци церкви буває двохповерхове — диви рис. 5 в с. Топільници, і сішки ідуть тільки до половини церкви, а далї лише стріха йде, а з боків виступають якісь прироби; з західної вежі зник верх і баня і т. п.

Але несиметричність бойківських церков зовсім не псує артистичного вигляду церкви, навпаки вона додає її принади, таємничости своїми ріжними закутками, закамарками.

Що торкаєть ся архітектурних прикрас, то як видно з фотоґрафій, бойки дуже радо користають ся сохами. І сї бойківські сохи чисто українського стилю: тонкі, стрункі з перехватами по серединї, вони нїколи не бувають такі череваті як московські, се їхня головна признака.

Церковні одвірки на Бойківщинї не уявляють з себе такого обовязкового шестокутника, як се буває на середній Українї, і часто мають ґотицький характер, але все-ж таки деякі лїнії бойківської конструкції нагадують середньо-українську. Диви рис. 6, 11, 12, 13.

Принадність бойківських церков обявляєть ся тим незвичайним гармонійним приміненєм архітектури до зовнішнього окруженя, де церква з богатьома таємничими вежами виступає на тлї подібних до неї смерек серед гірських шпилів, разом з котрими творить казковий, принадний, таємничий образ, з котрого доносить ся глядачеви ніби подих якоїсь глибокої, споконвічної, безкрайної старовини.

З представлених знимок можна бачити, на скільки загальний вигляд бойківських церков однаковий з середньо-українським стилем. І натягати бойківські церкви до московських, — говорити, як се робить Игор Грабар[1]), ніби бойківські церкви по типу ближче стоять до великоруських ніж до українських, просто дивно і навіть сьмішно. Треба зовсім не знати сути великоруської штуки, нї українського будівництва щоби висказати такий погляд. Ідея будови великоруських церков, пристосованих до відомих звичаїв, з їхнїм утилїтарним напрямком, з їхньою великою трапезною і маленькою, в серединї низенькою, клїткою самої церкви, хоча знаружі вони високі, як пр. церкви архангельські, олонецькі і вологодські, ся ідея зовсїм відмінна від спокійної української будови, котрої одинокою цїлию і одинокою метою — молитва і піднесенє настрою.

---

[1]) Замічу до речи, що в Історіи Ігоря Грабаря представлено шелестівську церкву з мого знимку, але без мого дозволу, і не вказано що се я здіймав, а сказано ніби Марков.

Рис. 1. Церква с. Данильча (пов. Рогатин).

Рис. 2. Сїлець (пов. Самбір). Вид церкви від полудня.

Рис. 3. Сїлець (пов. Самбір). Вид церкви з західного боку.

Рис. 4. Топільниця (пов. Ст. Самбір). Бувший Миколаївський монастир.

Рис. 5. Церква с. Топільниці (пов. Ст. Самбір).

Рис. 6. Бічні двері церкви в Топільниці (пов. Ст. Самбір).

Рис. 7. Церква в с. Волосянці біля Славська.

Рис. 8. Церква в с. Таламаш (Угорський бік Карпат).

Рис. 9. Церква в с. Шелестові біля Стройни (Угорський бік Карпат).

Рис. 10. Іконостас в с. Шелестові.

Рис. 11. Церква в с. Мартинці біля Стройни.

Рис. 12. Плавле біля Стройни (Угорський бік Карпат).

Рис. 13. Опоясанє на сішках кругом церкви в с. Бистрім біля Стройни.

Рис. 14. Церква в с. Яйківцях (пов. Жидачів).

Рис. 15. Трьохбанна церква в с. Бутлї на Бойківщині.

Рис. 16. Церква в селї Ясенкові біля Турки.

Студії над орґанїзацією львівської Ставропіґії
від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав *Федір Срібний.*

IV. Матеріяльні відносини братчиків.

(Далї).[1])

Між властителями домів, членами брацтва і другими міщанами були такі, що їх маєтковий стан на переломі XVI і XVII ст. хилив ся вже до упадку. Типовий приклад на се представляє братчик Хома Бабич. Його отець Іван виступає в радецьких актах ще з першої полов. XVI ст. як заможний міщанин. До жінчиного дому докупив він ще другий дім за 300 зл., до спілки з дяком Хомою купив став з рибою, а надто торгував на більшу скалю волами. В самім 1534 р. продав їх 1300 штук.[2]) Сам Хома Бабич, крамар, грає ще в 1580 р. ролю заможного горожанина. Він годить ся дати виленському міщанинови Антонїєви Григориєвичови як віно за своєю дочкою Анастазією 1.000 зл. і ридван з чотирма кіньми. Що правда була се обіцянка, котрої сповненє відкладало ся на пізнїйше. З тих 1.000 зл. має він дати, як прийде час подружя, за 500 зл. виправи, а других 500 зл. готовими грішми по весїлю до трех лїт.[3])

Одначе маєтковий стан Хоми Бабича не представляв ся так світло, як би з сеї звістки виходило. Він мав маєток гар-

---

[1]) Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1912 р. кн. VI.

[2]) Іван Крипякевич, Львівська Русь в першій пол. XVI ст., Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1907, кн. IV, с. 29. До ґенеальоґії Бабичів порів. Acta Consul. t. 12, p. 955—959, s. 1396.

[3]) Acta Consul. t. 11, p. 525—526.

ний, але сильно обдовжений. В 1584 р. до нього належала камениця на Руській вулиці вартости 1.200 зл., крам богатий в ринку, оціненний присяжними лавниками на 400 зл. і огород з домом під Калїчою горою за 200 зл. На се позичив він у Омеляни Янколянки, дочки помершого волоського воєводи[1]), високу суму 1.300 зл. з обовязком звернути її до трех літ.[2]) В означенім часї Бабич сього довгу не віддав. Через се в 1587 р. пленїпотент Янколянки розпочав з ним процес, стараючись випередити другого претендента до маєтку Бабича його сестрінця Сенька Луцького. По його рахункам Бабич зіставав йому винен ще з давних часів по дїду і бабі і за товари разом суму 491 зл. 17 гр.[3]) Сам Хома Бабич склонює ся на сторону Луцького і узнає його претенсії за важнїйші, але поза тим він в процесї грає пасивну ролю, свого маєтку він не в силї оборонити, а се свідчить про його економічний упадок в тім часї. В результатї вірителї ділять ся його маєтком. Луцький забирає крам богатий, зрікаючись в користь Янколянки всіх претенсій до инших дібр Хоми Бабича.[4]) Пізнїйше бачимо останнього знова в фінансових клопотах. В 1588 р. Бабич зізнає, що винен Луцькому 120 зл., які має звернути на найблизше сьвято св. Аґнешки. Рівночасно відступає йому з своєї сторони свій крам богатий з тим, що має Луцького повідомити шість тижнїв наперед, коли би хотів сей довг сплатити. Але на зворот сеї суми принайменше в тім часї не було виглядів. В умові зазначено, що Луцький буде так довго держати з своїми наслїдниками крам Бабича з року на рік, поки цїла сума не буде йому звернена.[5]) В тестаментї Луцького з 1608 р. сказано, що небіщик Хома Бабич, отець Івана, не лишив ся йому нїчого винен, але рівночасно Луцький між своїми добрами лишає жінцї і синови крам[6]), правдоподібно той самий, що одержав від Хоми Бабича. На всякий випадок Іван Бабич, син Хоми, не мав вже таких посїлостий з поч. XVII ст., як за давних часів його отець.

---

[1]) Янкуля був стятий у Львові в 1582 р. (M. hr. Dzieduszycki, Żywot Sierakowskiego, c. 113).

[2]) Acta Consul. під 1584 р., t. 11, pag. 1390—1392, s. 1743.

[3]) Див. численні документи сього спору в Acta Consul. t. 12, н. пр. pag. 867—868, s. 1260, p. 949—952, s. 1388, p. 955—959, s. 1396 і т. д.

[4]) Acta Consularia під 1587 р., t. 12, pag. 104J—1049, s. 1525.

[5]) Acta Consularia, t. 12, p. 1133—1134, s. 1639.

[6]) Acta Consul. t. 22, p. 737—738, s. 758.

Він не посідав навіть цілої своєї камениці. В реєстрі з поч. 1609 р. фіґурує він як оден з трех державців дому Савичів.[1])

Деякі міщани продають свої посілости, не набуваючи рівночасно нових, а се свідчить про тяжке їх матеріяльне положенє. Так Грицько Дуда попродав, що мав при кінци житя. В 1579 р. продає він крам за 400 зл.[2]), в 1580 р. дім і огород на галицькім передмістю за 150 зл.[3]), дня 12 січня 1583 р. каменицю на Руській вулиці за 1.000 зл.[4]), а 18 лютого того року крам богатий з малим мурованим домом в ринку за 600 зл.[5]), останню свою реальність в місті. Згадує ся теж його огород під горою св. Юрія з нагоди обезпеченя брацтву суми 300 зл. в 1582 р.[6]) Можливо, що подаґра, на яку він був хорий в тім часі, причинила ся до сього збуваня маєтку. В радецькім акті з дня 18 лютого 1583 р. зазначено, що Грицько Дуда не міг стояти на ногах, а перед лавників його занесено. Поза тим на тілї і на умі був він здоровий, як то лавники пізнали з його твари і ясної бесїди. О скільки можна думати з сього акту близших кревних він не мав, тому тим лекше міг свій маєток продавати. Згадують ся лише кревні його помершої жінки Анастазії, котрим він відказує 100 зл. з суми, яку взяв за крам з домом. Внедовзї після сього він помер. Радецький акт з дня 10 цьвітня 1583 р. зачисляє його вже до мертвих.[7])

Великою рухливістю визначав ся братчик Лесько Малечкий, крамар, але і у нього в результатї слїдна зміна в маєткових відносинах на гірше, як свідчать його трансакції. Він сплачує вірителям і бере від довжників менші суми. Дмитрови Красовському звертає він в 1585 р. 65 зл., а остає винен 32 зл. і 15 гр.[8]) Жидівка Гендля квітує його з суми 50 зл.[9]), а Ганус золотник в 1588 р. з суми 168 зл.[10]). Грицько Чапникович, львівський передміщанин, звертає Малечкому 150 зл.[11]), а остає винен 50 зл.[12]) і т. д. Сучасники відносять ся до нього

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 303—304.
[2]) Acta Consul. t. 10, p. 1014—1015, s. 1060.
[3]) Ibid., t. 11, p. 197—198, s. 197.
[4]) Mon. Confr. I, ч. 68. [5]) Ibid., c. 69.
[6]) Acta Consularia, t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.
[7]) Mon. Confr. I, ч. 70.
[8]) Acta Consularia, t. 12, p. 23, s. 34 i s. 35.
[9]) Ibid., t. 12, p. 282—283, s. 398 під 1585 р.
[10]) Ibid. т. 12, p. 1143, s. 1653.
[11]) Ibid. т. 12, p. 919—920, s. 1342.
[12]) Ibid., s. 1343.

з довірєм і повіряють йому навіть гроші до переховання. Так Сава Русин, відїзджаючи зі Львова на границї держави, дає Малечкому 196 зл. в депозит з тим, щоби він звернув їх його дітям, як виростуть, на випадок, як він дістане ся в полон „Скитів" або умре. Сю льокацію капіталу уважає за певну і радецький уряд. В спорі Малечкого з Анною, жінкою Сави в 1581 р. лавники беруть сторону Малечкого і полишають у нього на далї сю суму.[1]) Поза тим і його маєтковий стан хитає ся. В 1583 р. він продає дім на Руській вулицї, а в 1585 р. дім на галицькім передмістю. Він зискує що правда деякі посїлости, але вони вже не мають тої вартости що попереднї. Дім на Руській вулицї продає він за 1.200 зл., а огороди і претенсії на краківськім передмістю набуває лише по 30, 50 і 100 зл., а від довжників дістає по сто кількадесять зол. В результатї після своєї смерти лишає він каменицю свою в ринку обтяжену сумою 600 зл., яка належала ся брацтву. Його брат Прокоп, одідичивши спадок по нїм, не в силї звернути сеї суми і бере в брацтві ще 400 зл. так, що разом позичає 1.000 зл.[2]) Рати з сього довгу платив син Прокопа Александер ще в другій четвертинї XVII в.[3])

До катеґорії братчиків, що попадали в прикрі матеріяльні відносини, належав і Дмитро Красовський, кравець. Він мав свої частини в каменицї Красовських на Руській вулицї і огород на галицькім передмістю, котрий продав в 1601 р. Так само не був він в силї удержати в своїх руках і частин каменицї, як свідчить інтромісія на них Якима Мокрянського з 1609 р. і претенсії до них Івана Красовського.[4]) Можливо, що довша хороба (гостець), на котру слабував Дмитро Красовський і виключене з кравецького цеху[5]) причинили ся до його матеріяльного упадку. Лїпше стояв економічно його брат Іван, крамар. Він сплачує претенсії инших осіб в каменицї Красовських і набуває їх частини, а в 1599 р. купує навіть другу каменицю. Так дороблює ся він маєтку з кін. XVI ст. В тім часї звертає він і позичені суми, хоч дещо в припізненім терминї. В 1582 р. зичить він у львівських Вірмен Захарія Бернатовича і його брата Миколая 350 зл., які обовязує ся звернути ратами. Перша в висотї 50 зл. припадає на найблизше

[1]) Ibid. т. 11, p. 505—506, s. 564.
[2]) Acta Consularia, t. 22, p. 19—22, s. 14 і p. 22—24, s. 16.
[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 393.
[4]) Acta Consul. t. 22, p. 1375—1366, s. 1373.
[5]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. X, ч. 206, с. 506—507.

свято св. Аґнешки, а друга, трета і четверта теж в тім дни в безпосередно по собі слідуючих літах.[1]) В 1587 р. заплатив Іван Красовський останню рату 50 зл. Одначе і він не задержує всього свого маєтку. В 1600 р. відступає він деякі посїлости свому братови Дмитрови, а в 1611 р. продає брацтву каменицю куплену в 1599 р. В літах пізнійших не можна і вимагати віх нього такої енерґії, як з кін. XVI ст. Зі спору його з Романом Стрілецьким в 1617 р. довідуємо ся, що Іван Красовський був вже тоді чоловіком старим, мав 67 літ і щось більше.[3])

Якими сумами розпоряджали сї братчики з кін. XVI і на поч. XVII ст., свідчить знаний нам вже тестамент Сенька Луцького, крамаря з 1608 р. По своїй жінці Марухні взяв він зл. 400 і пас срібний. Відтак взяв зл. 200, коли ділив ся в браня своєї жінки. В результатї при кінци свого житя лишає він жінцї і малому синови Петрови каменицю і крам, але при тім такі довги: Давидови, Жидови з Кракова, остав винен зл. поль. 225. Мільхови з Люблина зл. 164 і гр. 22. Каспрови Турачови, Вірменинови, зл. 50. Жидови з Кракова зл. 53 і гр. 18. Ґабриельови Лянґішови за коци зл. 29 і гр. 2. Марковій Лянґішевій червоних 40. Ґабриельови Марковичови (Лянґішеви) червоних 12. Іванови Бабичови червоних 8. Антонієви Любінському винен зл. 102 гр. 12. Андреєви шевцеви на Підгородю зл. 50. Разом камениця і крам Луцького були обтяжені поважною сумою зл. 674 гр. 24 і червоних 60. Крім сього взяв він від одної особи зл. 60, з чого жінка має її квітувати. Сум, які йому належали ся від инших осіб, тестамент не вичисляє, а зазначує лише загально, що і йому потроха винні по його реєстру, про що знає його жінка, котра завідувала крамом. Її відступає тестатор дві части так каменицї як краму в уживанє так довго, поки би не вийшла замуж. Опікуном для неї лишає Івана Красовського, а дитинї своїй Петрови Івана Бабича і Стефана Хомича.[4]) Як з сього тестаменту видно, маєток Луцького при кінци його житя становили камениця і крам, поминаючи менші суми, що належали ся йому від других осіб. Натомість

[1]) Acta Consularia, t. 11, p. 861, s. 1071.
[2]) Ibid., t. 12, p. 1034, s 1501.
[3]) Арх. Юго-Зап, Росс. ч. I, т. XII, ч. 541. В 1619 р. вступив Іван Красовський до братського монастиря св. Онуфрія „віку дожити". (Науковый Сборникъ, 1868, с. 342—343).
[4]) Oblatio testamenti olim Sienkonis Łucki, Acta Consul. t. 22, p. 737—738, s. 758.

довги, які він не міг сплатити готовими грішми, свідчать, що він мусїв бороти ся з матеріяльними обставинами.

До заможнійших братчиків в тім часї належав Ярош (Гієронїм) Сапричка, кравець. Та і він не був в можности в 1583 р. купити камениці за свої гроші, але взяв на се позичку в брацтві, а в 1599 р. продав сю каменицю Іванови Красовському. Видно не був в силї удержати її в своїх руках. До його страт належить теж зачислити дім і огород на галицькім передмістю, які він відступив в 1602 р. Андреєви Федоровичови. Натомість набув він в 1585 р. огород з садом під горою св. Юрія. Крім сього має він претенсії до инших осіб. Від Петра Куликовського, львівського передміщанина, належить ся йому в 1582 р. 80 зл., які має сплатити двома ратами по 40 зл. Перша припадає на св. Михайла, а друга на слїдуючий Великдень.[1]) Більші від сеї суми має Сапричка у инших довжників в пізнійших лїтах. Янїй Грек винен йому в 1587 р. 300 зл., які має звернути на Успеніє Пресв. Богородиції.[2]) В 1599 р. позиває Сапричка Варвару Стоїнієву за зворот 330 зл. і одержує румацію на частини її камениції.[3]) Та хоч на переломі XVI і XVII ст. він тратить деякі свої посілости, був він ще заможний, як думати з реєстрів братських складок. В 1600 р. позичив він брацтву на „кгвалтовную потребу" на кошта процесу з львівським маґістратом в часї варшавського сойму 170 зл.[4]), найбільшу суму з усїх львівських Русинів. З маєтку, який лишив ся після його смерти, звісна його камениця на Руській вулиці. З поч. 1609 р. держала її вдова по нім з своїм сином Гавриїлом.[5])

Як з одної сторони маєтковий стан деяких братчиків підупадав, так з другої у инших підносив ся або бодай не слїдно у них занепаду. Ми вже бачили висше, що Рогатинції набувають каменицю в містї і звертають позичку взяту на сю цїль в брацтві, докладаючи ще з своїх засобів більшу частину суми до проданого дому в Рогатинї. При тім вони були в силї задержати свої доми на краківськім передмістю і звертати инші

[1]) Acta Consular. t. 11, p. 795, s. 960.

[2]) Ibid. т. 12, p. 776—777, c. 1117.

[3]) Львівский міський архив, Inducta Iudicii Civilis під 1597 p., pag. 57—81.

[4]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 24. В поміщенім тут списї Сапричка криєть ся під іменем „Панъ Ярошъ". В радецькім актї з 1583 р. приводить Гієронїм Сапричка і Ярош (Саприця), як імена ідентичні. (Mon. Confr. I, ч. 68).

[5]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303.

позички. Так Іван Рогатинець платить в 1608 р. Жидови Нахманови Ізааковичови 110 зл. на рахунок позички в висоті 160 зл.[1])

Сюди належать і Білдаги, Іван і Андрей. Вони тратять одні посїлости, але набувають другі. Особливо контракти Андрея Білдаги вказують на його заможність. Так само в складках львівських Русинів фіґурує він часто з більшими датками.[2]) Добивають ся маєтку і удержують його в своїх руках Івашко Зїнкович і Стецько Мороховський. Перший з них купує мурований дім і крам в ринку і має свої посїлости на фрайборських ґрунтах. В складцї з поч. XVII ст. записаний він з високою позицією 100 зл., коли між тим инші братчики платять менші суми, а лише на Корнякта наложено 200 зл., з чого дав він зл. 7.[3]) Стецько Мороховський посїдає каменицю і крам в ринку, дім і „фільварок“ на галицькім передмістю. З радецьких актів видно, що був він в можности сплачувати довжні суми. Так в 1582 р. одежує він поквітоване з суми 300 зл., яка належала ся жінцї Стецька сїдляра, донцї Ксенї і помершого Івана Богатиря.[4]) Иншим разом в 1586 р. платить Мороховський слузї Сави Грека 250 зл.[5]) Не слїдно у нього матеріяльного занепаду і в пізнїйших лїтах. З початком 1609 р. дав він складки 10 зл.[6]) і належить до братчиків висше оподаткованих. Менше заможним від нього був Іван Богатирець, але і він доходить до свого дому і краму, до чого так стреміли сї крамарі. Тому і його належить зачислити до братчиків, котрих маєтковий стан поліпшував ся.

Побіч сих властителїв домів були в брацтві на переломі XVI і XVII ст. члени, що не спромогли ся на власну хату або тратили свої доми. Так Федько Драбик продав свій дім в 1599 р. на краківськім передмістю. В складцї з самого початку XVII ст. він ще фіґурує, як властитель „фільварку“ в парафії св. Благовіщеня, але мешкає він вже не в своїй хатї, а в чужім домі. На нього наложено ще досить значну складку зл. 8, одначе з того дав він лише зл. 3.[7]) Той самий реєстр

[1]) Acta Consul. t. 22, p. 385—386, s. 398. Порів. p. 148, s. 138 (ibid.).

[2]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 24, 26, 303.

[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 26.

[4]) Acta Consul. t. 11, p. 805—806, s. 986.

[5]) Ibid., t. 12, p. 363, s. 504.

[6]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303.

[7]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 26 і 33.

вичисляє братчиків Івана Кгероса, Миколая Лукашевича, Матея Бабича і инших жертводавців, що мешкали в домах наємних. Такі мешканці фіґурують і в реєстрі з поч. 1609 р. Лукаш Бартникович, кравець, жиє між иншими „наємним ділом“. До нього належить сіножать в парафії св. Параскеви, на котру він зичить в брацтві в 1614 р. 100 зл.[1]) Сеї суми не був він в силї звернути до кінця свого житя, а се свідчить про тяжке його матеріяльне положенє. В братських видатках фіґурують позиції для нього і його жінки. В 1618 р. дали йому братчики зл. 2, відтак зл. 10, а по смерти його вдові по нім знова зл. 2. Иншим разом в тім роцї дають її зл. 21, при чім вона робить запись в замку на всю суму.[2]) Сіножати Лукашівські мають братчики і в пізнїйших лїтах і беруть чинші за них.[3])

Такі типи стрічаємо в брацтві на переломі XVI і XVII ст. Як вже було зазначено, братчики представляють заможнїйшу верству серед тодїшньої української суспільности Львова. Навіть ті з них, котрих маєтковий стан підупадав, стоять економічно далеко лїпше, ніж инші Русини, особливо на передмістях. Як велика ріжниця що до заможности заходить межи Леськом Малечким, котрий в 1583 р. продає свій дім за 1.200 зл., і Мулком Васьком, що продає часть свого ґрунту на Вульцї в 1589 р. за зл. 2, гр. 6! Подібних трансакцій на малі цїни знаходить ся в радецьких актах більше, видно не маємо тут до діла з виїмковим випадком. Те саме потверджають братські реєстри складок з поч. XVII ст. Навіть Лукаш Бартникович в порівнаню з мешканцями парафії св. Параскеви належить до заможнїйших жертводавців. На його сіножати, названі тут „фолварокъ пана Лукашовъ“ наложено зл. 2, а на инших жителїв сеї парафії переважно грошеві складки.[4]) Инші братчики, що мешкали в „домах наємних“ платять теж часто висші складки від других львівських Русинів.

Ще більше замітні маєткові ріжницї серед братчиків з кін. першої і в другій четвертинї XVII ст. Одні доробляють ся маєтку, другі убожіють. Григорий Романович мешкає в 1609 р. в домі Андрея Білдаги[5]), а в 1638 р. купує собі каменицю.

---

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 344.

[2]) Ibid., т. XI, с. 354—355.

[3]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 362 під 1622 р. і слід.

[4]) Ibid. т. XI, с. 31 - 33.

[5]) Attestatio pro parte Hrehorii Romanowicz, Acta Consul. t. 22, p. 946—948, s. 970.

Поважного маєтку добиває ся у Львові своєю рухливістю Михайло Слезка, друкар. Павло Лаврішевич купує в 1638 р. частину камениці Лукіянівської, а в 1650 р. набуває другі частини. Видно теж зріст маєтку у Гавриїла Лянґіша. Його отець Марко, властитель дому на Руській вулиці, належав вже до заможнійших жителів сього кварталу. Син збільшив маєток одідичений по вітцю. Вдова по Гавриїлу Лянґішу в коеквациї з 1656 р. фіґурує як властителька чотирох камениць. Навіть деякі братчики, що мешкали по сьому спису в чужих каменицях, мали визначний маєток. Сюди належить передовсїм Ґеорґій Папара. Братський реєстр з 1664 р. згадує про його підданих, що з його маєтности привезли тертиці даром на цїли брацтва.[1])

Поза тими братчиками, що в тім часї мали по одній, дві і більше камениць, були менше заможні, до котрих належали лише частини камениць або такі, що і на се не спромогли ся. У инших слїдні зміни маєткових відносин, про які згадує рахунок коеквациї з 1656 р. Він зазначує, що богато з тих, що в часї першої облоги або жили або мали ся добре, тепер або їх на свїтї нема або тяжкістю часів до убожества прийшовши нїчого дати не можуть з великою шкодою міщан оставших і тих, що тепер лїпше мають ся, ніж перед тим, на котрих той тягар звалити мусить ся.[2]) У невідрадних обставинах матеріяльних були деякі братчики в другій четвертинї XVII в. ще перед першою облогою Львова Хмельницьким. Ференц кравець, зять помершого Миколи Добрянського, продає в 1636 р. дім одідичений по нім на краківськім передмістю Юркови Поповичеви. Братський реєстр з 1637 р. згадує, що Юсько Попович з передмістя купив половину ґрунту від потомків небіщика Миколая Добрянського.[3]) З пізнійших актів видно, що Ференц кравець був знова в фінансових клопотах. При кінци 1645 р. братчики постановили взяти довжних 100 зл. від Ференців. Ференц маляр обіцяв дати золотих 8, але не зараз, а Ференц кравець сказав: „Не маю звідки дати".[4]) В тім отже часї, коли Гавриїл Лянґіш і инші заможні братчики орудують тисячами, оден з довжників брацтва не в силї заплатити готівкою зол. 8, а другий не може здобути ся навіть на таку обіцянку. Незаможних своїх членів брацтво мусїло навіть винагороджувати за працю поне-

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 475.
[2]) Рукопись бібл. Оссолїньских ч. 1480.
[3]) Арх. Юг. Зап. Рос., ч. I, т. XI, с. 130.
[4]) Ibid. с. 160.

сену для брацтва. На сесії дня 3 липня 1633 р. братчики ухвалили, аби Ференц Ониськович їхав до Люблина на трибунал в братських справах, а що він вимовляв ся для „вакацій“ своєго ремісла обіцяли йому братчики „контентацію“ зол. 20.[1]) При иншій нагоді в 1616 р. братчики відступають Василеви кравцеви помешканє на церковнім ґрунті коло школи, зложене зі світлиці (избы) з кімнаткою за його послуги лише до слідуючого Великодня з тим, щоби виконуючи своє ремісло з челядію своєю скромно заховував ся. Подібно винагороджує брацтво Федька маляря за „хуть послугъ его“.[2])

Сей контраст між великими богачами і незаможними членами в брацтві з кін. першої і в другій четвертині XVII в. виступить ще яснійше, коли візьмемо під увагу братчиків, котрих маєтковий стан погіршив ся і зовсім зубожілих.

До перших належить Яній Афендик. Був се заможний купець, як свідчить його транспорт вина малмазії, котре він віз в 1596 р. враз з другим Греком з Молдавії до Львова на 70 возах.[3]) Велике богацтво виказує інвентар списаний по смерти його жінки зофії в неприсутности мужа в 1585 р. Фіґурують тут дорогоцінности як ложки срібні позлоцісті, перстені золоті з діяментами, манелї золоті, брамки перлові і инші, велике число домової посудини і шат, футра соболеві, з кун, боброві і т. д.[4]) Інакше натомість представляє ся нам маєтковий стан сього братчика з кін. першої і в другій четвертині XVII ст. Складки платить він значно менші від других братчиків, його бачимо в безнастанних фінансових клопотах, часто зичить він гроші в брацтві, а деколи братчики самі винагороджують його за працю в брацтві, маючи на увазї його недостаток.[5]) Ще в реєстрі з 1609 р. він фіґурує як властитель камениці на Руській вулиці, а в другій четвертині сього століття посесію в сїй камениці одержує брацтво. Нам звісна принайменше одна причина, котра могла поважно захитати його маєтком. Се заграблене його товарів козаками мультанського воєводи при самім кінци XVI ст. Довідуємо ся про се припадково з процесу Сенька Луцького з Янїєм Афендиком в 1599 р. за крам богатий помершого Івана дяка. Афендик не явив ся на однім терміні, а як причину подає відтак свій „фрасунок“, який по його словам

[1]) Ibid. c. 95. [2]) Ibid. c. 83—84.
[3]) Mon. Confr. II, ч. 417.
[4]) Львівський міський архив. Testamenta, t. 4, p. 237—244.
[5]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, c. 128.

не тайний нікому. Він оповідає лавникам, що, коли його слуги з иншими купцями їхали з „Турок“ з товарами і приїхали до мультанської землї, там козаки мультанського воєводи ударили на табор, всї товари забрали і челядь з одежи ограбили так, що взяли йому товару за 6.000 зл., якомусь другому купцеви за 20.000 зл. і богато иншим „людем купецьким“. При тім розказує Афендик про заходи, які він поробив для відзисканя сих товарів. В четвер дали йому знати з Каменця, що волоський господар мав ті товари увільнити і післати післанця до короля і коронного гетьмана. Сьому післанцеви, котрий їхав на Львів, мусїв Афендик виїхати на зустріч, щоби довідати ся від нього певної річи. Для того спізнив ся на термін. До Львова повернув в суботу по обідї вже по праві. Війт стрітив його на передмістю, коли майже з воза зсїв. Свої зізнаня потвердив Афендик присягою, а радецький уряд його оправдане приняв.[1])

Сей інцідент грав без сумнїву важну ролю в маєткових відносинах Янія Афендика. В процесї він зазначує, що він ріскує майже всїми своїми маєтностями і тепер мусить їхати до „Волох“ до господаря за тими своїми товарами. Як небудь ся справа скінчила ся, маєткове становище Афендика змінило ся на гірше. На се вказують вже реєстри братських складок. Ще на самім початку XVII ст. дав він в порівнаню з иншими братчиками середну складку зл. 8[2]), а вже в 1621 р. в першій складцї на привіт королевича Володислава платить він заледви зол. 3, коли між тим деякі инші братчики платять по 15 і більше зол. В другій складцї на привіт самого короля Жиґмонта III дав він лише зл. 4, а стрічаємо тут позиції і по 30 зол.[3])

Ще більше некорисне світло на економічний стан Янія Афендика кидає його процес з Александром Балабаном, теребовельським і рогатинським старостою, і брацтвом, звісний нам з актів так радецьких як і братських. В 1630 р. Александер Балабан через свого заступника заскаржив Афендика за зворот мембранової суми 330 талярів битих перед львівський радецький уряд і постарав ся навіть о його увязнене. З процесу видно, що Афендик позичив був сю суму не у самого Балабана лише

[1]) Львівський міський архив, Inducta Judicii Civilis під 1599 р., pag. 160—161.
[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 26.
[3]) Ibid. с. 54—55.

у иншого вірителя, котрий потім відступив сей мембран (вексель) Балабанови. Термін сплати був визначений в мембрані, котрий прочитано перед урядом, на день 1 серпня 1626 р. Афендик з початку заперечив важність мембрану і підпис своєї руки на нім, заявляючи, що не винен нічого Балабанови. Уряд казав візвати як свідків братчиків Романа Стрілецького, Гавриїла Лянґіша, Миколая Добряньського, Григория Романовича, Василя Буневського і Стефана Ляшковського, котрі зложили зізнаня обтяжуючі Афендика. На питане, чи мембран і підпис Афендика правдивий, зізнав насамперед Роман Стрілецький: „Був я при тім, коли Янїй Афендик тих 330 талярів відбирав. Був я також при тім, коли брата також мого рідного пана Андрея просив, аби мембран і облїґацію руським характером написав. Був я також при тім, коли рукою своєю власною під написом брата мого і по умовах всіх повисше наведених підписав ся рукою своєю і печать свою власну приложив, що учинивши забрав гроші і пішов. Відомо (менї) і знаю, що той мембран правдивий його власний і довг також правдивий. Був я при тім всім і око моє на то дивило ся, коли і гроші брав і той мембран рукою своєю власною підписавши на себе дав“.

Другий свідок Миколай Добрянський так зізнав: „Як Бог є на небі правдивий, так мембран, довг і рука Янїя Афендика пізваного власні, відомо (менї) про се, знаю і був я при тім“. Подібно потвердили важність мембрану Гавриїл Лянґіш, Ґригорий Романович, Стефан Ляшковський і Василь Буневський.[1]) Сї рішучі зізнаня свідків не закінчили справи. Афендик протестував дальше, а уряд своїм звичаєм відложив процес на пізнїйше, полишаючи обжалованого у вязниці. —

Вкедовзї зголосили ся инші вірителї Янїя Афендика з претенсіями до нього, само брацтво. В його імени Ференц Ониськович, кушнїр, і Григорий Морозів, крамар, зажадали від уряду задержаня у вязниці Афендика за суму 1.500 зл., яку він остав винен брацтву. Як виходить з пізнїйших братських реєстрів, се була леґація Сагайдачного забезпечена на маєтку Афендика.[2]) Уряд згодив ся на жадане братчиків з тим, що вони мають удержувати увязненого своїм коштом.[3])

Після сього веде ся дальше процес Афендика з теребо-

[1]) Acta Consularia, під 1630 р., t. 38, pag. 1087—1097, s. 467.
[2]) Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 345—346.
[3]) Acta Consul. t. 38, p. 1099, s. 469.

вельським старостою при звичайнім тоді проволїкуваню справи.[1]) Доходить до того, що уряд признає навіть інтромісію вірителеви на каменицю Афендика на Руській вулиці, а рівночасно Гавриїл Лянґіш зголошує до неї претенсії іменем брацтва за згадану суму. Застерігає собі теж трету жіночу частину жінка Афендика Люкреція по ухвалї сього міста. Супроти сього Афендик заявив, що допускає інтромісію на добра свої лише на 250 талярів, бо то що більше є на мембрані то лихва, проти котрої протестує. Сьому спротивили ся вірителї, до котрих прилучив ся ще Роман Стрілецький, допоминаючись у Афендика суми 160 зл.[2]) Тепер уряд приступив до подїлу каменицї довжника на три части, означуючи кожду з них осібно.[3]) Мимо сього процес веде ся дальше[4]), в часї котрого до маєтку Афендика зголошує ся новий віритель Михаїл Алвізий. Сам Афендик зізнає, що винен йому суму 140 талярів левкових, яку обезпечує на всїх своїх добрах, а особливо на своїх частинах каменицї.[5]) На жадане обжалованого присяжні лавники оцїнили зі знавцями його каменицю на 2.840 зл. і 20 гр., але уряд все таки задержав його у вязницї.[6]) Увільненю його спротивив ся заступник Балабана Бартоломей Зїморович, доказуючи, що дві части каменицї Афендика не вистарчають на покрите довгу і коштів процєсу, бо цїннїйша є трета частина тої каменицї, вибрана жінкою довжника.[7]) По рахунку Зїморовича чистий довг на мембранї виносив зл. 1.000, vadium зл. 1.000, дохід від тих гроший, які довжник задержав через пять лїт, зл. 500, кошта процесу зл. 200, разом зл. 2.700. Як небудь сї претенсії можуть бути за великі, сам довг виносить поважну суму, а важність мембрану признавав тепер і сам Афендик.[8])

З другої сторони напирало на Афендика брацтво, яке старало ся випередити инших вірителїв. З арґументів брацтва

---

1) Ibid. p. 1113, s. 484; p. 1121—1133, s. 488.

2) Ibid. t. 38, p. 1152—1155, s. 499.

3) Перша частина: Кімната з двома вікнами від вулицї на три лікті і на чверть, а вздовж як сама в собі є. Тимже способом стрику на так богато loктий, як кімната. Теж в сїних в ширину на чотири локті від улицї, а вздовж protensive і т. д. (Ibid. p. 1189—1190, s. 519). 4) Ibid. p. 1216—1217, s. 540.

5) Ibid. p. 1217—1219, s. 541.

6) Ibid. p. 1289—1291, s. 579.

7) Ibid. p. 1309—1312, s. 587.

8) Ibid. p. 1343—1345, s. 596.

видно, що обжалований знаходив ся вже давнійше в фінансових клопотах, з яких вратувало його братство. Він дістав ся був до вязниці за довг винний Кампіянови в часї процесу в 1630 р. вже небіщикови. Тоді братчики Гавриїл Лянґіш і Михаїл Алвізий дали Кампіянови 500 зл., а за решту поручили ся за Афендика. Потім братство заплатило за нього решту довгу і одержало від Кампіяна мембран на цїлу суму зл. 1.500.[1]) І тепер помогло Афендикови братство невважаючи, що провадило з ним процес. Сам він не був в силї увільнити ся з вязниці, бо довги його по оцінці уряду перевисшали його добра.[2]) Він бере нову позичку в братстві і сплачує нею мембрар, що був в посїданю теребовельського старости. В його імени Бартоломей Зїморович кінчить з Афендиком процес ще в тім роцї (1630) і квітує його з суми 300 талярів цїсарських, а заразом відступає від його увязненя.[3]) Так само братство квітує його з суми 1.500 зл.[4]), але се була лише форма затягненя нової позички. Того самого дня Афендик зізнає, що винен братству суму 2.291 зл. і 24 гр., яку в другім актї обовязує ся сплатити до трох лїт і обезпечує її на всїх своїх добрах движимих і недвижимих, а особливо на каменицї при Руській вулицї. Він відступає її вже тепер в уживанє братству з тим, що перейде вона зовсїм на власність братства, коли би довг в означенім речинци не був звернений.[5]) Очевидно на сплату сеї суми не було виглядів. Подібно заспокоює Афендик Алвізія, котрий квітує його з давної суми 140 талярів левкових[6]), але заразом бере у нього Афендик нову позичку на 200 зл. платну теж до трех лїт. Віритель застерігає собі при тім, що на випадок продажі каменицї довжника до сього часу, та сума має йому бути звернена готовими грішми під загрозою увязненя Афендика.[7])

Про сей процес Янїя Афендика з 1630 р. згадують теж братські акти, які записують видатки на нього.[8]) Він свідчить

[1]) Ibid., p. 1382—1386.

[2]) Ibid. p. 1405—1408 i p. 1502—1504.

[3]) Acta Consularia, t. 38, p. 1680—1681.

[4]) Ibid. p. 1681—1682, s. 800. [5]) Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

[6]) Ibid. p. 1679—1680, s. 798. [7]) Ibid. p. 1685—1686, s. 802.

[8]) Рестр розходів з 1630 р. між иншими нотує: „Мая 5 з паном Яном Афендиком о мембрановую сумму през его милост пана старосту Трембовелского Александра Балабана, задавши право, Бартошу, прокурату, — зол. 2. А кды ведлє обвязков мембрановых дан был до везеня, тогды слугам — грош. 18. И теж взглєдом суммы Кампѣановы, арестуючи го, въ везеню — грош. 6“. Подібно записує реєстр инші по-

про його економічний упадок. Афендик ратує ся методою задовжених людий, робить нові довги для сплаченя давних. Вірителї предвиджують навіть, що сих довгів не буде він в силї сплатити і тому наперед застерігають собі всякі претенсії до його камениці. З пізнїйших братських реєстрів видно, що Афендик суми позиченої в брацтві не звернув і знайшов ся знова в фінансових клопотах. Коли минув трилїтний речинець, братчики післали до нього Гавриїла Лянґіша, Александра Проковича і Константина Медзапету, котрі правним способом відобрали дім Янія Афендика і ключ склепний до себе взяли. Там теж зараз учинили інтерцизу установлену до шістьох неділь, а то тому, аби Афендик старав ся або суму церкві віддати або наємним способом лишити ся в камениці. Таку реляцію зложили депутовані братчики на засїданю дня 27 липня 1633 р.[1])

Притиснений невідрадним положенєм Афендик упокорив ся перед братчиками. Почуваючи ся до шестинедїльного терміну, до якого позволено йому жити в його домі, просив він через депутованих братий на сесії дня 29 серпня (с. ст.) о ласку і відомість, яким би способом міг дальше в сїм домі мешкати. Братчики ухвалили, аби він сплачував довг ратами, хоч і малими. Афендик подякувавши просив о деляцію до будучої сесії, на що братчики згодили ся.[2])

Таким чином Яній Афендик лишив ся в своїй камениці, але ся камениця властиво вже не його а брацтва, бо з неї обовязаний він платити річний чинш брацтву. Так на сесії дня 31 серпня 1634 р. платить він чинш за минувший рік, що почав ся в 1633 р., а кінчить ся в 1634 р. в тиждень по ярославськім ярмарку, дав золотих 40, з чого його брацтво квітує.[3]) Деколи брацтво само дарувало йому чинш, винагороджуючи його за послуги для брацтва. В 1636 р. складає Афендик враз з ще одним послом реляцію з подорожи на варшавський сойм. Братчики видячи „Афендика потребного, а могучого через той час собі щось пожиточного дома обмислити“, дарували йому чинш за цїлий рік, хотячи його заохотити до дальших послуг.[4])

зиції під ріжними днями мая, червня і липня. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 377—379).

[1]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 97.

[2]) Ibid. с. 97—98. [3]) Ibid. с. 106—107.

[4]) Ibid. с. 128.

Инші рати Афендик не платив правильно. Реєстр з дня 1 падолиста 1645 р. записує, що він чинші від мешканя в своїй камениці часом платив або не платив і нїчого не даючи, хотїв, аби йому братя з суми 2.290 зл. кілька сот золотих опустили, а навіть бажав запись на сей довг знести, на що братя не позволили. Над сею справою нараджували ся теж братчики дня 9 падолиста. Вони вислали з поміж себе двох братий до Афендика і переказали йому: „Тому що церков через так довгий час пожитку від суми не має, анї чиншу в. м. не даєш, віддай же в. м. суму церкві або маєтність церкві пусти і остаток гроший, що слушне, возьми“. Він на то так відповів: „А верно рожна (?) ся вам захотїло, не будете на тих годах, розсудить нас хтось третий“.[1]) Подібно записує реєстр з дня 21 падолиста того року, що братчики посилали до Афендика по два рази ріжних братий, аби добровільно віддав чинші затримані церкві, одначе безуспішно. Тодї братчики всї згідно ухвалили, аби його пізвати за чинші, а як би не дав, аби з маєтности уступив, як сам на то при записи позволив.[2])

В результатї Янїй Афендик не був в силї за свого житя сплатити сього довгу, а се кидає тїнь на його маєткові відносини. Довг його одідичив його син Петро, котрий платив брацтву від сеї суми „пенсію річну“ (провізію).[3]) Мимо свого спору з брацтвом Янїй Афендик брав участь в житю брацтва, приходив на засїданя, а навіть діставав нові позички.[4]) Видно се був звичайний інцідент, який не разив братчиків. Були між ними члени ще більше з'убожілі ніж Янїй Афендик.

До таких належав Гавриїл Ярошевич. Його патронїмік вказує, що був він сином заможного міщанина Яроша Саприччки знаного з радецьких і братських актів на переломі XVI і XVII ст. Сей здогад потверджує реєстр складки з початку 1609 р. В домі Яроша Саприччки, котрий держала його жінка, в тім часї вдова, мешкає „пан Гаврилий“, син його, міщанин. Та без огляду на своє походжене сам Гавриїл Ярошевич мусїв належати на поч. XVII ст. бодай до середно-заможних братчиків, як думати по реєстру, в котрім фігурує він зі складкою зол. 10.[5]) Ще виразнїйше вказують на його заможність його власні слова. Коли його в 1618 р. братчики просили через свого післанця

[1]) Ibid. с. 158—159. [2]) Ibid. с. 159.

[3]) Так дна 15 серпня заплатив він за 1656 р. — 160 зл. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 432).

[4]) Ibid. с. 699. [5]) Ibid. с. 26.

на одно засідане, він між иншим так сказав: „Сторони датку ужем дав, щом мав дати, пішло моїх кілька сот золотих в нічо, чого я і до того часу жалую“.[1]) На самі складки дав він отже поважну суму. З пізнійших братських реєстрів писаних вже після його смерти видно, що мав він свою каменицю названу Ярошівською. Згадує про неї і рахунок коеквації в 1656 р., але тут властителем її виступає вже Матіяш Федорович, хоч в тім часї жила ще принайми дочка Гавриїла Ярошевича Катерина. Спис братських документів з 60-тих років XVII ст. наводить запись Матіяша Федоровича леґовану на камениці Гавриїла Ярошевича, а особливо на части Буневського.[2]) В иншім списї з 1661 р. контрибуцію від Ярошівської камениці платить Лянїшова і Матіяш Федорович.[3])

Се що правда звістки пізнійші, одначе про зубожінє Гавриїла Ярошевича свідчать і сучасні йому реєстри. В його маєткових відносинах зайшли зміни, з яких звісний нам лише їх результат. Сам жаль, з яким говорив він в 1618 р. про свої складки, вказує, що вже в тім часї знаходив ся він в прикрім матеріяльнім положеню. В актах з другої четвертини XVII ст. приходить він під іменем „упадлого брата“, котрому братя в 1634 р. на його просьбу позволили дати 20 псалтирів.[4]) Так само прихиляють ся братчики до просьби його „нищетные“ дочки Катерини і вже після смерти вітця дають її в кінцем 1656 р. — 6 зл.[5])

Клясичним одначе прикладом зубожілого братчика є Янїй Савелович Грек. Се синонім „упадлого брата“, котрому брацтво спішить з матеріяльною помочию. Сей Янїй Савелович ще з кін. першої четвертини XVII ст. мусів бути заможнійшим членом брацтва. В першій складці з дня 19 липня 1621 р. дав він найбільшу позицію між братчиками — зл. 24. В другій складці того року з дня 26 вересня своїм датком зл. 29, гр. 28 дорівнує він майже найбогатшим тодішним братчикам Стрілецьким і Ґабриелю Марковичу (Лянїшу, дав зл. 30).[6]) Можливо, що тут дещо грала ролю його щиріcть помочи брацтву. Пізнійший реєстр з 1633 р. говорить, що Янїй Савелович приносив церкві все пожиток, а шкоди нїколи.[7]) Ще в 20-тих роках XVII ст. Янїй Савелович сплачує довг винний брацтву. Реєстр Гавриїла

---

[1]) Ibid. c. 86. [2]) Ibid. c. 234. [3]) Ibid. c. 217.
[4]) Ibid. c. 107. [5]) Ibid. c. 445. [6]) Ibid. c. 54—55.
[7]) Ibid. c. 96.

Лянґіша нотує під 1610 р. цироґраф Савеловича на зл. 220.[1]) З сеї суми звернув він по реєстру Романа Стрілецького дня 20 серпня 1621 р. — зл. 200 і дав від неї за два роки церкві „пожитку" зл. 40.[2])

Натомість реєстри з половини 1633 р. знають його як зовсім зубожілого брата. На сесії дня 19 червня братчики як пяту точку розбирають справу Янія Савеловича, котрий „въ упадку своимъ и збытю маетности утѣкъся съ просьбою усилною до братий, просячи о руку помочи". Братчики ухвалили були не позичати нікому церковної суми без відповідного заставу золота, срібла або иншого певного фанту, а Савелович такого не мав. Тому братчики винайшли инший спосіб, аби його поратувати. Уважаючи на „упадок братерский" ухвалили вони позичити йому до року певну суму з церковних гроший, одначе рівночасно обовязують ся самі її звернути, коли б Савелович її не віддав. Реєстр нотує „Ассекурацію" кільканайцятьох братчиків, що добровільно поручили за відповідні суми. На найбільшу суму зложив декларацію Ґабриель Лянґіш зл. 100, Ґеорґій Теодозович зл. 50, Константин Медзапета і Стефан Ляшковський по зл. 40, инші на менші суми, навіть по 5 зл.[3])

Справою Янія Савеловича займали ся братчики і на засіданю 3 липня 1633 р., покликуючись на попередну ухвалу з дня 19 червня. Вони постановили не зводити церковної суми і на другій сесії „укontентовати" Савеловича самі від себе, як чия воля. Константин Медзапета обіцяв принести до брацтва на сю ціль зл. 20, Стефан Ляшковський зл. 12, Григорий Романович зл. 10 і т. д. При тім братчики осібно дали були Янію Савеловичу зл. 80, а тепер повторили других 80 зл.[4]) З сеї прикрої матеріяльної ситуації не видобув ся Яній Савелович і пізнійше. Се видно з того, що жінка його пробувала в тяжких обставинах. На засіданю дня 1 падолиста 1645 р. внесла вона просьбу до братів, аби її „ведлугъ милости християнской" в її хоробі поратувати. Братя маючи то в „фундушу" наданого їм від святійших патріярхів, аби убогих братів ратувати, позволили всі згідно, аби її давати по зл. 3 на кождий тиждень з складок братських місячних.[5])

Таких випадків, де брацтво давало матеріяльну поміч своїм

[1]) Ibid. c. 357. [2]) Ibid. c. 360. [3]) Ibid. c. 92—93.

[4]) Ibid. c. 96. Пор. c. 395, де згідно з сею ухвалою занотована ся позиция між братськими видатками того року.

[5]) Ibid. c. 158.

членам, було більше. Сюди належить і Демян Полянський. Ще в 1633 р. спішив він з помочию иншим і на засіданю дня 3 липня обовязав ся дати для Янія Савеловича зл. 5. Одначе з початком другої четвертини XVII ст. він вже потребує помочи від инших. В 1654 р. дають йому братчики „на утрапѣня его“ зл. 20.[1]) Самі сї терміни „упадлий брат, упадок братерский“ на означене убогих братчиків вказують, що не маємо тут до діла з виїмками. На сесії дня 19 червня 1633 р. братчики ухвалили не позичати без заставу церковної суми жадному брату „любо кгвалту“, а се свідчить, що неодного з них притискали невідрадні матеріяльні обставини. Членські вкладки братчиків ішли до скринки, з котрої по реєстру з 1645 р. має бути ратунок убогим і „утрапленымъ“ братям і всіляким сиротам.[2])

Про зубожілих купців з львівської Руси згадує теж протестація всіх станів против Жидів з 1639 р., яка вказує і причини сього упадку — конкуренцію зі сторони Жидів. Представивши страти, які понесли від них Вірмени, вона зазначує: „Най би і купцї ті можні і достатні з нації грецької львівської станули й сказали, длячого і самі і діти їх в нїчо пообертали ся, певно не для кого, лиш для невірного народа жидівського“.[3]) З братських актів видно, що навіть деякі заможні члени брацтва лишали по собі значні довги. Реєстр з пол. XVII ст. нотує, що Роман Стрілецький остав брацтву винен ще від 1633 р. довгу зл. 1754 за книги, які давав на кредит.[4]) Після його смерти брацтво одержало посесію в камениці Стрілецьких при Руській вулиції за довг винний брацтву. В 1667 р. дочка небіщика Романа Стрілецького Анна Заївойська платить братчикам 800 зл., відзискуючи певні частини в сїй камениці.[5]) Гірше ситуовані були сини Константина Медзапети після смерти свого вітця. Він лишив по собі значний маєток. Бабка і опікунка дїтий Медзапети Анна Боярська закидувала його зятеви Іванови Дорофієвичови, виленському міщанинови, в процесї з 1650 р., що він шафує добрами сиротинними на пятьдесять і пять тисячий в канаках, ланцухах, сріблї, золоті і знарядах, як сам хоче, зі шкодою для сиріт.[6]) При тім остав Медзапета

[1]) Ibid. c. 424. [2]) Ibid. c. 155.

[3]) Majer Balaban, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w., Львів, 1909, c. 449.

[4]) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, c. 697. [5]) Ibid. c. 257—258.

[6]) Acta Consul. t. 54, p. 1128—1138, s. 535.

винен брацтву 4.000 зл., які братчики обезпечили на його камениці. Сини Медзапети не то, що не в силї були сплатити сього довгу, але ще і свої частини продавали. Від молодшого сина Медзапети Яся купили братчики другу материсту частину камениці, позичивши у Стефана Лавришевича 400 зл., які звернули йому в 1656 р.[1]) Оба сини Медзапети Константин і Ян стояли матеріяльно так лихо, що братчики ратували їх своєю складкою. Той самий реєстр під датою 19 липня записує, що братчики особливо молодшого Яна увільнили з вязниці, куди дістав ся він був за близше незвісний „нещасливый, а своволный ексцес“. Братчики викупили його, зложивши, як чия була ласка, над 100 зл., а що бракувало ще, дочислили з скарборни церковної зл. 60, які оба сини Медзапети, а особливо церкві, мають звернути.[2])

Не вважаючи одначе на се погіршенє маєткової ситуації деяких братчиків, передовсім в другій четвертинї XVII ст. були в брацтві заможні купці, які займають видне становище серед тодішного львівського патриціяту. Сю керству в брацтві пізнаємо, коли приглянемо ся торговельним зносинам братчиків.

При тім очевидно не маємо наміру дати цілковитий образ торговельного обороту львівської Руси, лише в загальнім нарисї представити братчиків купцїв і крамарів і осіб, що з ними були в контактї, на тлї сучасних обставин[3]), маючи при тім на увазї інвентарі братчиків і инший архівальний матеріял.

На переломі XVI і XVII ст. головний контінґент брацтва складав ся, як зазначено, з ремісників і крамарів, серед котрих бачимо лише кількох визначнійших купців особливо Греків. Перше місце між ними займає звісний нам вже Константин Корнякт[4]), купець з острова Кандії. Вже в полов. XVII ст. оселений був у Львові його брат Михайло, що торгував винами спроваджуваними з Греції особливо малмазією[5]). Се промостило дорогу

[1]) Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 439. [2]) Ibid. с. 440.

[3]) Про значінє Львова як торговельного центра межи сходом і заходом див. М. Грушевський, Історія України-Руси т. VI, ч. I. Там теж подана лїтература в ч. II, прим. 1.

[4]) Торговельні зносини К. Корнякта до тепер в лїтературі мало висвітлені. Лише Лозінський діткнув ся їх принагідно (Patrycyat, с. 315—318), думаючи, що головним предметом його торговлї була бавовна. Низше побачимо, що з прибутєм до Львова спроваджував він сюда передовсім вина а при тім торгував ріжними иншими товарами, з яких знаний був тоді Львів.

[5]) Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, с. 183 і. слїд.

до Львова Константинови, що переселивши ся сюда, вів тут якійсь час торговлю разом з братом. В 1565 р. Михайло Корнякт належав вже до неживих, полишивши братови свій маєток. В процесї з трема сенїорами Жидів К. Корнякт як спадкоємець його дібр доходить суми 492 зл. і 10 гр., які остав йому по Михайлї винен Жид Якуб Кшивошия. Справа оперла ся навіть о короля Жиґмонта Августа, котрий наказав допустити інтромісію на дім довжника[1]).

По смерти брата К. Корнякт арендував подібно як він міську пивницю під ратушем і спроваджував вино до Львова, малмазію, мушкателю і инші товари. Свідчать про се привілеї Жиґмонта Августа для нього. Так з грамоти короля з дня 26 марта 1566 р. довідуємо ся, що він привіз в сї сторони богато бочок малмазії і инших вин, на які Николай Сенявський, воєвода руський і староста галицький і коломийський, відповідно до постанов пйотрківського сойму[2]) (з 1565 р.) зараз наложив цїну. Корнякт не міг по тій цїнї продати сих вин без своєї страти, тому король прихилив ся до його просьби і позволив йому продавати його по давній цїнї без огляду на ухвали згаданого сойму, про які Корнякт не знав[3]). В другім розпорядку з дня 4 падолиста 1566 р. король приказує львівським лавникам не робити Корняктови жадних перешкод в торговлї вином, яке позволяє йому продавати так само по давній цїнї[4]). Ще більші прероґативи признає йому привілей з 1569 р., коли Корнякт перебував на Волощинї. Король дає йому можність перебувати всюди в границях своєї держави, спроваджувати вино малмазію, мушкателю і инші товари і увільняє їх від оплати всіляких мит[5]). Такі свободи і ріжні полекші в торговельних зносинах признає йому Жиґмонт Август і в 1571 р., при чім король підчиняє його безпосередно під свою юрисдикцію і позволяє йому других позивати за довги. В сім привілею Корнякт має титул „nobilis“, а се свідчить, що вже в тім часї був він зачислений до шляхти[6]).

---

[1]) Львівський бернардинський Архив, Acta Castrensia Leopoliensia, т. 332, с. 13—13 і 149-150.

[2]) М. Грушевський ор. с. т. VI, ч. I, с. 89-92. Були се обмеженя для заграничної торговлї в інтересах шляхти, котрі одначе вповнї не переведено, як свідчить і повисший факт.

[3]) Acta Castr. Leopol. т. 332, с. 341—342.

[4]) Ibid. т. 333, с. 60. [5]) Ibid. т. 41, р. 507—508.

[6]) Ihid. т. 334, р. 696—697. Зубрицький приймає хибно як дату

Як бачимо вино було для нього в тих часах найважнійшим предметом торговлї, але неодиноким. Згадують ся волові шкіри, котрі продавав навіть по 500 штук[1]), анґлійські і голяндські сукна, бавовна призначена на вивіз до Німеччини і ріжні инші. Докладнійший в дечім образ торговельних зносин Корнякта принаймнї з Волощиною (властивою) дає нам рахунок його з молдавським воєводою Петром в 1575 р. за довг небощика господаря Івонї[2]). З сеї угоди видно, що Корнякт був богатим купцем, котрий посилав до Волощини соболї, попеличі футра, сукна і инші західні вироби, східні матерії, зичив господарям готові гроші, а натомість брав звідтам мід і то на велику скалю. Ось що продавав він Івонї. Насамперед післав йому через Симеона Гандля і слугу Параскеву соболїв 20 сороків (по 40 штук) за талярів 2300, попеличних футер 20 за талярів 240, відтак соболїв 9 сороків через слугу Луку за т. 3500, великих цинових мисок 96 і цинових тарелїв 96, з фірою і зі всїм коштують т. 238. Через Матвія купця післав луньских (льондонських) поставів сукна 15, инших 27 і гіршого сорта поставів 78, котрі коштують разом т. 1390. За східні матерії зістав ся йому Івоня винен: за баґазію (бавовняна матерія) 668 цїлих штук, кожда по 2 таляри, т. 1336. За 25 турецьких наголовків позлоцїстих по 3 таляри т. 75. За 4 штуки китайки, кожда по 40 талярів, т. 160. За 1 золоту циңґатуру (пояс) т. 20. За 16 лямпартів, куплених в Туреччинї, т. 250. Крім сього готовими грішми взяв Івоня від волоських купцїв, довжників Корнякта: Від Теодора талярів 1250, від Никора Текліча з Сучави т. 320, від Йони Фоката т. 320, від Дмитра Гречина з Сучави т. 630. Згадує ся теж

нобілїтації р. 1577 або 1578 (Kronika, с. 186). Лозінський називає Корнякта під 1567 р. „famatus“, під 1572 р. „generosus“, а доперва під 1577 р. як Зубрицький „nobilis“. Що Корнякт мав сей титул ще в 1571 р. крім висше сказаного видно і з другого акту з дня 28 вересня 1571 р., в котрім король повідомляє воєводів, каштелянів, старостів і других урядників, що підніс його до шляхоцького стану і напоминає їх, щоби они відносили ся до нього як до осіб сього стану. (Castr. Leopol. т. 334, с. 714—715). Се вказує на свіже надане шляхоцтва йому в тім часї.

[1]) Зубрицький, Kronika, с. 184.

[2]) В латинськім текстї на вступі Петро називає ся господарем молдавським, а в польськім волоським так як Івоня. З акту виходить, що володїли вони в Волощинї властивій або Молдавії, що обіймала нинїшну Буковину і Молдавію. (Про подїл земель волоських на політичні цїлости див. Грушевський ор. с. т. VI, ч. I, с. 60, прим. 2).

квіт „небощика владики". Вся сума, яку приняв небощик Івоня від Корнякта, виносить талярів 12429.

Натомість від нього часто Корнякт брав мід, мірений на ка́длуби, кождий по 9 червоних золотих: Насамперед з Хотина одержав 200 кад. за черв. 1800. Потім 11 кад. за черв. 99. Через фірманів, що сукна відвозили, 28 кад. за черв. 252. З Сучави через карамшу 296 кад. за черв. 2664. З Сучави 77 кад. за 693. З Хотина 157 кад. за черв. 1413. Крім сього за турецького коня взяв він 70 талярів, що виносить зол. черв. 46. Сума, яку взяв Корнякт від небощика Івоні, виносить талярів $10450^1/_2$, отже на попередний рахунок лишило ся при господарю т. $1978^1/_2$. До того ще на циноґрафі владики і волоських купців долучує ся т. 10000. Вся сума, яку остав Івоня винен Корняктови, виносить високу цифру талярів $11978^1/_2$[1]).

Сей реєстр і попередні звістки свідчать, що Корнякт представляє нам тип великого купця львівського, найзаможнїйшого з поміж братчиків на переломі XVI і XVII ст., якого торговельний оборот не виказує спеціалїзації в однім предметї торговлї, а противно купує він і продає всїлякий товар, який концентрував ся тодї у Львові, східний, західний, московський і місцевий. При тім оперував він великими сумами. Посилки соболїв, сукна, баґазії до самого господаря трапляють ся на тисячу і кілька тисяч талярів, очевидно сими товарами торгував він на великі розміри. Оден транспорт меду з Сучави одержує він на 2664 червоних, що в заміну на звичайні золоті польські дасть суму кілька разів більшу. Сей рахунок дає нам рівночасно можність пізнати, в як великій скількости ішов мід з Молдавії на Львів і які були предмети обміну на відворот. Навіть східні матерії ішли зі Львова до Волощини, хоч звідти було близше до східних торговельних центрів.

Другим важним джерелом доходів Корнякта була аренда мит, до тепер ще менше розслїджена, нїж його торговельні зносини. Перша знана нам звістка, в котрій Корнякт фіґурує як „митник руських земель", походить з 1571 р. В королївських привілеях для Корнякта з того часу все ще чуємо про його товари, але рівночасно головне його занятє зміняє ся; в однім з них з 28 вересня того року король наказує своїм урядни-

[1]) Acta Castr. Leopol. т. 337, с. 120—124. До книг львівського ґродського уряду був сей акт вписаний в 1577 р., при чім згадує ся посольство господаря Петра до подїльського воєводи в певних справах і запорука останнього на додержанє сеї умови.

кам, щоби помагали Корняктови при стяганю мита[1]), отже віддає йому сю аренду. Инші грамоти Жиїмонта Августа з 28 вересня 1571 р. інформують нас, на які области сягали компетенції Корнякта. До нього належали королївські мита не лише у львівській земли, як думали давнїйше[2]), але і в Київщині, на Поділю, Волини, а з другої сторони аж під Краків. На Поділю в Каменци позволив йому король заложити нову комору і поставити свого намісника для вибираня мита від тих купців, котрі приходять з чужих земель, з Туреччини і Волощини, і там в Каменци або товари продають або з ними куда инде звертають ся як на Львів. Король повідомляє про се Миколая Потоцкого, каменецького старосту, і наказує йому бути помічним Корняктови в вибираню мита для пожитку скарбу[3]). Ще докладнїйше вичисляє комори Корнякта привілей короля Генриха з 19 цьвітня 1574 р., якій відступає йому мита львівські, сандомирські, люблинські, холмські, городельські і вишневецькі. Аренду сих комор признає йому король на три роки від 20 липня 1574 р. до 20 липня 1577 р., а за се Корнякт має платити до скарбу велику суму річно 11000 зл.[4]). При тім обовязаний був Корнякт виплачувати річну пенсію з доходів мит сандомирським канонїкам[5]), конвентови Еремітів в Красноставі[6]), біскупови в Холмі і т. и. Все таки на сїй арендї Корнякт робив добрий інтерес. Самі комори або „мита руські“ в Красноставі і Холмі враз з водним митом на Бузї і Вепрі з прикоморками в Любовлю, Ратнї, Грубешові, Тишівцях, Потиличу і Любачові винаймив він в 1577 р. Юськови і його зятеви Пейсакови, Жидам і міщанам Комарна за 4000 зл. річно. Сю суму мають вони зплатити ратами по 1000 зл., з котрих перша припадає на св. Михайла, друга з початком слїдуючого року (1578), третя на Великдень, а четверта при кінци року аренди. Контракт уложено на три роки від 22 липня 1577 р. до 22 липня 1580 р. Крім сих 4000 зл. мають они що року холмському біскупови платити по його привілеям по 100 гривен[7]). Сї мита свідчать рівночасно про сильний економічний оборот на тих коморах.

Поважною рубрикою в доходах Корнякта з мит землї га-

---

1) Cast. Leopol. т. 334, с. 714—715.
2) Зубрицький, Kronika, с. 184.
3) Castr. Leopol. т. 334, с. 711—712.
4) Ibid. т. 335, с. 962—965. 5) Ibid. т. 336, с. 954.
6) Ibid. т. 337, с. 908. 7) Ibid. т. 338, с. 851—854.

лицької, подільської, волинської і київської мусіли бути оплати від експорту худоби, особливо волів. Привілеї Жиґмонта Августа для Корнякта наказували купцям, щоби гнали воли приписаними дорогами і не оминали комор. В привілею для Корнякта з 1571 р. король зазначує, що міста і місточка так королївські як і панів духовних і світських в коронї, а особливо в землях волинській і київській роблят велику шкоду скарбови. Їм вільно було на ярмарках купувати худобу для своєї потреби без оплати мита, одначе вони під тою покривкою богато волів за границю виганяють і скарб і митників в тім ошукують і богато шкодять[1]). Король приказує побирати від них мита сандомирські і люблинські. Такий привілей одержав Корнякт і на купців, що купують воли в Снятинї і инших місточках пограничних з Волощиною і не женуть їх „стародавною дорогою" на Львів, щоби оминути львівську комору. Король поручає своїм старостам оголосити по ярмарках, щоби з волами купленими в Снятинї жаден не важив ся іти куда инде лише на Львів. Ті, що купують воли на ярмарках в Перемишли, Ярославі, Городку, Радимнї, Мостисках і де инде і женуть їх ріжними дорогами мають по оповіщеню сього листу зараз там на місци заплатити мито, а потім взяти квіт заплати показати його на сандомирській коморі, де їх пустять вже без оплати[2]).

Заграничні транспорти волів згадують ся часто з нагоди увільненя їх від оплати мита королем або Корняктом. В 1574 р. король Генрих повідомляє Якуба Рокосовского, завідателя мит в Малій і Великій Польщи, і К. Корнякта, що увільнив Юрія Їросовского від оплати мита за 200 волів, котрі вільно йому вигнати за границю[3]). В 1577 р. Стефан Баторий оповіщує їх, що позволив саксонському князеви і електорови Августови закупити без оплати митя 600 волів до 6 літ[4]). Подібно Корнякт увільняв від мита стада волів, котрих властителями були шляхтичі. В 1579 р. кількох шляхтичів присягає, що они ведуть транспорти волів за границю держави в сторону Бжеґу власної годівлї або „поволовщини" їх панів-шляхти. Юрій Заґурский, слуга Андрея Семенского з Гологор, жене 63 волів, Станїслав Вас, відпоручник Яна Семенского з Поморян 100, Матей Клямїцкий 330, Кроґулецкий 105, Якуб Козловский 191[5]) і т. д.

1) Castr. Leopol. т. 334, с. 712 - 713.
2) Ibid. с. 713—714).
3) Castr. Leopol. т. 335, с. 1009.
4) Ibid. т. 338, с. 395.
5) Castr. Leopol. т. 338, с. 909—910, 917—919, 987.

Всїх їх Корнякт по зложеню присяги увільнив від оплати мита. Натомість деколи колектори Корнякта брали мито навіть від транспортів шляхти. В 1577 р. возний вписує візване ґродського теребовельського уряду против Корнякта за побране мита від 500 волів[1]). Нам не звісні розміри доходів Корнякта від оплати сих мит, всеж таки мусїли вони бути великі. В 1579 р. колектори Корнякта взяли в Щирцi від двох коний шляхтича Стецька Сроковського від кождого по 3 гр. мита[2]). Се мала сума, але коли сю мірку приложимо до стада волів зложеного з кілька сот штук, то одержимо поважне число. При тім треба памятати, що експорт волів був далеко більший, нїж можна думати на основі попередних цифр. В 1534 р. в часї сезону в червни через Городок перегнали близько 12 тисяч волів лише за оден місяць, а перед ярославським ярмарком теж протягом місяця понад 18 тис., разом около 30 тис. волів[3]). Нема причини припускати, що за аренди Корнякта сей рух був менший, королївські привілеї для Корнякта свідчать якраз про сильний експорт худоби.

Крім мита від худоби брав Корнякт оплати від ріжних товарів. На сандомирській коморі згадують ся транспорти соли[4]). У Львові протестують против нього купцї з ріжних міст за побране мита. Деякі з тих протестацій кидають світло на висоту сих оплат і предмети львівської торговлї. В 1579 р. оден варшавський міщанин приходить до каменицї Корнякта і жадає від нього, щоби на основі торговельних привілеїв наданих Варшаві пустив йому без мита зі Львова 4 куфри малмазії і бочку визини (осетрини). При тім показував йому посвідчене від варшавського ґродського уряду, що він там осїлий міщанин. Корнякт не зважав на се, держав його по словам протестації у Львові пять днів від суботи до середи разом з кіньми і фірманами і наразив його таким способом на страти. Сей купець давав йому в застав срібло, але Корнякт приняти не хотїв, жадаючи гроший. Вкінци таки мусїв дати мита 8 зл. поль.[5]). Такі товари привозили і вивозили зі Львова часто в далеко більшій скількости нїж сей транспорт, отже і мито мусїло бути

---

1) Ibid. т. 337, с. 92–93.

2) Див. його протест, Castr. Leopol. т. 338, с. 655—656.

3) М. Грушевський, Історія України-Руси, т. VI, ч. I, с. 175—176.

4) Acta Castr. Leopol. т. 338 під 1578 р. с. 234–235.

5) Ibid. с. 353—354. На жадане варшавських лавників король взиває Корнякта на свій суд за побране сього мита (ibid. с. 361).

від них значне. З инших предметів торговлї згадує ся зелїзо і зелїзні ключі, які привезли до Львова на продаж мешканцї міста Шидловець. Корнякт побрав від них мито в сумі зл. 9, гр. 2, против чого протестують они так само перед ґродським урядом в 1579 р.[1]).

Поза тим Корнякт сам увільняв ріжні товари від мита мешканців тих міст, які мали на се привілеї. Се видно з його митових рахунків з львівськими Жидами за літа 1577—1582[2]). З огляду на ріжнородність зголошуваних товарів сї рахунки дають нам зразок тодїшного економічного обороту Львова, так привозового як і вивозового, але лише в мініятурі. Можливо, що і з фіскальних мотивів всїх товарів не зголошувано у Корнякта. Реєстр, як сам зазначує, містить короткий спис товарів, котрі львівські Жиди міські і передміські, привозили в Німеччини до Львова і вивозили за границю на Снятин і Каменець коли Корнякт був митником[3]). Серед рахунків згадує ся теж імпорт з Каменця і експорт до Луцька. Як предмети торговлї фіґурують тут ріжні товари західні і східні і місцеві продукти. Зі сходу походили грецькі вина, малмазія і мушкателя, волоське вино, родзинки, міґдали, лїмонія, перець, риж, ріжного рода східні материї і вироби, баґазія, коберцї, лямпарти, турецькі кожухи і турецькі збанки. Є і товари західні, сукна, олово, зелїзо і вироби з зелїза, ножі, коси, бритви, горівчані кітли. Сюда треба теж зачислити оселедцї. До місцевих продуктів належать риби, лій, мід, шкіри, сливки, хміль, хоч деякі з них могли привозити з за границї (нпр. мід з Молдавії), як навідворот деякі з товарів східних і західних могли дістати ся в руки сих Жидів безпосередно з місцевих ринків. Згадує ся теж вино угорське і без близшого означеня, олива, аксаміт, китайка, шовк, вовна, бавовна, шапки, коци, сафіяни, юхт, салїтра, мило, фарба і кілька инших предметів торговлї.

Скількість поодиноких сортів була звичайно невелика. Сафіянів зголошено кілька разів під ріжними датами: 1 белю, 54 штук і два рази по 200; шкір 100, юхтів 40 пар; лою каменів 30 і 40, 2 бочки, 3 вози і 8 возів; кіс 1 бочка і штук 100, 300 і 600; родзинків куф 1, 5, два рази по 3 вози,

---

[1]) Ibid. c. 361.

[2]) Acta Castr. Leopol. т. 347, c. 893—896.

[3]) До львівських ґродських актів реєстр сей вписаний пізнійше в 1591 р.

в однім було 30 кошів, а 4 великих; турецьких кожухів 25, кожухів близше неозначених 200; коців 27, 100 і мішків 260; шапок 2 півбочки, 1 ляґер і 500 штук; вовни каменів 4, рун 300; салітри 2 бочки, півбочків 5, каменїв 10; сливок бочок 4 і мішків 4, каменїв 60; оливи збанків 2, 4, бочок 5; оселедців 7 бочок, риб 4 бочки. Є і менші цифри: перцю зголошено каменів 1, 1½ і пів каменя; мила 1 камінь, фарби 1 вузол, коберців лише 2, горівчаних кітлів 2, лямпартів 4 і т. д. Реєстр записує на приклад такі позиції: „18 січня (1577 р.) Юда, львівський Жид, зголосив шкір 100, лою каменів 40, вільний (від мита), фірман заплатив гр. — (бракує), Ізраель, львівський Жид, зголосив оливи два збани, вільний". На иншім місци під датою 8 жовтня записаний транспорт Жида Саломона зі Львова. Він привіз з Каменця на трех возах товару, малмазії куф 4, родзинків куфу, лїмонії куф 2, міґдалів куф півтора; від мита був теж увільнений і т. д. При кінци реєстр зазначує загально, що і богато инших річий було в тих митних реєстрах Корнякта, отже не вичерпує всїх товарів, які в тім часї йому зголошено. Ударяє передовсїм в очи брак великих транспортів, з котрих деякі певно належали і до львівських Жидів. Наведені в реєстрі купцї се gentes minores в торговельнім обороті Львова, о скільки можна думати з сього спису їх товарів. Натомість сам спис представляє нам досить добре ту ріжнородність предметів львівської торговлї, котра підлягала Корняктови як митникови.

Таких увільнень від мита навіть у самім Львові мусїло бути далеко більше, бо трудно припустити, щоби Корнякт признавав їх лише Жидам тут осїлим. Натомість з инших актів видно, що в стяганю сих оплат проявив він велику енерґію. Ріжні міста вносять против нього скарги за нарушенє їх митових прероґатив. Сих протестацій було далеко більше, ніж ми їх дотепер бачили. В 1571 р. мешканцї міста Володимира протестують против Корнякта, що він, не вважаючи на їх привілеї затверджені Жиґмонтом Августом на звільненє від всяких мит, хоче від них сї оплати побирати[1]). Королї Жиґмонт Август і Стефан Баторий нераз упоминають Корнякта, щоби шанував привілеї міст. Такі протестації і королївські розпорядки вносять против нього до львівських ґродських актів мешканцї Бузька

[1]) Castr. Leopol. т. 334, с. 729—730).

(в 1572 р.)[1]), Жиди з Ліска (1583)[2]), Острога (1574)[3]) і Луцька (1577)[4]), міщани пйотрківські (1574)[5]), сокальські (1578)[6]), рогатинські (1578)[7]), соколівські (1580)[8]), а з другої сторони купці сандецькі (1577)[9]), бечські[10]) і ясельські (1578)[11]), а навіть торунські і ґданські (1572)[12]). Не всї ті міста лежали на митовій території Корнякта. Мешканцї міст долїшного привислянського басейну прибували в торговельних справах до Львова або на область инших комор Корнякта і тут попадали з ним в конфлїкт за оплату мита. За побиранє мита мав Корнякт навіть процеси перед люблинським трибуналом[13]).

Надужить допускали ся при тім аґенти Корнякта. В привілею для міщан і купців ґданських король Жиґмонт Август приказує йому в 1572 р. відправити від себе Жидів, котрих він держить для вибираня мита тому, що на них люди дуже жалують ся. На їх місце най уживає християн. Сам Корнякт часто шанував привілеї міст. Коли в 1572 р. міщани Бузька показали йому свій привілей на звільненє від мит, він обіцяв заховувати їх свободи. В 1574 р. він признає протестацію пйотрківських міщан і заявляє, що він їх прероґативи держить і мита від них жадного не бере. Так само в 1574 р. видає він оповіщенє до своїх урядників, що міщани Київа є вільні від оплати мита на основі давних привілеїв. Де би лише був його арендар або писар має пропускати київських купців без мита[14]). Подібно в 1579 р. наказує він арендарям на всїляких коморах, щоби шанували привілеї бельзьких Жидів[15]), а в 1582 р. повідомляє своїх писарів, що міщани Скринна вільні від оплати мита[16]).

Нїчого врештою і дивного, що Корнякт разом зі своїми намісниками, писарями, слугами і сторожами входив нераз в конфлїкт з містами. Нарікання на митників були і перед тим, нїм Корнякт обняв аренду мит[17]), були і по нїм[18]). Як звісно мита в Польщи були „густі", мостові, квітові, штукові, гробельні

---

[1]) Ibid. т. 335, с. 195. [2]) Ibid. с. 738—734. [3]) Ibid. т. 335, с. 1097—1098. [4]) Ibid. т. 337, с. 177—178. [5]) Ibid. т. 335, с. 1109—1110. [6]) Ibid. т. 348, с. 801—802. [7]) Ibid. т. 337, с. 622. [8]) Ibid. т. 338, с. 48. [9]) Ibid. т. 337, с. 498. [10]) Ibid. т. 347, с. 711—16 і 721. [11]) Ibid. с. 861—862. [12]) Ibid. т. 335, с. 177—180. [13]) Ibid. т. 345, с. 1574. [14]) Ibid. т. 335, с. 1100—1101. [15]) Ibid. т. 338, с. 122. [16]) Ibid. т. 342, с. 347—348.

[17]) Порів. протест Каменичан в 1569 р. (Castr. Leopol. т. 41, с. 619, 713—14), мешканців Тернополя (ibid. с. 649—650) і Острога (ibid. с, 875—875). [18]) Ibid. т. 347, с. 882—883.

і инші, а при тім система їх не була упорядкована. Шляхта при закупні товарів і худоби для внутрішного обороту була вільна від всіх мит, а сей привілей розширяла вона часто і на заграничний експорт. Теж саме робили деякі міста, що мали право гнати худобу з ярмарків без оплат для своєї потреби. Король в одній грамоті казав митникови збирати оплати від купців, в иншій знова увільняв міщан від них. Митник часто не знав від кого брати мито, а кого пропускати без оплати. Задля сього на коморах між сторонами і урядниками приходило нераз до спорів. Міста вносили скарги на Корнякта за нарушуванє привілеїв, Корнякт знова жалував ся на купців, що везуть товари иншими дорогами, оминають митові комори і тим приносять скарбови шкоду. Серед ~~таких~~ обставин за помилки і надужитя зі сторони митників не було трудно. Королївські урядники і приватні пани допускали ся нераз далеко більших надужить, забираючи крім мита і частину товарів від купців особливо вина — малмазії[1]).

Одержавши аренду мит за Жиґмонта Августа Корнякт старав ся дістати потвердженє її і за пізнійших королїв. За часів свого короткого володїня король Генрих виарендував йому знова давні мита і затвердив його шляхоцтво. За Стефана Баторія і Жиґмонта III відносини Корнякта до польського правительства змінились. Баторий брав його ще в опіку перед львівським маґістратом і королївськими урядниками[2]), одначе чим раз більше натискав на нього, забороняючи йому брати мита від ріжних міст, а вкінци відобрав йому в 1582 р. аренду мит і дав її Вацлавови Угровецкому і Павлови Ожеховскому[3]). Корнякт не спішив ся виконати сей наказ. В одній своїй грамотї з 1583 р. Стефан Баторий знова приказує йому відступити державу мит з днем 20 липня згаданим особам[4]). Можливо, що

[1]) Mon. Confr. II, ч. 417. В переїздї транспорту малмазії через Галич до Львова, який вели в 1596 р. братчик Янїй Афендик і другий Грек Еммануїл Чуко з острова Кандії, урядники за наказом старости взяли дві бочки малмазії, а підстароста малу бочку, а крім сього казав заплатити від 70 возів від кождого по 4 гроші мита. Більше таких випадків нотують протестації купцїв перед львівським ґродським урядом. (Порів. нпр. т. 348, с. 538—539 і 715).

[2]) В 1577 р. Баторий забороняє львівським райцям судити Корнякта (Castr. Leopol. т. 337, с. 362), а холмському старостї наказує пустити йому свобідно аренду холмської комори, котру так довго не хотїв йому дати в уживанє (ibid. с. 228).

[3]) Ibid. т. 342, с. 1051—1052. [4]) Ibid. т. 342, с. 1442—1443.

так скоро не могли вони заплатити йому відшкодованя признаного йому[1]) королем на високу суму 15000 зл. В результаті аренду мит Корнякт мусів зложити. В 1590 р. Жиґмонт III видержавлює мита подільські і сандомирські Павлови Ожеховскому і Миколаеви Угровецькому і оголошує митові розпорядки[2]). В своїх добрах бере ще Корнякт мито і 1592 р.[3]) очевидно титулом їх посїданя, але в актах з того часу він виступає вже без епітету „theleneator", а як митники „in terris Russiae" згадують ся инші особи[4]).

Аренда мит, торговельні зносини, грошеві операції з молдавськими господарями[5]), маґістратом і приватними особами, спадок по братї, збільшили ще маеток Корнякта, котрий і так в часї прибутя його до Львова мусів бути значний. В результатї Корнякт стае одним з найбільших богачів в тих сторонах. Крім домів у Львові[6]) мав він просторі посїлости особливо в земли львівській і перемиській, з котрих деякі ми вже згадували[7]). В актах львівського ґродського уряду часто стрічаемо ся з Корняктом з нагоди закупна посїлостий або спорів за них і ріжні грошеві суми по кілька сот, кілька тисяч і більше зол. Піднесемо лише деякі з них. В 1577 р. процесує ся він з Василем Балабаном, Прокопом Чарторийським, Станїславом Шепіховским і Стан. Щепановским, Себестияном Журавиньским, Сроковським, Зловоцким і иншими[8]). Більший комплекс дібр удало ся Корняктови набути в 1579 р. від Яна Боратиньского, перемиського хорунжого. Він записує йому місточко Гусаків, і села Злочковицї, Руди, часть Мискатичих і Томановицї під закладом 40000 зл.[9]). В инших лїтах з кін. XVI ст. Корнякт провадить спори за місточко Куликів і села, Одно, Жибулки, Колодно і Збоїска[10]). Так само процесує ся він за Пустомити[11]), Дрегошів[12]), Горбачі[13]), Старе село[14]), Ланцут і доокличні

---

[1]) Ibid. c. 1239—1240. [2]) Ibid. т. 346, c. 1350—1353.

[3]) Див. протестацію за побране мита від волів в Щирци (ibid. т. 348, c. 70—80). [4]) Ibid. нпр. c. 374.

[5]) Крім згаданих порів. ще т. 348, c. 332.

[6]) Зубрицький числить їх три, Kronika, c. 184.

[7]) Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 102, c. 60.

[8]) Castr. Leopol. т. 337, c. 34—36, 42, 46, 47, 149, 181, 184, 226 і т. д. [9]). Castr. Leopel. т. 338, c. 610—622.

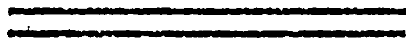
[10]) Ibid. т. 348, c. 850, 910, 1043, 1059, 1074—5 і т. д.

[11]) Ibid. c. 921. [12]) Ibid. 948—49.

[13]) Ibid. c. 1243. [14]) Ibid. c. 1257—59.

села[1]), виступає як дідич Грибович[2]), має війтівство в Щирци[3]), а своїх підданих в Сулимові[4]), Новім селї[5]), Гребеничах, Надіїчах[6]), Микульковичах[7]) і т. д. Сей реєстр посїлостий і претенсій Корнякта далеко не повний, але вже він нам дає поняте про се, з як великим богачем маємо тут до діла. Тим самим стане нам яснїйше, як міг сей могучий протектор брацтва так щедро підпомагати його матеріяльно, не відчуваючи при тім страт у своїм маєтку. Вибудоване вежі при успенській церкві, леґацийні записи і инші датки в користь брацтва були великою помочию для братчиків, але як на маєток Корнякта вони значили мало.

(Докінчене слїдує).

[1]) Ibid. c. 1109—1110, 1243. [2]) Ibid. c. 62—63, 1176—78.
[3]) Ibid, c. 911—913. [4]) Ibid. c. 126, 251. [5]) Ibid. c. 58—99.
[6]) В спорі Корнякта з Юрієм Вляміцким, властителем дібр в Перемишлянах, згадують ся піддані Корнякта, Процик, Івашко, Андрушко, Данило, Лаврик і ще оден з сіл Гребеничі, Надіїчі і Однова (ibid. c. 164—165). [7]) Ibid. c. 419.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії *Василя Герасимчука.*[1])

Угода з козаками під Слободищами.

Проломане обложного перстеня Шереметєвим під Чудновом було останнім геройським здобутком московського воєводи в цілій кампанії. Але і з сього нічого не вийшло. Його армія зломана фізично і здепремована морально мусіла таки за кілька верст знов припинитись під Росниками, тим разом хиба на се, щоби видїти кінець своєї траґедії і смутний фінал невдалого предпринятя. Певно, що московський воєвода вже майже не числив на Хмельницького, але ще сподївав ся відсічі від воєвод, розміщених по українських містах. Одначе ся надія була тепер тою фантасмаґорією, яка блудним огнем світить в останнїх хвилях перед смертю. Московське правительство примітивне своєю адміністрацією, а отяжіле в рішенях, воліло стратити одну кампанїю враз з армією, як стратити Україну, висилаючи з занятих українських твердинь воєвод на непевний ратунок. А козацький гетьман не думав йти в поміч... бо було страшно... Треба було московському правительству приняти і таке оправдане.

5 (15) жовтня гетьман Юрій Хмельницький вислав зі свого табора під Слободищами в Чигирин козака Скорину. А що дороги на Білу Церкву були позаймані Поляками і Татарами, то Скорина був змушений обїхати лїсами на Київ, і там приведений в „приказну избу" на роспити розповів про все так: „Чули ми — говорив він — в гетьманськім таборі, у боярина Вас. Бор. Шереметєва, дня 14 жовтня сильну гарматну і мушкетну стрілянину і вона тревала від раннього ранка до пізної

[1]) Див. Записки т. CXIII.

ночи і — ще на другий день. В ночи, на 5 (15) жовтня, прибув до нас від боярина Вас. Бор. Шереметєва козак наказного гетьмана Тим. Цицюри і розказував нам, що боярин посилав ратних людий на ляцькі обози і їх шанції, і ратні люди розірвали польський піхотний табор. Рівнож приступали до боярського табору Поляки і був лютий бій весь день і богато було страт з обох сторін, але більше побито з польських людий. А боярин Вас. Бор. Шереметєв стоїть табором в окопах по сїй стороні Чуднова, в полї, від лїса з милю; прийти до нього тим лїсом не можна, бо Поляки від лїса поставили свою піхоту і в многих місцях перекопали".

Коли ж поспитали Скорину, чому гетьман на голос канонади не поспішив в поміч, відповів, що межи ними стояли Поляки і Татари і „гетьманови не можна було іти з помочю до боярина В. Бор. Шереметєва. Він не важив ся сам з одними козаками пробивати ся через ворожі полки, тим більше, що козаки нестрійні люди"[1]). „По тій пригоді з дня 14 жовтня — оповідає автор діарія — виправлено князя Конст. Вишневецького з 5 хоругвами краківського воєводи до Пяток[2]), і певно на затримане Хмельницького. Відгуки і боєвий алярм дуже потрясли Хмельницького, здавало ся, що стріляють під Пятками, і то його нахиляло до згоди. Раховано при нїм на той час 20.000 козаків; міг би був прийти до Шереметєва, бо у нас по тій потребі дуже прорідли хоругви; особливо артилєрія терпіла великі недостатки; коний було дуже мало здорових. На фірманів є. м. крак. воєвода видав кілька тисяч, опісля знову по кілька сот золотих оба панове гетьмани дали Вольфови, щоб, як міг дбав про артилєрію і заохочував піхоту. Досить богато п. Вольф від себе робив, але nervo belli deficiente, то й наймудрійший нїчого би не потрафив вдїяти".

Читаємо дальше у того самого автора: „Дня 15/X Хмельницьких присилав комісарів, а в застав за них їздили до козаків Вільчковский з Карчевским". — Так отже розпочинають ся по обох сторонах переговори.

Історики, котрим доводилось трохи більше мати до дїла з сею кампанїєю, всї вони без довгого ваганя і застанови над поступком Хмельницького, уважають його дотеперішню бездїльність, а пізнїйшу його згоду з Поляками за явний доказ зради, за оплянований з гори намір, з яким він вирушив в поле.

[1]) Барсуковъ, ст. 391—392 (портфель Карпоза).
[2]) Dyar. w. z Szer., ст. 160.

Без сумніву, що воно так може здавати ся, коли взяти на розвагу сам факт козацької угоди і відречене ся московської протекції, та одначе треба сказати, що се було фактом виключно козацької старшини, що уміла зломати нерішучість гетьмана і упертість черни.

Ол. Барсуков, одинокий близший дослідник сеї справи, признае вправді сей акт козацької зради, одначе при його витолкуваню підносить деякі суперечности. Добре — розумує він — гетьман і козаки, як се стверджують і всї сучасні реляції, оправдували свій похід наміром відлучити від Москви Цицюру і з Поляками уложити згоду, але се було вже по Слободищанській пригоді і по другім нещасливім перебою Шереметева. Длятого се могло подобати на викрут. Але чомуж козаки, коли мали такий намір, допустили до такої кровавої і жорстокої стрічі, яка мала місце під Слободищами. На се питане не дає автор ніякої відповіди [1]). А прецінь так гарно розвязав сю непевність сучасник тодішньої кампанії мемуарист П. Ґордон. Обяснив се простим розламом між двома противними поглядами в козацькім таборі. Зрештою про се вже і була бесїда.

Що козаки приступили до цілковитої згоди не скорше аж по цілковитій майже катастрофі Шереметєва, себто по дни 14 жовтня, то нічо в тім дивного. Лежить в тім поступку явне пятно тодішньої козацької полїтики, що крие в собі позори власного обезсиленя — пождати нім возьме один верх, а тогди доперва приступити на сторону сильнїйшого. Коли отже показала ся наглядно безсильність московського воєводи і його проба перебити ся до Пяток невдала ся, тодї просте козацтво уступило, і здаєть ся, що тоді всї були склонні до згоди. Поінформовані одним своїм побратимом, що втік вчера зпід Росник [2]), про цілий перебіг вчерашнього дня, не вагали ся на другий день козаки вислати своїх відпоручників з предложенем згоди. Кого то козаки післали в тім посольстві з д. 15 жовтня, не знаємо. Можливо, що тими депутатами були полковники Вертелицький і Махижинський, а можливо, що хто инший [3]).

---

[1]) Барсуковъ, Родъ Шерем., ст. 372—373.

[2]) Ibidem, ст. 391 (портфель Карпова).

[3]) Gazette de France з р. 1661 (Les particularitez de ce qui s' est passé entre Polognois etc., ст. 37—48). „En effet incontinant apres, il deputa les Sieurs Verteliski et Macarinski, officiers de Sa Cavalerie, qui eurent conference avec le Sieur Komorski, dans laquelle ils asseuré-

Поляки не опирались сьому. Зі своєї сторони вислали до Хмельницького в закладників двох своїх офіцерів: Вільчковского і Карчевского, а від Татар Мехмет мурзу [1]).

Трактати велись три дни, а власне 15, 16 і 17 [2]). Точного перебігу сих обопільних угод з двох перших днів ми не знаємо. А цікаво було-б знати, на чім стали обі сторони в порозумінях до дня 14 жовтня, тай чи ся нова згода була продовженем попередних зносин, чи може була річю зовсім новою? Я наведу весь перебіг сїх нарад по реляції „Bell. Pol. Mosch.“, хоч вона певно в дечім не є без пересади. Там так оповідаєть ся про се: „Коли же Шереметєву получити ся з Хмельницьким не вдало ся, став і Хмельницький вкінці сумнївати ся про можливість полуки; і як до тепер викручував ся фальшивими і позірними мотивами, тепер справдї склонив ся до згоди. Насамперед листовно, опісля через післанців благає ласки для себе, просить також визначити місце і день на залагоджене його жадань, а за се обіцює свій щирий поворот під протекцію короля і річи посполитої. Польські гетьмани докорювали хитку і непевну вірність, а що до святости заприсяжених пактів, то обвинувачували за недодержанє їх, закидували передовсїм козакам, що вони по стількох бунтах і по стількох побідах зі сторони Поляків знову по прощеню вини, з прирожденої злоби і переворотности попадали в злочин здради. А по так многих і постійних віроломствах годї їх назвати підданими, як рівнож годї зачислити до війська Річи посполитої. По всїх усюдах звістно, як то вони через свої злочинні вибрики нарушили не

rent, que ce Général n'estoit venu que pour implorer la Clémence de Sa Majesté“.

1) Bell. Pol. Mosch., ст. 41.

2) Деяку неясність справляють слова диарія (Dyar. w. z Szer., ст. 160). Там у нього під днем 15 жовтня таке читаємо: „15 Oct. przysłał Chm. komisarzów swoich do nas. W zastawie za nich jezdzili P. Wilczkowski z P. Karczewskim. Gdy traktaty stanęły z kozakami posłano księcia J. M. Konst. Wiszniowskiego z K. Szomowskim Stolnikiem Sądomirskim do taboru Chmielnickiego, a samemu dano znać, aby z połkownikiem do nas przyjeżdżał do obozu naszego do wykonania przysięgi. Сї послїднї слова „gdy traktaty stanęły“, здаєть ся, треба віднести до дня 17 жовтня. Theiner. Monuments historiques relatifs aux regnes d' Alexis Michaelovitsch. В однїй там поміщеній реляції оповідаєть ся, що дня 17 жовтня зійшли ся найвизначнїйші з козацької старшини і з ними цїлий день розправлювано про умови згоди. Річ певна, що то за один день не стало ся, тілько тревало довше. Може нас в тім утвердити оповіданє автора реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 41—43.

тільки повагу короля і держави, але через свої безупинні пакости, по многих пробаченях, вичерпали наконець їх терпеливість. Але король і Річ посполита, що висші над всякі негідні почуваня, зовсїм не думають мстити ся і не хочуть своїх трофеїв обарвлювати кровю, а противно хочуть овочі побіди обернути тільки на хосен поконаних. Рівнож і тепер дана їм від короля і Річи посполитої повновласть — поручено, щоби їх постулятам задосить учинити і справедливо їх оцінити". І вони, Поляки, візвавши Господа Бога на випадок зломаня умов за местника, згодили ся на пертрактації і про се казали донести до Хмельницького. На комісарів визначили козаки з поміж себе: Петра Дорошенка, Григор. Лісницького, Михайла Ханенка, Івана Кравченка і Михайла Махержинського чи Макарінського, а крім згаданих визначили також около 10 сотників[1]). Поляки зі своєї сторони вислали брацлавського воєводу Ів. Чорторийського, галицького каштеляна Олександра Цетнера, коронного хорунжого Яна Собеского, сендомірского стольника Яна Шумовского і львівського хорунжого Андрія Сокольницького. Зійшовшись на визначене місце, стали трактувати над услівями мира. Переговори — як оповідає той сам автор — розпочались обопільними закидами на недотримане умов, а опісля зійшли на компліменти. Польські комісарі освідчили козацьким відпоручникам королївське пробачене за минувше і „коли український нарід по своїм непослуху злучить ся з ними в одну нерозривну цїлість, — не будуть вони уносити ся овочами своєї побіди, а противно будуть їх, козаків, уважати за вірних співтоваришів в війні, спільних дітий тої самої вітчини і її оборонців".

[1]) В реляції Bell. Pol. Mosch. вичислені за комісарів отсї особи: полковник брацлавський Мих. Зеленський, полк. подільський Остап Гоголь, полковник білоцерківський Іван Кравченко, паволоцький Іван Богун, уманський Михайло Ханенко і вкінци Каплонський і Попара. Здаєть ся, що не всї вони брали участь в угодовій комісії. В копії з оригінальної трансакції — Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 402, стор. 351—353 находимо під списаними умовами такі імена: „Działo się w obozie pod Cudnowem 17 Octobris Anno 1660. Piotr Doroszenko, Pułkownik Wojska J. M. kr. Zaporozskiego, komisarz Hrehori Lesnicki, Comisarz Wojska J. M. kr. Zap. za uproszeniem towarzyskim ręką Harasyma Kapłońskiego, Michał Hanenko, Pułk. Humański y komisarz Wojska J. k. M. Zap. Za uproszeniem Towarzyskim ręką Iwana Czikalińskiego, Iwan Krawczenko, Com. W. Z. J. k. M. y Michał Marziński (нечитко добре) imieniem pomienionego i swoim własnym podpisuie. Крім них слїдує вичислених 10 сотників, підписаних рукою Гарасима Каплонського. Висше згадана італїйська реляція анї Гоголя анї Мажиньського не умістила між підписаними.

„Нового, тяжкого нічого вони не думають на них (козаків) накладати: будуть в повні користати з давних свобід і прероґатив, котрі то по давнім звичаю запорожському війську ще королї і Річ посполита були надали“.

Як бачимо, заспівали польські комісарі стару пісню; хотїли спробувати усунути се, що таким тяжким трудом і коштом козаки собі виборoли, а властиво знївелювати їх права ad minimum і привернути їх до давних свобід „ut veteribus, quae ex prisco more militiae Zaporovianae a regibus et Republica indutae sunt, fruerentur immunitatibus et praerogativis.

„Дуже чемно — підносить автор „Bell. Pol. Mosch.“ — вислухали то все козаки, коли же через ратифікацію давних свобід, хотїли усунути гадяцьку комісію, уважаючи її за вільнійшу над колишні вольности (ultra veterem morem maiorum liberalior), тодї присутні остро поставили ся і жадали лишити її ненарушеною ві всїх навіть найменших її точках“. І се власне було те, що обом сторонам утруднювало порозуміне і перетягало угоду. Обі сторони старали ся як найбільше для себе виторгувати, обі страхали себе обопільно, але анї одні, анї другі не хотїли зривати. Довго переговорювались, та козаки від свого не відступали. Польські комісарі стали вже тратити надію на якийсь успіх і в своїй безрадности повідомили про се гетьманів. Ситуація ставала вельми клопітливою: треба було серіозно подумати над способами виходу. Для ратованя ситуації гетьмани скликали военну раду з найвисших достойників — виключно Поляків і сї мали рішити, яке належить дати поручене своїм комісарам. „Ся упертість козацьких комісарів гнївала і обурювала многих: замість по тількоразових для себе нещасливих пораженях, приняти в покорі предложені свободи, вони сміли ще показувати нерозважну зухвалість і предкладати горді умови“. Горячійші голови були навіть за зірванем пертрактацій і жадали скріпити постійну згоду побідою і цїлковитою загладою козаків. Бо досвід нїби показував, що можна і Шереметева і Хмельницького поконати. Але старші, більше досвідчені гетьмани, були иншої думки: говорили, що „домові війни по обопільнім проливі крови нїколи инакше не полагоджують ся, як уступками; тай вкінцї богато є свіжих примірів, як криваві були козацькі ребелії, підняті для пімсти за слушну справу. Одначе з другої сторони немало є свідоцтв, як то вони колись бились за Польщу і собою неначе щитом заслонювали її перед ворогами, і хоч нанесли немало шкід, пожалують може пізнійше своїх учинків

і своєю хоробрістю, одідиченою по батьках, нагородять за всї кривди.

Тай нічого иншого було говорити! Найбільше побуджував до поблажливости і полагоди справ страх перед непоконаним іще Шереметєвим, „котрого, хоч близький був пораженя, але треба було до самого кінця облягати“, а ся облога давалась добре і самим Полякам взнаки. Терпіли також і Поляки великий недостаток і — як влучно висказуєть ся на дальшім місци той сам автор — „поносилисьмо шкоди не тілько від ворога, але і від своїх союзників Татар, котрі нас облягають, поки ми Москву держимо в облозї“. А від союзу з козаками сподівались далеко реальнійших користий, — сподівали ся, що вони, покинувши Москву, приступлять до спільної акції[1]).

З огляду на трудну, не вияснену ситуацію, треба було поступитись і треба було згодитись на гадяцькі пакти, але вичеркнули звідти сю точку, де говорилось про самостійне руське князївство. По рації польського арґументованя ся точка стояла на перешкоді обопільних порозумінь і зміцненя спокою і притім була некористна для добра запорожського війська. Вкінці инші були умови часу, як затверджувано і присягано на гадяцький трактат (себто 1658 р.), а инші знов були тоді по їх зірваню самими козаками.

Так отже сформулований результат нарад передали своїм комісарам; а козацькі комісарі (по твердженю реляції „Bell. Pol. Mosch.“) переконані такими арґументами, пристали на сю змінену в своїй сути гадяцьку умову і її долучили до новоуложених точок чуднівських переговорів. Справа з козаками покінчилась гаразд.

Ще таки того самого дня вислано чигиринського полковника Петра Дорошенка зі списаними умовами до Слободищ до Хмельницького, аби їх потвердив і зі старшиною приїхав до Поляків зложити присягу. Яко закладників післано до козацького табору князя Конст. Вишневецького і Івана Шомовского і вони на даний знак мали відобрати присягу від прочих козаків під Слободищами.

Новозаключена угода звучала:

В імя Пресв. Тройцї, Отця, і Сина, і Св. Духа, Аминь. Завсїди така була є. корол. милости нашого милост. пана ласкавість в успокоєню своїх підданих, що не так оружєм як радше

[1]) Bell. Pol. Mosch., ст. 41—42.

по своїй милости з ними поступив, чого доказом не тільки минувша, гадяцька комісія з тим самим військом запорожським, але також і ся експедиція польського війська з гетьманами в Україну против Москви. Їм то, гетьманам, є. кор. милость поручила, щоб, о скілько буде можна, непорозуміне між козацьким військом усунути без проливу крови, мирно. Повинуючись королівському приказови, і зваживши се, що його милість пан гетьман Юрій Хмельницький зі всім своїм військом був доведений до відступленя гадяцького договору не наслідком незичливости і невірности для короля, а несподіваним і тяжким нападом Москви; зваживши, що він при тім не підняв своєї руки против його королівської милости і річи посполитої і немав наміру подати помочи Москві і її дійсно не дав, а натомісць без ваганя покорив ся й. к. милости, ради чого з доброї волї вислав посольство через низше підписаних полковників і своїх сотників, длятого пани гетьмани з вдячностю принимають прихильність п. гетьмана. І бажаючи, так з порученя й. к. милости, як і своєї власної склонности, відвернути обопільний пролив крови і щасливо привернути милий супокій, обдумали такі точки згоди через низше підписаних: князя, воєводу брацлавського І. Чарторийського, коронного хорунжого, Яна Собєского, сендомирського стольника Яна Шумовского і львівського хорунжого Андрія Сокольницького.

1) Пани гетьмани мають присягою ствердити гадяцьку комісію ві всїх її точках, з вилученєм тої точки, де говорить ся про руське князївство, яко менче користне для вольностий запорожського війська і тревалости мира, котрого обопільно щиро бажаємо. Гетьман запорожський має присягнути в імени своїм і війська, що сї точки згоди відішле через своїх полковників до й. м. короля і віддасть їх в його любі, батьківські руки.

2) Гетьман запорожський обовязаний зі всїм своїм військом відступити від московського царя і його військ, чи то будуть вони на Україні під проводом Шереметєва, чи кого иншого. Так тепер, як і на будуче, має гетьман відказати ся від протекції московського царя, як і инших сусїдних володарів, з виїмкою польського короля.

3) Для освободженя українських городів від московських залог, повинен гетьман повернути зі всїм своїм військом на Україну, лишивши при польських гетьманах для покінченя дїла з Шереметєвим два, а що найменше один полк. Як би одначе Шереметєв несподївано підняв ся, тодї має гетьман зі всїм

своїм військом Полякам помагати до його знесеня. В дальших акціях против Шереметєва має ся поступати після спільної наради.

4) Хоч наказний гетьман Тимотей Цицюра з заднїпрянськими полками разом з Москвою піднїс руку на короля і річ посполиту, має се йому за просьбою гетьмана бути прощене, одначе не скорше, доки свого оружя не зверне против Москви. Коли се учинить, буде йому дана амнестія і вольности, які забезпечено сьогобічним полкам.

5) Полки: ніжинський, чернигівський, полтавський, миргородський, переяславський, лохвицький [1]) і инші, що до тепер зістають при Москві, повинні за першим універсалом, який гетьман безпроволочно до них напише, відступити від Москви, а натомість повернути до підданства річи посполитої, прилучившись, як буде потреба, до війська коронного, що пробуває при воєводах — віленськім [2]) і руськім. Як би вони не могли сього учинити, то мають зараз вернути до запорожського війська. На випадок непослуху з їх сторони гетьман разом з польськими гетьманами має против них виступити, як на неприятелїв. А що гетьман і все запорожське військо за них присягає, то і вони, повернувши, обовязані ствердити вірність присягою, по виконаню котрої будуть користати всіма правами, що належать ся для запорожського війська.

6) Як би коли небудь, чи то на Запорожу, чи може де инде на Українї, показав ся бунт, тодї против такого бунтівника, яко против неприятеля, що нарушує публичний мир, обовязаний запорожський гетьман післати своє військо.

7) Пограничні міста і всї провінції царства кримського повинні бути безпечні перед всякими нападами і шкодами зі сторони козаків. Між обома сторонами має бути заховане мирне пожитє, як сего вимагає навязана приязнь між річю посполитою і ханом кримським. Пасовиска, котрими з давних часів дозволено ордї користати, і тепер не повинні козаки їм відбирати.

8) Панї, дружина київського воєводи Івана Виговського і панї Грушина, мають бути пущені на волю зі всіма достатками і особами, які при них пробувають.

9) Так новгородський староста п. Пясочиньский, як також

---

[1]) Dyar. w. z Szer. ст. 166 на тім місци вичисляє тільки ніжинський і чернигівський полк.

[2]) Bell. Pol. Mosch. ст. 44 місто віленський каже через помилку київський.

всякі инші вязні[1]), як ті, що були давнійше взяті до неволі за Дніпром, під Могиловом, так і тепер підчас війни, повинні бути освободжені, без згляду на се, чи вони Татари, чи Поляки.

10) Щоб між козаками і річю посполитою був певнійший і тревалійший мир, то не тілько запорожський гетьман і військо мають ствердити його присягою, але також обовязане перед висланими від гетьманів комісарами присягнути на вірність і послух королеви все поспільство по городах і містах. А що під одною висше наведеною точкою є загально сказано, що всї провінції царства хана кримського мають бути забезпечені перед військом королївськнм і запорожським, то одначе на виразне жадане султана, аґів і беїв додаєть ся, щоб подібно як Азак, Очаків, Тегиня, Перекоп, Білгород, так само аби й инші кримські і турецькі пограничні городи не дізнали від запорожських військ ніяких шкід.

Їх милости, пани комісарі, визначені з обох сторін до заключеня сього договора, стверджують власноручними підписами, що всї ті постановлені точки його милість король і річ посполита, а також і їх милости пани гетьмани будуть хоронити (виповняти) і їх також ствердять присягою. Рівнож повинні ті умови додержати і хоронити п. гетьман і все запорожське військо і на се мають присягнути річи посполитій і п. гетьманам.

Діяло ся в таборі під Чудновом 17 жовтня 1660 р.[2])

До тих то умов згоди належить ся ще віднести 8 точок додаткових, які уложено на другий день, себто 18 жовтня, на радї козацького гетьмана з польськими гетьманами, певно вже по відбутій присязї. Сї нові точки були вправдї списані і підписані обома польськими гетьманами, але були дані Юр. Хмельницькому більше в формі ради[3]).

Заголовок і зміст сих рад такий:

Рада їх мил. панів гетьманів коронних уложена разом з його милостю гетьманом запорожського війська:

---

[1]) Диарій, ст. 167, подає ще ротмистра Борковского.

[2]) Що до сих умов, то я держав ся „Kopii oryginalnej transakcyi Cudnowskiej", рук. бібл. Чарт. ч. 402, ст. 381—383. Так само годять ся вповні умови угоди, уміщені в диарію (Dyar. w. z. Szer., ст. 165—168), як і в реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 43—45). В кремінецькій рукописи уміщеній в Памятниках изд. врем. ком. для разбора древ. актовъ, т. IV, відд. III, ст. 24 пропущена 11 точка сеї угоди.

[3]) Памятники т. III, відд. 3, ст. 437—439.

1) Щоби його мил. гетьман запорожський виправив до кор. милости разом з нашими послами також і своїх.

2) Щоби також виправив послів до хана.

3) Щоби його мил. гетьман видав до всїх міст універзали і ними повідомив про свій поворот та поворот запорожського війська і всеї України під послух його королївської милости.

4) Має видати універсали до полків ніжинського і чернигівського, щоб получили ся з королївськими військами, які пробувають в Литві.

5) Гетьман виправить до коронного війська два свої полки: один з сьогобічних міст, а другий з заднїпрянських, про се гетьман його милість ще порозуміеть ся докладнїйше.

6) Гетьман видасть універсали до близших міст, щоби до польського табору везено живність, за яку будуть зобовязані всї платити.

7) Гетьман обдумає способи листовних зносин так з литовськими гетьманами, як і з військом, яке там пробуває.

8) По докінченю облоги Шереметєва гетьман дасть для коронного війська кілька полків на відпочинок на так довгий час, доки не замерзне Днїпро. Військо се має стояти коло Київа і там має діставати запаси.

Крім з'обовязань висше вичислених, накладалось на гетьмана обовязок, аби старав ся перетягнути на свою сторону переяславського полковника Тим. Цицюру. В разї непослуху мав поступати з ним, як з ворогом. Дальше з'обовязував ся гетьман аж до приходу польського війська не допускати Григ. Ромодановского і Юрія Борятінского до відсїчі Шереметєви, що більше, мав відганяти їх від Київа і в крайнім разї — як би було можна — його облягати самому, заким польські гетьмани не опоràють ся з московським військом.

Сї останнї постуляти не підтягнені під числа попереднїх пунктацій. Козацький гетьман прийняв предложені йому умови і ще того самого вечера в супроводї полковників з великою виставністю удав ся до польского табору. Видів се добре з московського табору Шереметєв і коли Хмельницький наближав ся, казав вивісити свої стяги — неначеб тим запрошував його до себе. Та одначе тяжко завів ся; Хмельницький завернув в иншу сторону.

З прибутєм молодого гетьмана, мали Поляки по раз перший нагоду побачити сина того страшного чоловіка, що роздмухав полумя довголїтнїх воєн і стряс основами цїлого сходу Европи.

На саму вість про се імя — як завважує автор Bell. Pol. Mosch. — наші жовніри трухліли. Та син страшного батька, здаеть ся, не зробив своїм зовнїшним видом такого вражіня, якого сподївали ся, як описує кримський очевидець: „Сам Хмельницький непоказний собою, молодець 18 літ, чорнявий, маломовний, мірно образований, але гладких обичаїв, при тім всїм повздержливий і чим будь вдоволяеть ся“.

Прибувши до польського табору, загостив насамперед Хмельницький до намету маршала Любомірского, де сей його приймав і гостив ужином в шатрі, тому кілька днів відбитім у Шереметєва. Потоцкий сього дня не чув себе здоровим. З обох сторін поздоровляли себе з причини нової згоди і віщували зі спільної полуки побід над ворогами христового імени.

Коховский, оповідаючи про побут Хмельницького у польських гетьманів, вкладає в уста його бесїду, що мав її виголосити на оправданя попереднїх трохи дивних поступків. В своїй мові нарікав він на лихий випадок, що випередив його гостину — нарікав на кроваву стрічу під Слободищами: „Бог свідком, що не йшов я бити ся з Поляками, говорив гетьман, але, щоби помирити ся і відлучити Цицюру від Москви“. За свої провини просив прощеня та обіцював від тепер вірно служити королеви і річи посполитій.

Бесїда ся хоч була зручно проголошена, одначе, як її критикує Коховский, була навіяна нещиріstю, так що всїх вражав тон незгідний з попереднїми вчинками — і теперішною хвилею. Сю ніч Хмельницький переночував у Любомірского. На другий день с. є 18 жовтня мали відбути ся обопільні присяги. А що татарські відпоручники спізнили ся, відбула ся присяга в полудне коло першої години. Ще перед сїм поважним актом, вийшов з московського табору наказний гетьман Цицюра з якими 100 козаками і через трубача просив Поляків на розмову. Вволили його просьбу і вислали кілька осіб довідати ся, що він хоче? Наказний гетьман запитував ся, які відносини між Поляками а Хмельницьким і длячого сей останнїй прибув до їх табору? Поінформований про дійсний стан річи, просив свого гетьмана через відпоручників, щоб дав йому знати, чи має він позістати дальше при Москві, чи відлучити ся? Се вчинено вповнї по його жаданю.

З приходом султанських відпоручників, удали ся всї до намету Ст. Потоцкого, де визначено місце на зложенє рот присяги. Для піднесеня вражіня по причинї так знатного акту при-

сяги мали перевестись при посередництві духовних осіб. Польським гетьманам мав проводити в присязї якийсь їх духовний, а козакам якийсь архимандрит, що був між козаками, чоловік великого у них значіня, але „homo rudis“.

Представителї трех народів позасїдали за стіл: по правій сторонї сидїли всї три гетьмани — ґенералїссимус Ст. Потоцкий, пільний гетьман Юр. Любомірский і гетьман козацький Юр. Хмельницький, а дальше — сендом. воєвода Ян Замойский, Іван Виговский і Чарторийський; за ними знов каштеляни і старости. Позаду тих стояла військова козацька старшина: писарі, асавули і атамани. З лївого боку стола сидїло чотирох татарських відпоручників, а дальше за ними (позаду) довгим рядом цивільні і військові урядники. Присутний з висшого духовенства духовний відложивши жезл і хрест на бік, убраний в довгу рясу, стоячи подиктовав обом гетьманам присяжну роту, а вони, клячучи, повтаряли за ним.[1])

Присяга звучала: „Ми: Ст. Потоцкий, крак. воєвода і великий коронний гетьман і Юр. Любомірский, великий маршал і пільний гетьман, присягаємо іменем короля і всеї річи посполитої, Всевишньому Богови і св. Тройцї, що будемо свято заховувати комісію гадяцьку, заключену д. 6 вересня під Гадячом 1658 р. Так само: військо, король і річ посполита, будемо свято берегти вчерашньої згоди з дня 17 жовтня, заключеної з військом козацьким. Так нам Боже допоможи і свята Євангелія“. По них присягав козацький гетьман.

Лучив ся тут малий та інтересний епізод; його тут наводимо. Гетьманови як і старшинї мав опісля диктовати присягу висше згадуваний архимандрит. Присяга була писана по польськи, а архимандрит не вмів по польськи анї читати, анї не вмів перевести її на український язик. Порішено таки присягати по польськи і дали польському духовному до проголошеня в тій самій мові. Підчас присяги замітив він, що українська старшина присягала по руськи, треба було відчитувати по руськи (мабуть перекручували слова) і дали Ів. Виговському до подиктованя. Сей підняв ся сього уряду і взявши в руки списану присягу сказав вперед до козаків: „Чи видите панове пол-

[1]) Про ту всю присяжну процедуру оповідає нам одна сучасна італїйська реляція з під Чуднова: Giuramento dell' esercito d' Uchraina, Theiner... ut supra.

[2]) Саму роту присяги крім висше згаданої реляції подає і диарій (Dyar. w. z Szer.)

ковники, що то ся на Божім світї дїє? Се я, що передше у вас був за гетьмана — тепер зістав духовним!"... і зігнувши колїна, поволи й виразно переводив слова присяги на українську мову, причім клав сильнїйший натиск на важнїйше і додавав опущене[1]).

Присяга для гетьмана така була: Я, Юрій Хмельницький, гетьман запорожського війська, присягаю Богови і св. єдиній Тройцї на сім Євангелію, в імени своїм, будучих гетьманів, як і війська запорожського на вірний послух для найясн. короля Ів. Казимира, короля польського, шведського, великого князя литовського і всеї річи посполитої; присягаю, що від старших до найменших разом з запорожським військом буду служити щирою, правдивою і вічною вірностю і послухом; від всякої протекції посторонніх володарів, а особливо московського царя і всїх инших відступаю, і їх на віки вирікаю ся. Руки на є. м. мого пана і його наслїдників королїв Польщі і вел. князїв Литви і на річ посполиту нїколи не піднесу, з посторонніми володарями ніякого порозуміня не матиму і не приниматиму анї не буду відправляти посольств без відомости его королївської милости і річи посполитої. Против всяких неприятелїв радо і відважно буду нести житє і так само поступатимуть мої наслїдники враз з військом запорожським. Комісії чуднївської з дня вчерашнього, с. є з дня 17 жовтня 1660 р., ві всім — і в найменших точках додержу, а хтоби наважив ся на святий спокій і вчиняв бунти, против такого не тілько сам, але з цїлим військом повстану і буду воювати. Так нам Боже допоможи і св. Євангелія.[2])

Потім присягала вся старшина і чернь. По довершеній присязї всі присутні відспівали: „Te Deum laudamus" і удались до як раз на се назначеного полевого намету, де відбула ся Служба Божа, обношенє св. Тайн і благословенє всїх зібраних. В той сам час на доказ радости і щоби дати своїм закладникам в таборі під Слободищами знак до відбираня присяги, казали гетьмани ударити з гармат в московський табор: триразовий вистріл з 26 пушок був так влучний, що звідтам понеслись тільки крики і страшний зойк.[3])

Треба одначе ту сказати на честь польських гетьманів, що

[1]) Theiner... ст. 39–43. Actes officiels relatifis à la convention de Cudnow et aux victoires remportées par les Polonais sur les Moscovites...

[2]) Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 346—347; крім того Dyaryusz w. z Szer. ст. i Theiner ut supra

[3]) Theiner... ст. 41.

не забули сей радісний день зазначити і трохи гуманітарнійшим ділом. Ось що читаємо в сучасній реляції: „В память такого щасливого договора, в той сам день, було погребано до кілька тисяч неприятельського трупа, що непохований лежав по поли. А то стало ся таким способом: вирито кілька дуже глубоких ям (fossi), в замкненій формі, в діяметрі около 100 стіп, так що там можна було поховати з 500 і більше трупів. Ями, покрившись землею в значну висоту, перемінились в високі кургани, на котрих поставлено горді памятники з каміня і посвячено їх іменем християнської побожности на вічну памятку сього дня“ [1]).

Сей і другий день провели всї три гетьмани і вся військова старшина радісно серед пирів і віддаваня собі взаїмних візит. Дня 18 жовтня гостив гетьман Потоцкий у себе Хмельницького і найвисших козацьких достойників, а Юр. Любомірский решту козацької старшини і Татар. Дня 19 жовтня ходив Любомірский і Хмельницький до ханського намету, де козаки і Татари присягали собі на декотрі точки. Опісля, на другий день 20 жовтня, забавлялись козаки у Любомірского, де, як каже сучасник, приймали їх гостинно, а козаки розвеселені вином запевняли, що хочуть жити і умирати вірними для короля і річи посполитої [2]).

Дня 20 жовтня вислав козацький гетьман з під Чуднова до короля лист. В нїм звіщає він про свій поворот під королївську протекцію, відказуєть ся від московського царя і виявляє готовість зі всїм військом в данім случаю воювати моск. царя. „В якій би годинї не було запорожське військо, клянусь Богом, що повздержусь на будуче від подібної злуки“ [3]). Рівнож повідомив козацький гетьман про свою угоду і Шереметєва. [4])

Повідомляє Хмельницький спеціяльним письмом московського вожда, що він приняв протекцію польського короля: „Так ся вже подобало всемогучому Богови, в якого руках всї монархи світа, що військо наше запорожське, одноголосно і майже

[1]) Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco.

[2]) Про сї забави оповідає Theiner, ст. 40 і 42.

[3]) Gazette de France, ст. 46—47. Lettre du Général Kmielniski, du 20. X. 1660.

[4]) Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 439—440. Лист сей носить дату „з табору під Коднею, 1660 року, 16 октября (26/X). Я його помістив тут, бо заходить правдоподібність, що Хмельницький без сумніву мусїв дати про се знати московському вождеви безпосередно по присязї.

над людське сподїване, зізволяє нам вольним голосом зіставати при королю своїм природнїм пану, і вже все стало ся, що треба було вчинити для затвердженя нашої вірности. Про се повідомляємо вашу милість, щобись немав нїякої надії на зраду запорожського війська, бо ми заміряємо вірно і постійно держатись при своїм природнїм пану. Жичимо при тім, щоби твоя милість не противила ся Божій волї і шукала милосердя. Ми мусимо спільними силами боронити вітчини і мусимо випровадити залоги його милости царя. Віддаємо твою милість Господу Богу під опіку".

Афера Цицюри.

Так удалось Полякам розброїти одного свого неприятеля, а що важнїйше, вчинили його своїм союзником. Треба було ще найти якогось способу, аби приспішити дїло з самим Шереметевим. Листи Хмельницького, які посилано до воєводи, ледви чи віддали в тім яку прислугу, могли хиба іно подати Москалям документ найпевнїйшої згоди, тай збільшити горе розпуки.

Мабуть має велику рацію звістка „римського авіза", по словам якої Шереметєв хотів з Любомірским навязати порозумінє і навіть зобовязував ся за цїну звільненя з облоги московського війська піддати цареви проєкт реституції занятих твердинь в Литві; але непожадані вісти про побіди Чарнєцкого попсували всю справу [1]). І розпочаті зносини урвались. Поки що Полякам далеко більше користи представляло відлученє козаків під начальством Цицюри. Бо доперва по такім знесиленю можна було без труду здусити недобиті рештки московського війська. Се була одинока дорога до результату. А становище Москви таке було вже безвихідне, що козаки могли предвидїти неминучий її упадок, а лучити свою долю з погубою московською — річ певна — також не думали.

Як виділисьмо, вже дня 18 жовтня наказний гетьман козацький показував приємну міну до угоди з Поляками, просив лишень призволу на се самого Хмельницького та означенє часу що до переходу. І справдї не залишили Поляки сього використати. Любомірский навіть візвав Хмельницького, щоби він по мисли угодових статий, подбав силою своєї власти над розєднанєм своїх побратимів з Москвою. Хмельницькому був такий наказ дуже на руку і він дня 19 жовтня вислав його через тайного

[1]) Theiner: Monuments historiques.

післанця на руки Цицюри до козацького війська [1]). Своїм письмом повідомляв гетьман лівобережне козацтво про заключені умови, котрі відносили ся і до них. Акцентував виразно гетьман: „коли вони вернуть ся назад на сторону Поляків, то забудуть ся всї їх провини; лучше — як казав — взяти участь в поданих добродійствах, як в облозї полягти соромною смертю. Як прилучать ся до них і звернуть своє оруже на Шереметєва, осягнуть за цїну сього житє та дорогу свободу. В противнім разї поступить ся з їх дїтьми, жінками і добром по неприятельськи" [2]).

Не трудно було козаків прихилити до такої зміни. Не тільки що положенє Москви було безнадійне, то ще до сього і відносини між обома частинами союзних військ були не до знесеня. Москалї, не довіряючи козакам, обходились з ними зовсїм не так, як зі союзниками. Нераз навіть лучало ся, що голодні їх товариші Москалї не вагались продавати козаків Татарам за хліб та сіль. І Цицюра — як говорить Грабянка — „увидївши через се між козаками велике озлобленє, не хотячи більше такої неправости терпіти, схиляв свою волю на розбрат [3])".

Універсали Хмельницького довели дїло до кінця. Цицюра перечитав їх тихцем, а не зраджуючись зі своїм заміром перед часом, став готовити ся до сповненя наказу. Вихід визначено на день 21 жовтня, себто на четвер. Все військо польське мало тоді підійти під московський табор і колиб Москва здержувала вільний перехід, оточити його зі всїх сторін та атакувати. Хмельницький обіцяв ся через розвинене знамя подати з горбка знак до відходу [4]).

21 жовтня около полудня, як була умова, рушили обі польські дивізії під московський табор: кавалєрія пішла на праву, а піхота на ліву сторону. Шереметєв, зобачивши цїлу польську армію в походї до своїх окопів, налякав ся і скликав воєнну раду, на котру запрошено також і Цицюру. Одначе сей, саме тодї, як починала ся рада, наказував козацтву готовити ся до відходу. За Цицюрою посилано по раз другий і третїй, навіть вже з погрозами. Сей же побоючись, що його намір певно вже викритий, перечитав перед якоюсь частиною найблизших

[1]) Dyar. w. z Szer. ст. 160; Gordon ст. 143—144; Bell. Pol. Mosch. ст. 47.

[2]) Bell. Pol. Mosch. ст. 47. [3]) Грабянка, Лѣтопись ст. 173.

[4]) Gordon ст. 244; Potrzeba z Szerem. ст. 56. З слів сього автора виходило би, що не тілько польські гетьмани його запевнили своїм словом, але і султан своїм словом також забезпечив.

козаків універсал Хмельницького, відкрив їм свій плян і візвав, щоби і кождий, „кому добро вітчини і своє власне на серци, також йшов його слідом“ [1]).

З великого поспіху не пождав на умовлений знак і, коли вали вже були знесені, рушив з Павлом Апостолом, зі старшиною та з 8000 козаків на впростець в сторону польського табору.

На біду козаків Татари, чи то не знаючи нічо про умову Цицюри з Поляками, чи таки на се тільки чекаючи, кинулись в середині дороги метким бігом на козаків-дезертирів, збили їх в одну купу і стали убивати, то ловити на аркани. Нім поспіла їм в відсіч прийти польська кавалєрія, вони вже кілька сот убили, а понад 1000 взяли до неволї. На вид такої страшної несподіванки більша половина вернула назад до табору, а ті, що ще не вибирали ся, позістали дальше на місци. Між останніми був київський полковник Василь Дворецький, перед котрим Цицюра не важив ся виявити свого пляну, та Кирило Андреєв, як його звуть московські джерела, миргородський полковник. Іно Цицюра з 2000 і з 10 хоругвами, під ослоною кавалєрської хоругви князя Дм. Вишневецького, прибув цїло в польський табор [2]). Ґордон, автор сього опису, дістав їх під свою опіку. Але вони, як оповідає, не потїшились довго своєю свободою: зараз стали приходити сюда шляхтичі, пізнавали в них своїх збігців, і забравши з собою, відсилали до міст і сіл, звідки вони передше повтїкали. Автор римських реляцій такими клясичними рисами малює становище прибувших — збігців-козаків: „Venit itaque in castra nostra aliquot millium multitudo, cum his occasio exercendi omnes misericordiae actus: nam et famelici alendi, et fere agonizantes disponendi, et nudi tegendi, cum aliqui a Scytis venissent, ut Adam in paradisum; neque nobis ernat multa indusia, sed haec quoque dividenda erant Christo ut ita dicam denudato“. „Вожд їх, Цицюра, чоловік середнього росту, красних черт лиця, з очий

[1]) Gordon, ст. 244.

[2]) Не всї жерела однаково подають число виходцїв і число страт від Татар. Ґордон (Tagebuch, ст. 244) оповідає, що 8—10.000 вийшло, з тих кілька сот убили Татари, 1000 взяли в неволю, а 2000 дістало ся до польського табору. Диарій (Dyar. w. z Szer. 169) також рахує прибувших до Поляків на 2000, а 200 убитих. Після Bell. Pol. Mosch. ст. 47 вийшло около 8000, з тих 4000 убито, а 4000 дійшли цїло. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco рівнож рахує 8000 виходців, а кілька сот убитих. Опис сеї пригоди також зладжений на підставі висше згаданої реляції і дневника Ґордона (Gordon, Tagebuch, I, ст. 244—245).

бе відвага, а рухливість тіла свідчить про еляститчність і проворности його ума [1]).

Цицюру і Апостола взяли під сторожу — арешт. Мотивували сей поступок його власною провиною, що вони мимо приказу не ждали на визначений знак і виступили скорше, заким польська армія могла зближити ся до московського табору і його заатакувати [2]).

Справді не дуже по людськи поступили тут польські гетьмани. Мусить ся то почислити їм за вину, бо чей же годі повірити, щ би Татари не були поінформувані о правдивім стані річий, їх власне то вина, що не зробили ніяких заходів обережности. Сей поступок з козаками, противний ґваранції, даній Цицюрі і умовинам з Хмельницьким, носить таки знамена віроломства. Що до арештованя Цицюри, мусїла в тім без сумніву грати ролю і приватна інтриґа, а саме ненависть Хмельницького до свого емулянта в гетьманських претенсіях, протеґованого передше Москвою. Полякам знов видавалась непевною та підозрілою його вимушена вірність для польського правительства. А що до козаків, то всї були переконані в їх нещироси [3]) при сїй здачі і зовсїм ясно, що Поляки не були від сього, аби їх як небудь позбути ся, як се опісля і здійснило ся. Що дивнїйше, того самого дня (себто 21 жовтня) також і самому Хмельницькому мало що не прийшлось дістатись під татарський аркан. Бо коли гетьман вертав з польського табору і їхав разом зі збігцями, які прилучили ся до його боку, напали на сїх останнїх в дорозї Татари, — уважаючи їх вже зовсїм за свою добич. І одних з них убивши, а решту полонивши, — кинулись навіть і на самого Хмельницького, так, що козацький гетьман мусїв утїкати назад до польського табору і аж потім під ослоною кількох хоругов кавалєрії дістав ся до своїх [4]). Татари чомусь домагали ся навіть і його видачі разом з полковниками, одначе гетьмани на се не згодили ся, хоч як на се Татари наставали.

В тій самій справі вислали були ще Татари до польських гетьманів своїх віднопоручників, котрі ще раз усильно домагали ся видачі Хмельницького. Як говорили — він син того, котрий перший підніс в Польщі бунт і був автором стількох нещасть і творцем многих воен, домагали ся арештованя також деяких полковників, котрих ділами і радами небіжчик ві всїм вислуговав ся.

---

1) Theiner, Monuments historiques, ст. 41.
2) Gordon, ст. 245.
3) Theiner... ut supra. 4) Ibidem.

„Син його рівнож такою самою трутиною тхне. Навіть, як мир для Поляків пожаданий, то треба їх знищити, бо коли вони заціліють — війна неминуча“. Такі і тим подібні мотиви висували Татари, одначе гетьмани не дались увести: „по згоді — говорили — треба і зглядом ворога заховати вірність, а в консеквенції треба заховати і з Хмельницьким“ [1]).

Не довго по тім відійшов Хмельницький зі своїм військом на Україну, не лишивши навіть і тих двох полків, котрі обіцяв лишити — замічує лаконічно автор „Bell. Pol. Mosch.“ — Але годі було дальше мішатись [2]). Причиною сего гетьманського відходу певно не було нічо иншого, як масове дезертирство козаків, споводоване голодом, а може вчасти дивним поведенєм старшини і невдоволенє зі спілки з Поляками і Татарами, від яких козаки поносили навіть шкоди. Що в козацькім таборі був голод, се можна вносити зі слів реляції, писаної підчас побуту Хмельницького. Шляхтичі, що були в закладі в козацькім таборі, скаржили ся на дороге жите; певно мусіли також засмакувати козацької лободи.[3])

На тім би можна вже було покінчити козацькі справи сеї кампанії. Справді ще будемо стрічати ся з ними, але вже лиш мимоходом, хиба о стілько, о скілько вони входять до спільної акції в дальших операціях польської армії. Справа козацька зістала вже полагоджена і на разї стаєть ся неначе-б підрядною в дальших подіях кампанії. Правобереже полагодило своє діло. Ще раз іно стрінемо ся з капітуляцією решти козаків-Задніпрянців.

Якже ж тепер дивити ся на значінє відіграного драма-

---

[1]) Bellum Pol. Mosch. ст. 48.

[2]) Дня відходу Хмельницького ми не знаємо, в кождім разї мусіло се стати ся між 22—25. З дня 26 маємо його письмо датоване в під табору під Котельнею. 21 знаємо напевно, що був під Чудновом.

[3]) Автор римських реляцій таке пише: „П. І. Замойский і князь Вишневецький, що у козаків були закладниками, дуже були невдоволені зі свого побуту у козацькім таборі, де як писали, козаки находили ся в такім прикрім положеню, що не мали що їсти. А про козацького гетьмана дальше в тій самій реляції таке оповідає: „Гетьман, Юрій Хмельницький може сьогодня відійде домів, бо його офіцери і прості жовніри почали великими масами утікати до своїх хат на Україну, пізнавши, яка їм небезпека грозить від нових союзників Татар. Татари відбирали, себто крали у них раз в раз коні, а вони самі так як би у них находили ся у неволі“.

тичного акту, відіграного близько сцени, де докінчувала ся така страшна траґедія московської армії, яку, засліплені незвичайними політичними успіхами московські політики післали на здобуте Польщі? Інтересно і цікаво тепер дізнати ся, чи козацька старшина була на стільки політично вироблена і сьвідома, щоби зрозуміла тайну своїх політичних невдач і чи справді задумувала чуднівською згодою вести усталену лінію в політиці? Чи уміла, будучи рішаючим чинником, будучи судією спорячих сторін, зібрати плоди своєї ролї і направити попередні блуди своєї політики, — політики на жаль більше особистої, як політики загального добра.

Для холодного, безпристрастного обсерватора, що попри динаміку реальних внішнїх імпульсів, числить ся також з психольоґією ділаючих осіб, мусить в осуді сеї хвилї, що могла бути чимсь більше як епізодом, признати, що нова польсько-українська згода пішла і тепер по лінії половичного полагодженя, пішла не щиро і була тілько новим звеном дальших непорозумінь. А сталось се з амбіції деяких осіб.

Бо лишити гадяцьку умову — як досить добре висказуеть ся Костомарів — скасувавши руське князївство, се значило скасувати саму душу тої умови. І дійсно для Поляків, дотеперішнїх панів руського народу, руське князївство все було незрозумілою і дразливою справою. На всю решту могли вони пристати без труду, бо все то останне без руського князївства не давало ще Україні права на самостійну державу, федеративно прилучену до Польщі. Тай самі козаки ставали нічим инщим, як іно частиною польського війська. Заходить проте питанє, чи козаки були свідомі повного значіня з утрати не тільки пустого титулу, але правного становища, сотвореного тим титулом. Чи дійсно ситуація була такою, що мусїли пристати на її вичеркненє?

Ледви чи було воно так; здає ся, що козаки непорозуміли як слїд досяглости сього постуляту.

Як знаємо, при згоді обставали вони вперто при гадяцьких трактатах і не хотїли в нїчім поступити ся. Поступились, коли польські депутати навели їм зручнїйші арґументи. Тодї вони більше не змагались і сю точку, здаєть ся, признали також за шкідливу і менше користну для вільностий запорожського війська, а передовсїм „для обопільного порозуміня і тревалости мира". Не знаємо, чи сю арґументацію прийняв Хмельницький і проча козацька старшина з чистим сумлїнєм. Мабуть на разї не вдавались в глибшу критику і годили ся на те, що так, а не инакше

склало ся. Легкодушну помилку лишали до полагодженя якійсь оказії в будучности. Що не розуміли ваги свого поступку, мусить зістати документом се, що руйнували користну згоду, споруджену в Гадячі 1658 р.

Хоч се славне князівство могло бути „pium desiderium“ деяких козацьких автономістів, — то одначе довершеню його стояв на перекір еґоїзм старшини, як се виділисьмо з упадку Виговського. Істнованє сього постуляту, а в дальшій можливости його здійсненє, насувало для козаків небезпечність одідиченя гетьманської власти в одних руках під нелюбим титулом „князя“. Сього вони не хотіли і се йшло на розріз гетьманським традиціям. Деякі бояли ся і не хотіли на сім уряді видіти знову Івана Виговського, який подібно, як під Конотопом, так само і тепер, мстячись на Москві, а маючи за собою підкуплену старшину, інтриґував і через Татар розбивав часто акт згоди упертим жаданем відновленя руського князівства. І се, здаєть ся, для козаків було арґументом за знехтованем і злегковаженем сеї точки згоди. Як задалеко не підеть ся в здогадах, то здаєть ся, нічиїм иншим ділом, як Ів. Виговського, був напад Татар на Хмельницького, підчас його повороту з польського табору. Через се буде ясно, чому то Татари так дразливо жадали від Поляків його видачі і смерти.

Справді спав тяжкий удар і ніхто не відчув на собі такого пригнобленя, як давний гетьман. В тих днях розбили ся всї його проєкти і всї його пляни дістати назад утрачене гетьманство і князівство. Він зістав на дальше в тім положеню, в якім був.

Бо вжеж нікому иншому, як тілько йому припадає найбільша заслуга введеня цїлої тої кампанії в діло, і ніхто більше не вложив в се діло не тільки труду і старань, а може і майна, як він [1]. Тай вкінці нічо більше не давало Полякам приводу на претенсії до України, як справа гадяцької умови, і ніхто більше так не побуджував в них апетиту на Україну, як Виговський. Його особа була тою осию, вколо якої обертала ся вся сфера всїх акцій в Польщі о Україну, так при кінці попереднього року, як і тепер.

---

[1]) Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 (Zbiór nowin z Ukrainy). Є там між иншим така записка: „Jego M. Woj. Kijowski Wyhowski ma kredensować (!) wojsku naszemu, do którego kredensu należałby był J. Mość P. Stanisławski, chorąży halicki, któremu ad bene merendum w terazniejszych okazyach (написано невиразно) dano gleyk, ale mu się tak podobno prędko nie zbierze się na to“.

Що Виговський стремів всїми силами прийти назад до утраченої позиції і відзискати гетьманство — се не підлягає найменшому сумнїву. І вжеж, коли він їздив до Львова і там складав присягу на київське воєводство і гадяцькі пакти, — то се певно було не в иншім намірі, як щоб застерегти собі ще завчасу гетьманство на Україні. Могли гладити його сїми надіями і самі Поляки і піддержувати в нїм сї аспірації, се зовсїм не виключене. Таж він їм був дуже потрібний і його справа була для них тоді так вигідною. Виговський був для них тим помостом, по якім думали знов прийти до посїданя України.

Як знаємо вже, Юр. Хмельницький ще підчас слободищанської пригоди відрікав ся гетьманства. І не тільки відрікав ся, але, як се твердить одна сучасна реляція [1]), таки дійсно мав зложити булаву, одначе притім подав застережене, щоби вона не дістала ся в руки Виговського, якому не тілько він не сприяв, але і многі инші його не хотїли. І що дальше оповідає той сам автор: „Як деякі Татари повідомляли і остерігали нас, носив ся він (Ів. Виговський) навіть зі здрадою; і се було ясно видко з його переловлених листів. Йому то вже давно закидують злочин, що він старає ся дістати руське князївство, що хоче бути тільки лиш вазалем, а не хоче бути підданим його мил. короля. Він то зводить до купи козаків і старає ся їх перетягнути на свою сторону дарунками. І справдї хоче він недозволеними способами укріпити руське князївство і старає ся навіть Татар до сього позискати“.

„На випадок резиґнації Хмельницького були предложені на кандидатів: Гуляницький, Носач і Грицько Нехороцький (?). Против Виговського всї запротестували і жадали, щоби не тілько недопустити його до булави, але навіть домагали ся його смерти: dass man ihm die Bulawe nicht geben, oder zülassen, sondern auch so viel immer möglich seine Unterdrückung, ja auch gar seinen Untergang suchen sollen.

Ся неохота української старшини до його особи тай такий катеґоричний протест мали свою причину в нечім иншім, як в страху перед сильною рішучою волею і енерґією сего чоловіка, аристократа по переконаню. То все було сильною зброєю

---

[1]) Relacya o poddaniu się Szeremeta z wojskiem moskiewskiem między Cudnowem a Piątkiem (Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 761 і 763). Перевід сеї реляції вийшов передрукований по німецьки під титулом: „Extract eines gewissen Schreibens von hoher Hand aus Krakau, den 20 November 1660 р.“

до знївельованя його аспірацій. Польські гетьмани певно мусїли ужити всїх способів до намовленя Хмельницького затримати булаву на дальше і утвердили в нїм віру в його здатність. Подібно вчинено ще по раз другий, місяць пізнїйше, на радї в Корсунї. Слабоумний і без нїякої ясної думки полїтик в особі Юр. Хмельницького був їм далеко більше на руку, як хто инший. Гетьманом зістав на дальше Хмельницький, син Богдана; київський воєвода був за слабий і немічний, щоби свої мрії зреалїзовати. (Далї буде).

Азбучна війна в Галичині 1859 р.

Подає **Іван Франко.**

I.

Славянське племя майже від самого початку свойого цівілізаційного розвою послугувало ся в писанях складаних мовами його ріжних племен також ріжними азбуками. Се було неминучим наслідком його ґеоґрафічного положеня, що межувало з одного боку зі сферою греко-византійської, а з другого романо-ґерманської культури. Обі ті культури з давен давна в писанях ріжних народів належних до їх кругів уживали ріжних букв, а власне крім орієнтальних, вироблених переважно зі старинного вавилоно-асирійського клинового письма, буквами грецькими та латинськими, що повставши з одного кореня протягом століть розходили ся чим раз далї, поки не виробили ся в окремі, значно відмінні від себе типи. Додаймо до того ще й ту важну обставину, що оба ті цівілїзаційні круги, принявши християнство в перших столїтях нашої ери, розвивали його досить самостійно, а подекуди навіть суперечно, поки не витворили двох значно відмінних від себе типів, церкви східньої т. зв. православної, і західньої, т. зв. римо-католицької. Сей розділ зазначив ся дуже виразно вже в IX віці нашої ери і допровадив у X в. до формального розриву між обома церквами, що від тодї розвивають ся далї кожда окремо.

Власне в початку того розриву припало навернене Славян на християнство, яке ріжними дорогами та в ріжних часах доходило до ріжних славянських племен без сумніву вже

Ухвалено друкувати на засіданю фільольоґічної секції д. 22 цвітня 1913 р.

в VII і VIII вв. До тої пори, доси дуже мало ще прослідженої, треба на мою думку відносити також початки славянського письменства, бо христіянство, як наука переважно книжна і нерозривно звязана з обрядами, що доконче вимагають уміня читати й писати, мусіло скрізь зі своїм заведенєм витворювати також початки письменства. Се бачимо у ріжних східнїх та південних народів, таких, як Вірмени, Грузини, Копти, Етіопи, Араби та инші, в яких христіянство викликало також початки письменства, і від яких із тих початків дійшли до нас у перекладах памятки старохристіянського письменства, між иншими й такі, яких грецькі оріґінали затратили ся протягом пізнїйших віків.

Полишаючи на боцї значкове письмо, „черты“ та „рѣзы“, про яких уживане серед давнїх Славян згадує болгарський письменник монах Храбр, у початках історичного розвою Славян бачимо пропаґанду христіянства між ними на заходї та півднї від ґерманських та романських народів, а на східнїм півднї та на сходї з боку Греків. Рівночасно бачимо також памятки письменства, писані латинською мовою та латинськими буквами на заходї, і найстарші памятки т. зв. церковно-славянського письменства, писані двома славянськими азбуками, кирилицею та глаголицею. Завважуємо при тім дуже важний факт, що пропаґанда христіянства з заходу відбуваєть ся головно огнем і мечем, неволенєм славянських племен ґерманськими, а в церковних орґанізаціях, які повстають на теріторіях тих поневолених славянських племен, духовенство, звичайно чужоплеменне, що нехтує язиками славянських тубильцїв, відправляє богослуженє та святі тайни взаконеною латинською мовою, а тілько згодом, змушене силою історичних фактів, уживає мови тих племен у проповідях, молитвах та сповідях. Навпаки, з грецького боку виходить пропаґанда христіянства в церковно-славянській мові. Родовиті Греки Константин і Методій кладуть початки христіянського письменства церковно-славянською мовою, а Методію пощастило стати основником великої славянської епіскопії та досить численної школи письменників та ширителїв церковно-славянського письменства. І хоч мораво-панонська епіскопія, основана Методієм, упала незабаром по його смерти під напором Нїмцїв і Мадяр, то про те вже його безпосереднї ученики могли насадити христіянство і витворити досить богате письменство не тілько в політично самостійній Болгарії, але також дати початки такого-ж письменства в Чехії та Південній Руси.

Більше менше від X віку нашої ери походить досить велике число писаних памяток церковно-славянської мови, що повстали на теріторіях обнятих діяльністю Константина й Методія та їх учеників. Окрім памяток специяльно мораво-панонського письменства, таких, як житія Константина та Методія, їх похвали та близько споріднені з ними писаня Климента, епіскопа славянського, до нас дійшли дуже цінні памятки старохорватського письменства, а власне евангелія т. зв. Зоґрафське, Маріїнське та Ассеманово і т. зв. Больонська Псалтирь, усї писані глаголицею, і тою-ж самою азбукою писана збірка поучень, відома в науцї п. з. Glagolita Clozianus. Глаголицею писані також ті нечислені памятки старочеського письменства, що дійшли до нас; важнійші памятки того письменства, такі як житіє св. Вячеслава та Людмили, дійшли до нас також у болгарських редакціях писаних кирилицею. Кирилицею писане також цїле староболгарське і троха пізнійше старо-сербське письменство. Можна сказати майже на певно, що також староруське письменство, якого початки сягають першої половини X віку, було писане кирилицею. З огляду, що відомі нам автентичні твори Константина Солунського, а власне його Азбучна молитва та Проглаcіє (передмова до перекладу евангелія) писані кирилицею і навіть немислимі без неї, особливо молитва, можемо сказати на певно, що також усе мораво-панонське письменство було писане кирилицею. Маючи на увазї іґнорований новійшими дослідниками факт, що найстарший слїд істнованя кирилицї, і то власне на західно-славянській теріторії, сягає р. 809, мали би ми можність ствердити те, що вже a priori являєть ся постулятом льоґічного думаня, а власне, що кирилиця, з невеличкими додатками витворена з грецького уставного письма, повстала вже в початках IX віку, а глаголиця, витвір дуже штучний і неорґанїчний, тяжкий для памяти, повстала значно пізнійше, власне на теріторії західнїх Славян, і була сплоджена тенденцією відріжнити Славян католиків від православних.

Розуміеть ся, бували також проби вживати для писаня церковно-славянською мовою латинських букв. Найстарші такі проби, що повстали на ґерманській теріторії сумежній із теріторією Словінців, се т. зв. Фрізінґенські памятки, віднайдені в р. 1803 і писані в X або XI віцї. Вони являють ся пробою латинського духовенства нїмецької народности підійти до Славян і подати їм у їх мові деякі поученя та вислухати їх сповіди. Розуміеть ся, що такі проби мусїло латинське духовенство ро-

бити не раз із самої конечности порозуміти ся зі славянською паствою, навіть без огляду на те, що славянське богослужене та славянська проповідь Методія та його учеників мали в собі велику атракційну силу, що тягла правдоподібно також і Словінців до християнства в грецькім обряді.

Першу відомість про віднайдене сеї памятки старославянського письменства одержав Йосиф Добровський 1811 р. з Монахова, і повідомив про неї Копітара, з яким у нього вийшла досить оживлена переписка про питане, хто й як мав би її обробити та видати[1]). Копітар остаточно постановив видати її сам, але за иншими роботами не встиг. Він задоволив ся тим, що опублїкував перший уривок 1822 р. в „Jahrbücher der Literatur“ т. XVII ст. 102—103 у Віднї. (Пор. Dr. Václav Vondrák, Frisinské pamatky. V Praze 1896, ст. 2). Аж у р. 1826 його затрівожила відомість, що в Росії одержали точну копію тої памятки, приготовану Кеппеном, і що її має видати Востоков. Тай сим разом Копітар не заняв ся фрізінґенськими відривками, і допустив до того, що вони справдї у перве появили ся в Росії в книжцї П. Кеппена „Собраніе словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Составлено Петромъ Кеппеномъ“. СПб. 1827, fol., стор. XXXII+IX+94. На девяти сторонах сего виданя містить ся факсіміле фрізінґенського рукопису, а на ст. 21—86 статя Востокова „Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи“. У вступі до тої статї Востоков завважив, що поучене фрізінґенських памяток сходить ся близько з одним поученем славянського Прольоґа на д. св. Марка[2]).

Свій намір виданя сих памяток Копітар сповнив аж 10 літ пізнїйше, долучивши їх текст разом із иншими до виданя глаголицької памятки „Glagolita Clozianus“. Се видане після публїкації Востокова мало посунуло на перед справу дослїдів над сими памятками, хоч у деяких точках Копітарови не можна відмовити надзвичайної бистроумности. (Пор. И. В. Ягичъ, op. cit. ст. 202—204).

В р. 1865 опублїкував ті памятки І. Срезневський у книзї „Филологическія наблюденія А. Х. Востокова“, ст. 75—89, додавши до них свою розвідку про язик тих памяток, у якій до-

[1]) И В. Ягичъ, Исторія славянской филологіи (Энциклопедія слав. филологіи, выпускъ I). СПб. 1910, ст. 194.
[2]) И. В. Ягичъ, op. cit. ст. 220.

казує, що текст памяток повстав на основі церковно-славянського язика, писаній кирилицею. Остатнє наукове виданє віденьського слявіста проф. дра В. Вондрака, цітоване висше, вийшло в Празї в р. 1896 у публїкаціях чеської Академії наук. Подаю з сего виданя пробу язика тих памяток, а власне початок першої з них у транскріпції на новочасну фонетику і в перекладі на нашу мову.

Glagolite po nas redka slovesa: Bože, gospodi milostivi, otče bože, tebe ispovede ves moj grech, i svetemu Krestu i svetej Marii, i svetemu Michaelu i vsem krilatcem, i svetemu Petru i vsem selom božiem, i vsem mučenikom božiem, i vsem vernikom božiem, i vsem devam pravdnim, i vsem pravdnim, i tebe, boži rabe, choču biti ispoveden vsech moich grech i veruju, da mi je na sem svete bivš iti že na on svet, paki že vstati na sodni den, imeti mi je život po sem, imeti mi je otpustik moich grechov. Bože milostivi, primi moju ispoved moich grechov, eže jesem stvoril zla po t den.

Говоріть по нас рідкі (розставні, виразні) слова: Боже, Господи милостивий, отче Боже, тобі оповідаю весь мій гріх, і святому Христу і святій Марії і святому Михайлови і всїм крилатим, і святому Петрови, і всїм силам божим, і всїм мученикам божим, і всїм вірним божим, і всїм дївам праведним, і всїм праведним, і тобі, слуго божий (до священика). Хочу бути висповіданий із усїх моїх гріхів, і вірю, що бувши на сьому світї треба менї буде йти на той світ, і знов устати на судний день і мати житє по тім, і одержати відпуст моїх гріхів. Боже милостивий, прийми мою сповідь моїх гріхів, що я вчинив зла по сей день.

Що до змісту сих памяток, то перша з них містить, як бачимо з поданого тут початку, формулу сповіди, друга коротке поученє про сповідь, де в чому подібне до поученя на день якого будь апостола або мученика, приписуваного славянському епіскопови Климентови, а третя формулу відреченя від злого духа, вживану також при сповіди. Що до літературних жерел сих памяток, дотеперішні досліди виказали наглядно, що відповідно до їх повстаня на границї східнїх і західнїх впливів, також у їх текстах мішають ся елементи церковно-славянські з православного обряду зі старонїмецькими та латинськими. Аби вони мали православний характер, як виходить із слів проф. М. Мурка (So gelangten in die liturgische Litteratur der slavischen orthodoxen Kirchen Bruchstücke von Beuchtformeln und

Bussordnungen, die unbedingt der abendländischen, speziell der deutschen Kirche angehören)[1]), на се трудно згодити ся. Правдоподібнійше буде приняти, що ті памятки були зложені католицькими духовними для католицької славянської пастви, а ремінїсценції церковно-славянських православних памяток являють ся тілько доказом знайомости тих духовних із тими давнїйшими памятками та за разом троха пізнїйшого походженя памяток писаних латинкою.

Що фрізінґенські памятки не були одинокою пробою писати церковно-славянські твори латинськими буквами, на се маю доказ у трьох церковно-славянських молитвах, писаних латинськими буквами на теріторії словінського народа і захованих до нашого часу в рукописних копіях, зроблених мабуть іще в XVII в. з давнїйших рукописних або друкованих книг. Вони дійшли до мене в рукописній збірцї Еміля Коритка, зібраній у Люблянї в 30-их рр. минулого віку. Перша з них переписана з неозначеного близше, правдоподібно латинського „Missale manuscriptum", друга з „Missale impressum 1515", третя з „Missale impressum Bonnae 1631", а четверта, латиньска, має заголовок „Feria IV. Cinerum". Ся четверта коротенька памятка писана латинською мовою, а три перші церковно-славянською з прикметами словінського нарічя. На жаль письмо тих памяток виблїдло від старости так дуже, що хиба декуди можна прочитати одно-друге слово. І так перша памятка починаєть ся словами: „V pervu sredu posta pred Missu blagoslovi popel". На обороті першої сторони можна прочитати перші три рядки ось як: „a on sam sebje poloshi pred Altarem stoeszhi u chori poite a drusi proc molite popjel on. Obleze... w popel i vo vretiszhe w postja i u plashe pred gospodim jako mnogu Milostu jest otpusti griahi nashe nam Bog nash". Із другої памятки можна прочитати перші три рядки ось як: „V Sredu popelnu pred Missu blagoslavlajut popeli ot vetvija blagoslavlenago lanskago leta, ako ih jest po Sredi Chora pred altarom ovim... Stojeszhu popu pred altarom bes planite pojet se najpervo antifona". Про латино-католицький характер сих памяток не може бути нїякого сумнїву, бо святковане „popielca" (попелової середи в перший тиждень великого посту) виключна властивість латинського обряду.

---

[1]) Dr. M. Murko, Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen. Leipzig 1908, ст. 54—56.

Одним із капризів історичного розвою на нашій південно-руській теріторії можна назвати факт, що в XVIII в. в західнїх частях нашої теріторії польонїзація українсько-руської інтелїґенції поступила була так далеко, що навіть серед руського духовенства ледво сотий умів добре читати по церковно-славянськи та розуміти те, що відправляв на богослуженю, а про світських людий, дрібну шляхту та міщан, що держали ся ще рущини, а особливо про жіноцтво й говорити нїщо. Маємо на се дуже важне свідоцтво в передмові до церковно-славянсько-польського словаря, виданого в друкарнї Супрасльського манастиря 1722 р. п. з. „Леѯїконъ сирѣчь Словесникъ Славенскїй имѣющъ въ себѣ словеса перве славенскїѧ азбучныѧ, по семъ же полскїѧ. Благопотребный къ вразумѣнїю словесъ славенскихъ, обрѣтающыхъ сѧ въ книгахъ церковныхъ“. Сей словар, виданий у форматї 4-о в обємі 32 аркушів друку містить у собі на початку передмову непідписаного автора до читачів, у якій читаємо: „Съ неисчетною болестїю сердца и ꙗзвою оутробы неудобъ исцѣлною извѣрѣли Искусителїе или Еѯаминаторове поставлѧемыхъ въ Іерейство людей, ꙗкѡ сотный Іерей едва славенскїй разумѣетъ ꙗзыкъ, невѣдый что чтетъ въ Божественной Службѣ, съ погибелїю своеѧ и порученныхъ паствѣ его Душъ кровїю Господа Бога нашего Іисуса Христа искупленныхъ. Сїе же все искусно бысть текущаго году, и мнозѣ ѡтриновенны отъ рукоположенїѧ на Іерейство сеѧ ради вины извѣрѣтошасѧ. Сїѧ всѧ нераденїѧ да въ Россїи соединенной[1]) искорененна будутъ, Ꙗзбучный Леѯїконъ съ, егоже не токмо до Їерейскаго сану готовающїи сѧ люди, но и самыи Їерее въ Славенскомъ изучении ѡбращуютсѧ ꙗзыцѣ, Супраслскаго Монастирѧ тупомъ издетсѧ съ толкованїемъ словесъ неудобъ разумѣтелныхъ“.

Тій самій цїли служила мабуть і молитовна книжка, уложена правдоподібно в XVIII в. якимось Русином священником і призначена більше для світських людий, нїж для священників. У моїм посїданю находить ся неповний примірник (ст. 5—338), у якім містять ся поперед усего „Modlitwy poranne“ (ст. 1—32), далї „Akafist Panu Jezusowi“ (ст. 33—65), „Akafist Nayświętszey Pannie Bogarodzicy (ст. 65—108), „Paraklis albo Moleben do Nayświętszey Panny“ (ст. 108—154), „Akafist świętemu Mikołaju“ (ст. 154—203), „Modlitwy przy Bo-

[1]) У друку через помилку: соединный.

skiey służbie“ (ст. 204—264), „Modlitwy przed przyjęciem Nayświętszego sakramentu“ (ст. 264—294), „Modlitwy po Komunii świętey“ (ст. 294—306) і „Modlitwy do spania idącym“ (ст. 306—338 без кінця). Усе те надруковано латинськими буквами, а власне на паристих сторонах церковно-славянський текст, а на непаристих польський переклад. Для проби подаю тут невеличку виписку, як виглядає церковно-славянський текст і його польський переклад у тій публїкації.

Mołytwa I.
S. Makaryia Wełykaho.

Ktebi Władyko człowikolubcze ot sna wostaw prybihaiu, i na diła twoia podwyzaiusia myłoserdiem twoim, molusia tebi, pomozy mni na wsiakoie wremia wo wsiakoy weszczy, i yzbawy mia ot wsiakia myrskia złyia weszczy i diawolskaho pospiszenia, i spasy mnia i wwedy w Carstwo twoie wicznoie. Ty bo iesy moy Sotworytel i wsiakaho błaha promysłennyk y podatel, o Tebi że wse upowanie moie, i Tebi sławu wozsyłaiu nyni i prisno i wo wiky wikow, amyń.

Modlitwa I.
S. Makarego Wielkiego.

Do Ciebie się Panie, miłośniku ludzi, ze snu powstawszy uciekam, i do usług twoich z miłosierdzia twego, zabieram się. Proszę cię, dopomóż mi każdego czasu w każdey rzeczy, zachoway mię od wszystkiego światowego złego i pokus szatańskich, wyzwol, mię i zbaw mię, i do królewstwa twego wiecznego wprowadź, albowiem Ty iesteś móy Stworzyciel i wszystkiego dobra opatrzyciel i podawca, w Tobie wszystka moia nadzieia, í Tobie chwałę oddaię teraz i zawsze i na wieki wieków. A.

А ось іще перший кондак із „Akaftysta sładczayszemu Hospodu naszemu Jysusu Chrystu“:

Kondakt I.

Wzbrannyy Woiewodo i Hospody, ada pobidytelu, iako izbawl sia ot wicznyia smerty pochwalnaia wospysuiu tebi, sozdanyie y rab twoy; no iako ymiiay myłoserdyie neyzreczennoie, ot wsiakich mia bid swobody zowuszcza: „Jysuse Syne Boży pomyłuy mia!“

Antyfona I.

Naywalecznieyszy Hetmanie i Panie, piekła zwycięzco, będąc ia wybawiony od wieczney śmierci, pochwałęć przypisuię, stworzenie i niewolnik twóy. A ty iako maiący miłosierdzie niewypowiedziane, od wszelakich mię uciskow wyswobodź wołaiącego: „Jezu, Synu Boży, zmiłuy się na demną!“

Не можна сказати, аби польський переклад був лихий, хоч декуди він досить свобідний. У всякім разї ся книжечка важна також для фільольоґа як свідоцтво про те, як читали та вимовляли у нас у XVIII в. та ще й доси церковно-славянські тексти.

Потреба, що викликала появу сеї молитовної книжки в XVIII в., не минула в Галицькій Руси ще до половини XIX в. Тому й не диво, що запотребили ся нові її виданя. Докладно відоме менї в познім примірнику, який я 1912 р. одержав від д. Василя Рогульського в Голобутові коло Стрия, видане, що вийшло в Перемишлї в єпископській друкарні 1842 р. п. з. „Różne nabożeństwo od świętych ojców złożone na polski język przetłómaczone i przedrukowane“. Се остатнє слово свідчить про те, що перемиське видане було не першим виданєм сеї книжки. Воно зазначене в бібліоґрафії Івана Ом. Левицького (т. I, ст. 22) під ч. 259. Мабуть те саме видане недокладно згадано на тій самій ст. 252 п. з. „Молитвословъ русскій съ переводомъ польскимъ. Въ Перемышли въ тип. еписк. собора крылошанъ, 1842, 16°“. В обох разах наш бібліоґраф зазначує при тім виданю формат 16-ки, коли натомісь книжка під сим заголовком має формат малої 8-ки, а книжка без початку та кінця, наведена мною висше, має формат 12-ки. Та сама книжка була видана в Перемишлї ще раз у р. 1836; се видане зазначено в бібліоґрафії Левицького (т. I, ст. 13) під ч. 149, при чім подано, що книжка обіймає 431 сторін формату 12-ки. До сего бібліоґраф додав увагу, що се видане передруковане з Почаївського виданя оо. Василіян із р. 1817, а перше видане тої книжки, о скілько йому відомо, вийшло в Почаєві в р. 1800 накладом тамошнього Василіянського манастиря. В моїй бібліотецї знайшло ся ще одно видане сеї книжечки в малім форматї 16-ки без початку та кінця (ст. 11—262) з кирильським текстом на паристих, а польським перекладом на непаристих сторонах. Можливо, що се буде перше видане перемиське з р. 1836. Можливо також, що видане старше, описане висше, буде перше почаївське видане з р. 1800. Не маючи ніякої відомости про зміст анї формат другого почаївського виданя з р. 1817, не можна рішити, в котрім виданю замісь первісного церковно-славянського тексту, транскрібованого на латинку, поміщено той сам текст кирилицею. Правдоподібно зроблено се аж у перемиських виданях.

У Перемишлї для запобіженя тій самій потребі занедбаня та забутя кирильського письма передруковано в р. 1812 також другу давнійшу василіянську публїкацію, а власне книжечку

„Ecphonemata liturgii greckiej, albo tego wszystkiego, co przy liturgii, to jest mszy św. kapłan, dyakon i chór spiewają. Wykłady ze mszy św. Bazylego Wiel. i ś. Jana Chryzostoma wyjęte, a językiem słowiańskim, a charakterem polskim z nowem na język polski przełożeniem dla informacyi przytomnych dawno przez WW. OO. Bazylianów sporządzone. W drukarni biskupiej w Przemyślu 1842, ст. 50, у 16-ку. Про сю публїкацію згадав Йосиф Левицький у своїй реплїцї Лозинському в р. 1834, подаючи при тім, що се була найдавнїйша руська книжка, друкована латинськими буквами, видана Василїянами в Вільнї коло 1760 р., а автором її був о. Огилевич.

Та сама потреба — занедбане та забуте церковно-славянського письма та язика в Галичинї — викликала ще одну лїтературну появу, на яку доси не звернено уваги. Се було нове, перероблене видане Супрасльського „Лексікона“ з р. 1722. Потребу такого виданя, що поясняло би менше зрозумілі церковно-славянські слова польскою мовою, загально вживаною серед руської інтелїґенції ще в цїлій першій половинї XIX в., відчув один із визначних представників тої інтелїґенції, священник Йосиф Левицький, вихованець віденської духовної семінарії, що зазначив своє імя в історії нашого письменства двома граматиками, рядом віршованих творів оріґінальних і перекладаних на руську мову та рядом критично-полемічних статей писаних по польськи та по руськи. Йому приписати треба також авторство невеличкої публїкації „Прирѹчный словаръ славено-польскій, или собраніе реченій славенскихъ неѹдобъ разѹмѣтелныхъ, ѡбрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ, на ꙗзыкъ польскій толкованыхъ. Лвигородъ, 1830. Тѵпомъ и иждивеніемъ Інститѹта Ставропигїанскаго. Słownik słowiańsko-polski, zawieraiący w sobie mniej teraz zrozumiałe, w księgach cerkiewnych i do nabożeństwa służących znayduiące się słowa, dla użytku Duchowieństwa, wyznawców obrządku grecko-katolickiego, miłośników starożytnego ięzyka słowiańskiego. Lwów 1830. Drukiem i nakładem Instytutu Stauropigialnego“. Книжечка обіймає крім перших 8 непаґінованих іще 147 паґінованих сторін, задрукованих словарцем у два стовпцї. На 6 непаґінованих сторонах містить ся „Предисловїе“, написане в Перемишлї в день св. апостола Андрія Первозванного, 30 го падолиста 1828 р. і підписане буквами „...ій“. Подаю найважнїйше з сеї передмови в перекладі на нашу лїтературну мову.

„Язик славяньскій, що містить ся в книгах церковних, із яким сходять ся язики: російський (московський, русскій),

іллірійський (сербський, болгарський, босняцкий, дальматинський і слявонський), кроатський, віндський або краінський, лузацький (висшої та низшої Лузациї), ческий (моравський), словацький, польський (шльонзацький), має много слів несхідних із діялектом уживаним тепер у краях належних до нинїшнїх Галичан і до східньої церкви, і трудних до зрозуміня. Причину сеї сумної появи в нашім освіченім віці можна знайти по части в погорді до власного язика і відданю його зовсім чужостороннїм языкам, — але-ж „извергомъ єстества“ треба вважати того, хто стидаєть ся язика дїдів своїх, — по части в недостатку заснованих на те шкіл, у яких би руській молодїжи можна правильно подавати руский язик і пояснятн деякі слова, що в простій бесїдї мають инше значінє, — прим. бракъ у церковних книгах значить małżeństwo, а в простій мові niedostatek; оброкъ у церковних книгах знач. żołd, zapłata, в простій бесїдї obrok dla koni; подібно село знач. pole, часъ — godzina, добродѣтель — cnota, і т. и. — або вживають ся не у всіх сторонах Галичини, — прим. прислівник паки, який так часто приходить у єктеніях, уживаєть ся коло місточка Лїська і в горах, де не раз трафляло ся менї чути: „я пак до дому поверну“, — і богато инших, чи то таких, що слова для високих понять не приходять у простій бесїдї, так що Русин, хотячи висловити високе понятє і не знаючи, чи є на нього вираз у рускім язиці, чи нема, бере для його означеня слова латинські, нїмецькі або польські, і так не почуваючи потреби навчити ся тих труднїйших речень руських, занедбує їх і наслїдком того робить їх незрозумілими; по части-ж хоч і знайшли ся би охочі навчити ся тих труднїйших слів, не мають для того потрібних способів, граматик і словарів.

„Потребу зібраня труднїйших слів славянських почував уже єромонах Памво Беринда, протосинґел трону єрусалимського. Він видав „Леѯіконъ Славенорѡсскій и именъ толкованіє. Первое тупомъ изѡбразисѧ въ Кіногїи С. Вел. Чꙋдотворныѧ Лавры Печерскіѧ Кіевскіѧ лѣта ѿ Рождества 1627, Куріѡпасха, Їндикта 10, Авгꙋста 11, в 4-ці 121 карток. Друге виданє сего лексікона вийшло в р. 1653 в Кутеїнськім манастирі. Але сей лексікон, що пояснює славянські слова руським язиком уживаним у тих сторонах, виданий друком іще 1627 р., тепер дуже рідкий, а подекуди недостаточний, бо за 200 лїт із висше наведених причин іще більше слів зробило ся незрозумілими для Галичан.

„Теодор Полікарпов видав „Лєѯіконъ треязычный сирѣчь реченный славенскихъ, еллиногреческихъ и латинскихъ сокровище, изъ различныхъ древныхъ и новыхъ книгъ собранное и по славенскому алфавітѹ въ чинъ расположенное года 1704“, в 4-ку 225 карток. Та й сей лексікон у нас рідкий, недостаточний і дорогий, а для таких, що не знають грецького або латинського язика, безкорисний“.

Згадавши далї про супрасльський лексікон із р. 1722 і подавши з нього висше наведену передмову, наш автор завважує: „Видавець сього не дуже повного і по части з Беринди передрукованого лексікона бажає в передмові, аби занедбане славянського язика було викорінене, але на дармо. Друкарня Почаївського манастиря передрукувала сей лексікон у р. 1804 у 8-цї на 88 картках. Бажаючи зробити своїм землякам деяку прислугу, я взяв на себе зібрати що найтруднїйші слова, які стрічають ся в церковних книгах і без яких розуміня особливо священники нїяким способом не можуть свідомо (словесно) віддавати честь і приносити молитви Богу. Маючи певність, що богато руських Галичан розуміє польський язик, я подав толковане славянських слів на польську мову, думаючи, що також Поляки, які бажали би навчити ся сего давнього язика, можуть користувати ся ним. Ті, що приготовляють ся до стану священничого, в якім вони обовязані найлїпше розуміти славянський або церковно-руський язик, знайдуть на сих немногих картках підмогу для лїпшого зрозуміня книг церковних. Поясненя деяких речень, узятих із грецької мови, я написав по руськи тому, що на ті слова нема відповідних польських, а надто тому, аби читачам дати можність вправляти ся також у руськім язицї“.

Не вдаючи ся в оцїнку самого словаря зложеного в прикрих для нашої народности обставинах, я задовольняю ся зазначенем самого факту його появи та його авторства як причинком до історії духового розвою нашого народа в Галичинї в першій половинї XIX віку. Польський титул сего словника, наведений висше, а не наведений у „Библіографіи“ І. О. Левицького, свідчить про почуте любови та пошани до церковно-славянського язика, якою пронятий був його автор.

Зазначене тут явище вживаня латинських букв для переданя церковно-славянської мови мусіло тим більше й тим частїйше стрічати ся при переписуваню памяток руської народньої мови людьми належними до польської або инших західно-славянських народностий, які иноді не знали навіть про істно-

ване славянської азбуки та славянського письменства. Такі приклади стрічають ся нам досить давно. Ще коло р. 1550 чеський учений Ян Благослав записав німецькими буквами угро-руську народню пісню про Стефана воєводу. В р. 1619 львівський латинський священник Якуб Ґаватович, друкуючи свою польську траґедію про смерть Івана Хрестителя, вставив до неї дві інтермедії зложені українсько-руською мовою, розумієть ся, латинськими буквами. В р. 1625 краківський міщанин Дзвоновский видав у своїй польській книжечці Sejm walny domowy руську пісню про козака й Кулину латинськими буквами. Ся пісня, як подає проф. А. Брікнер, була вже перед тим друкована в брошурі „Mięsopust albo tragikomedya na dni mięsopustne z r. 1622“, і пізнійше в брошурі „Prażonki albo nawary z r. 1640“ (A. Brückner, Pieśni polsko-ruskie, в журналї „Pamiętnik literacki“, Lwów 1911, кн. I.). В роцї 1650 руський шляхтич Йоаким Єрлич, пишучи польською мовою свій „Latopisiec“ вставив у його текст три руські вірші про події першого року Хмельниччини[1]). Богато руських пісень переписувано в співанниках XVII та XVIII вв. латинськими буквами; деякі друковано також чи то в польських кантичках, чи на окремих картках для продажі вірним Русинам, особливо на ярмарках та відпустах. Також із XIX в. маємо досить довгий ряд публїкацій, зложених руською мовою, а писаних і друкованих латинськими буквами переважно в польській транскріпції. Думаю, що не зайвим буде подати по змозї повний реєстр тих русько-польських публїкацій, виданих на теріторії галицької Руси та по за її межами до р. 1859 включно. Першу пробу такого реєстру зробив іще в р. 1859 Йосиф Їречек у своїй книжцї „Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben“ на ст. 27—36, але ся проба далеко неповна, хоч і подає дещо таке, що лишило ся невідомим пізнїйшому бібліоґрафови галицько-руського письменства Іванови Ом. Левицькому. Зазначу тут, що цїнна „Бібліоґрафія галицько-руська“ пок. Ів. Ом. Левицького послужила менї основою для уложеня нового реєстру, який одначе все таки далеко не вичерпує всего числа публїкацій того рода.

Аби не збільшати обєм отсеї статї, я помістив той бібліоґрафічний перегляд руських писань, друкованих латинкою в роках 1821—1859, у вступі до осьмого тому „Українсько-

[1]) K. Wojcicki, Latopisiec Joachima Jerlicza. Warszawa 1853, t. I, ст. 115—116.

руського Архива", ст. IV—XIII, між причинками до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. Реєстр тих писань обіймає 76 чисел, та він іще не може вважати ся повним, хоч подає 15 чисел більше, ніж виказує „Библіоґрафія" І. О. Левицького. Зазначу тут принагідно ще один причинок, що не війшов у мій реєстр, хоч має деяке історично-літературне значінє. В р. 1832 вийшла в Парижі невеличка книжка „Powstanie na Wołyniu, czyli Pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej, uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw despotyzmowi tronu rosyjskiego 1831 roku, pisany przez dowódzcę tegoż pułku Karola Różyckiego. Bourges, drukarnia P. Souchois et Cie. Ulica Jacques Coeur N. 10, 8-ка, ст. 33. В додатку до тої брошури надрукована була „Pieśn pułkowa", що починаєть ся строфою:

Hej kozacze, w imia Boha!
Wże hołosyt w cerkwi dzwin!
Komu miły dim, neboha,
Za proklatym na wzdohin.
Razom, razom na wraha!
Hurra-ha, hurra-ha!

Ся пісня в тім виданю і в передруку в книжці „Feliksa Wrotnowskiego, Powstanie na Wołyniu. Podolu i Ukrainie w roku 1831. Lipsk, F. A. Brockhaus 1875", ст. 320—321 має 12 строф. Своїм початком вона зближена до пісні Т. Падури п. з. „Ruchawka, pisń kozacka", написаної в Тетієві 1825 р., що починаєть ся строфою:

Hej! Kozacza, w bożyj czas!
Wże hołosyt w cerkwi dzwin;
Komu wilnist' myła z was,
Za worohom nazdohin!
Hej! Kozacza na wraha!
Hurra-ha! Hurra-ha! [1])

Пісня Падури числить тільки 11 строф, які загалом далеко відбігають від „Полкової пісні" К. Ружицького, яка з літературного та язикового погляду стоїть далеко висше від Падуриної. Хто був її автором, не вмію сказати; пригадую тільки, що вона була передрукована в Галичині в однім із численних співанників, може в перемиськім, виданім іще в половині 30-их рр. минулого віку, і послужала мабуть М. Шашкевичеви взірцем

[1]) Pyśma Tymka Padurry. Wydanie posmertne z awtohrafiw. Lwiw. Nakładem knyharni K. Wylda 1874, ст. 11—13.

до його прегарної патріотичної пісні п. з. „Болеслав Криво-устий під Галичем“.

II.

У многих Славян західно-европейського культурного круга, особливо таких, що займали ся ширшими питанями славянського письменства, не раз виникала думка, що для славянських народів було би ліпше приняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередно в круг европейських культурних народів і влекшила би тим народам знайомити ся з письменствами всіх славянських племен. Таку думку висловлював Копітар у однім листї до Добровського з лютого 1810 р., пишучи між иншими: „Мій ідеал для всіх Славян латинські букви, але деякі славянські букви з кирилиці для доповненя — voilà mon idée“ (Ягичъ, op. cit. ст. 191). Подібну думку стрічаємо також у видавця руських і польських пісень Вацлава з Олеська, який у передмові до своєї цінної збірки писав між иншим ось що: „Przysłużyć się w ten sposób ludowi ruskiemu (як згаданий висше Серб Вук Стефанович Караджіч, що видавши збірку сербських народнїх пісень видав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис), nie mam ani sił, ani możności po temu, innym to więc zostawić muszę. Chcąc się jednak pewnych trzymać prawideł, położyłem sobie za zasadę, ile możności tak pisać, jak lud wymawia, choć by i oczywiście gramatyczne zachodziły błędy. Żem do tego użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, który wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej massy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie“ [1]).

Збірка Вацлава з Олеська, пізнїйшого ґубернатора Галичини Залеского, була на свій час замітною появою не лише в галицькім, але й загалом у австрійськім письменстві. Про неї відзвали ся незабаром прихильні голоси в чеській і нїмецькій пресї, а пізнїйший видавець „Monumenta Poloniae historica“ Авґуст Бельовский, помістив про неї досить просторe оцінку зараз по її виходї в чч. 6 і 7 львівських „Rozmaitości“. Ся оцінка, під якою автор підписав ся Augustyn Bielowski, була

---

[1]) Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie 1833, ст. XLIX.

написана ще в початку грудня 1833 р.; автор очевидно вспів познайомити ся зі змістом книжки ще перед її виходом на світ. Подаю з сеї оцінки деякі уступи з першої части в перекладі на нашу мову.

„Збірка людових пісень, від кільканацяти літ загально пожадана, від многих обіцяна, від декого заповідана, вийшла у перве п. з. „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego". Се перша книжка того рода, яка від найдавнійших літ аж до нинішнїх часів появила ся на просторі давньої Польщі, винявши невелике число пісень подільського та українського люду, що під назвою „пісень малороссійских" містили ся в російських збірках, а часто і в російськім нарічю. В один час, а можна сказати в однім роцї кинули ся до збираня тих пісень деякі мужі з правдивим запалом, відчуваючи дуже докладно всю важність сего дїла і присвячуючи йому свої здібности, які в кождім иншім заводї могли заяснїти визначно. До тих мужів, поминаючи инших, належить без сумнїву Вук Стефанович Караджіч у Сербів, Шафарик у Словаків, а в нас пок. Зоріян Доленґа Ходаковский. Але великим і ріжностороннїм здібностям та зусиллям не однаково сприяли обставини. Коли Караджіч протягом немногих літ видав кілька томів пісень свойого народа, а Шафарик при инших своїх трудах доповняє свою початкову збірку, Ходаковский по довголїтнїх трудах і подорожах відбутих для сеї мети вмирає з простуди, а плід його довгих заходів, дїставши ся в чужі руки, доси лежить укритий. По такій стратї не скоро можна було надїяти ся основного заняття тим предметом, та отсе Вацлав із Олеська, користаючи з приязнїйших для нас обставин, упереджує наші дожиданя своєю збіркою пісень галицького люду.

„На початку тої збірки містить ся розвідка видавця, в якій він між иншим подає також історію своєї збірки. Одною з найважнїйших точок, яких доторкнув ся видавець у своїй розвідцї, треба вважати те, якими буквами і яким правописом друкувати піснї руського люду, який у своїй мові не має, що правда, доси анї граматики, анї словаря, та якого язик являєть ся не так, як декотрі вчені несправедливо твердять, попсованим язиком або людовим нарічем. Твори писані тим язиком появили ся доси друковані або латинськими буквами, або т. зв. письмом указовим або гражданським відповідно до того, чи появляли ся в письмах варшавських, чи московських.

Се питанє заслугує на близший розгляд та безсторонній

осуд. Відомо, що ріжні славянські народи не все вживали однакового письма. Маємо певні сліди, що колись Поляки так само як і инші їх побратимці вживали т. зв. кирилиці. Війшовши в близші зносини з сусідньою Европою Польща приняла загально ґотське письмо, яке згодом мусїло уступити гарнїйшим і догіднїйшим буквам латинським. Чи ся зміна повстала припадком, чи через примус або загально відчуту потребу та невастанне змагане до лїпшого, сим разом не буду рішати. Се тілько певне, що від теперішнїх латинських букв анї один европейський народ не верне до ґотського письма, так само як від кирилиці або глаголиці до рунїчного письма.

„Подібним шляхом як у Поляків, зміняли ся букви також у Чехів, того народа, що своєю освітою випередив Поляків. Москва, а пізнїйше Росія, до половини XVII в. відлучена від Европи, а навіть мало відома Европі, задержала найдовше первісні букви вже через сам брак світла, що дуже скупо падало в ту країну. Але з поступом освіти й тут відчуто потребу реформи. Петро Великий, воскреситель наук і основатель теперішньої сили Росії, надав давнїйшим буквам зручнїйші форми, наближаючи їх до характеру латинського, і своїм указом наказав уживати того письма в цїлій Росії; так повстало письмо указове або гражданське. Але се не значить, аби реформа доконана Петром В. була в Росії вже остатня. Хоч би мати на увазї само зближенє пісень нашого люду до решти Европи, вже випадало би приняти латинські букви; але показують ся ще инші приводи, для яких принятє латинських букв являєть ся неминучим.

„Я згадав уже, що руський язик — не людове наріччє, бо того язика вживали не лише прості люди, але також руські князї, а пізнїйше литовські та польські королї аж до часу Зиґмунта Авґуста. Сей язик списувано тодї кирилицею, якої букви мусїли бути докладно примінені до тодїшнього виговору. Тих самих знаків уживала тодї також Москва, але поодинокі знаки вже тодї були примінені до відмінного виговору російського язика. Пізнїйше кілька столїть не вживано руського язика в письмі, тому й форми букв, до яких привязані були живі в ту пору звуки, помертвіли. Натомісь російський язик, улягши первісно впливам язиків Угрів, Татар та Фінів і через те значно нарушений у своїй славянській будові, виробив ся тим часом під впливом приязнїйших обставин на взірцях нїмецьких і французьких у инший язик, зовсїм окремий від того спільного славянського жерела, з якого виплив, а змінивши ся тим способом

примінив до себе ще більше букви, змінені вже в XVI в. То й як же ж вони припадуть до чисто славянської рущини, тої рущини, що щасливою долею не підпадала ані впливам диких Угрів, що жили колись над Волгою, ані довголітній тяжкій неволї Татар? Природним наслїдком відносин, у яких жив той (південно-руський) язик аж до недавнїх часів, він сегодня подібнїйший до язика польського, ніж до російського. Досить придивити ся дотеперішнїм збіркам пісень того люду, досить переглянути словарець руських слів, поміщений при мало-российських піснях М. Максимовича, аби переконати ся про сю правду. О. Могильницький у своїй розвідцї про руський язик твердить, що польський язик первісно розвивав ся на руськім і що тому завдячує значну часть своєї досконалости. Сяк чи так, певна річ, що ті язики тепер найблизші до себе, а памятаючи, що руським язиком були списані давні права та подїї значної части Славян, що ним були зложені старинні пісні боянів, яким подібні ще й доси живуть в устах кількоміліонового народа, чи-ж не справедливо буде, аби друкуючи їх уживати для сего відповідних часови і докладно до людової мови примінених букв? Ігнат Данилович, звичайний професор харківського унїверсітету, видаючи в р. 1827 найдавнїйший литовсько-руський лїтопис, ужив до сего латинських букв, за що хвалили його рецензенти тої працї. Причини до такого кроку, і засади, яких держав ся в тій роботї, ще очевиднїйші та конечнїйші при друкованю живих людових пісень. Тому кладемо Вацлавови з Олеська за велику заслугу те, що в списуваню тих пісень примінив ся докладно до вимови руського люду, а навіть до поодиноких громад та округів". (Rozmaitości 1833, ч. 3, ст. 17—10).

Як бачимо, піднесену Вацлавом із Олеська думку про порадність видаваня руських текстів латинськими буквами Бельовский підняв і мотівув ширше, не вдаючи ся в міркованя ані про язиковий, ані про полїтичний бік сеі справи. Ту саму думку підняв у слїдуючім 1834 р. руський священник Йосиф Лозинський, що помістив у ч. 29 „Rozmaitości" з того року (ст. 228—230) невеличку статю п. з. „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego". Свою статю розпочинає Лозинський латинським епіґрафом із листу ап. Павла до Филипесеїв (I, 21): Omnia probate, quod bonum est, tenete. Читаємо у вступі сеї статї ось що: „Маю у себе кілька руських книжок побожного змісту, в яких початок і конець видерто; вони друковані латинськими буквами і походять, здаєть ся,

з дуже давнїх часів. Читаючи їх я пероконав ся, що букви польського abecadła дуже здібні для віддания кождого руського звука. Подібне переконане витворили в мене також руські піснї друковані польськими буквами та поміщувані від часу до часу в Rozmaitościach, Gazecie Lwowskiej i Pielgrzymie Lwowskim на r. 1882. Д. Вацлав із Олеська надрукував богато руських пісень польськими буквами в своїй книжцї „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego", а у вступній розвідцї тої книги (ст. 49) заявляє, що кирильські букви „wcieleniu literatury słowiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej głównie na przeszkodzie stoją". Незабаром по тім прочитав я в часописї „Oesterreichischer Beobachter" із дня 8 грудня 1833 під написом „Literatur" бажане, аби дві заповіджені граматики руського язика взяли собі також і в граматичнім огляді за взір правдиві слова Вацлава з Олеська. Ті уваги при моїм намірі, по змозї прикладати ся до вироблення руського язика, спонукали мене до дослїдів і застанови над тим, чи справдї не було би добре впровадити польське абецадло до ново-твореного руського письменства, а наслїдком тих дослїдів було переконане, що польські букви надають ся найлїпше до віддания кождого руського звука, і тому в письмі повинні бути вжиті. Се твердженє опираю ось на яких увагах. Від хвилї, коли почали писати руською мовою, аж до наших часів не було майже анї одної граматики для тої мови. Перша граматика руської мови А. Павловського вийшла аж у р. 1818, але з неї не богато можна було користати. Друга найновійша, написана о. Левицьким, вийшла сего року; значить, можна сказати, що аж до наших часів не було анї одної граматики руської мови. Тому всї руські письменники в своїх писанях держали ся правил старо-словенського язика, званого тепер церковним нарічем, як найбільше виробленого між иншими славянськими нарічями, а в писаню вживали переважно кирилицї. Про се можна переконати ся з виїмків старого письменства з ріжних часів, поміщених у граматицї о. Левицького. Читаючи ті виїмки трудно сказати, що се чиста рущина; се більше мішанина старо-славянщини, польщини та рущини, і тому можна твердити, що руський язик, яким тепер говорить 8 або й більше мілїонів людий, не мав жадної властивої лїтератури і доси не був письменним язиком. Із сього виводжу, що руський язик, не бувши ще письменним, має свободу вибрати собі таку азбуку, яка була би найздібнїйша до віддания його звуків і найкориснїйша для його розвою. Таким уважаю

абецадло польське — не латинське, бо хоча польське й латинське має однакові букви, то про те польське має ще письменні знаки ć, ń, ś, cz, sz, szcz і и., яких не має абецадло латинське.

„Тому, що дотеперішні руські письменники вживали в писаню більше кирилиці, ніж польського абецадла[1]), порівнюю кирильську азбуку з польським абецадлом, аби показати, о скілько се остатнє придатнїйше для рущини від першої.

1. Букви, се знаки звуків. Чим коротша їх назва, тим лекше переняти поодинокий звук, який вона означає. З того погляду польське абецадло перевисшає руську азбуку. Бо з назв be, de, wu і т. и., які означають букви b, d, w, можна пізнати ті звуки, але не так легко можна пізнати правдивий звук назв: буки, добро, віде (б, д, в), бо в них чути більше ріжних звуків, а ученик певно не легко пійме, котрий звук означає та назва.

2. Кирилиця має богато букв ріжних виглядом, а однакових звуком, прим. ѕ і з, о і ѡ, ꙋ і ȣ, ꙗ і ѧ, що утруднює пізнане і множить їх без потреби. Entia sine necessitate non sunt multiplicanda. Сего нема в польськім абецадлї.

3. Деякі кирильські букви мають двояке значінє, і відси йде богато неладу в склоненю та спряганю. Адже кождий звук повинен мати свій власний знак, і се знаходимо в польськім абецадлї. До таких букв належать: е, яке часом значить е (тебе), а часом є (єден, моє); и, яке иноді значить і (рȣки), часом ji (имъ), а часом и (роби); ѧ, яке часом значить ьа (тѧ), часом ja (моѧ); ю, яке часом значить ьу (люди), и часом jу (мою).

4. Деякі кирильські букви мають нестаточну вдачу, означаючи иноді самозвук, а иноді співзвук, що певно не можна назвати доброю прикметою азбуки. Так прим. ї значить иноді співзвук j (їама, Ієрȣсалим, Їона), а иноді самозвук і (низкій, спасеніє). Подібно и значить часом самозвук і (у), прим. милый, де перше и самозвук, а остатнє (й) співзвук. Від сеї хиби свобідне абецадло польське.

5. Кирилиця має два знаки, один для мягкої, а другий для твердої вимови; се зовсім непотрібне і продовжає слова (czyni

[1]) Були одначе, як я сказав на початку, руські книжки дуже давнї, друковані польськими буквами, а се доказує, що в давнїйших часах уживано для рущини також польського абецадла. (*Увага О. Лозинського*).

pisownię rozwlekłą), коли натомісь принявши польське абецадло обійдемо ся одним знаком (ʼ) для змягченя. По що маю писати: гробъ, былъ, конь, коли можу написати коротше hrob, był, koń?

6. Руський язик має звуки уживані в польськім язиці, а невідомі Славянщині; тому кирилиця не має навіть знаків, якими можна-б означити ті звуки. І так не має кирилиця знака на g, а про те Русин говорить: grunt, gospodar, grys, gdyraty, nigdy і т. и.; не має початкового звука е, бо приміром коли захочу написати кирилицею оклик ej, то вийде єй (jej). А чистого е потребуємо що найменше для чужих слів. Не має також кирилиця знаків на звуки dz, dź, прим. dzwin, jędza, dziub, dziura, бо в церковнім нарічю вживало ся тілько звонъ, звукъ і т. и. Так само нема знака на dż, прим. sidżu, wydżu, бо в церковнім нарічю писано сѣждȣ, виждȣ. Нема також знака для складу jo, бо говорено і писано в старо-славянщині: злодѣем, краем, що ми вимовляємо: złodijom, krajom. Се дало о. Левицькому привід писати ё. Що правда, польський язик також не має в уживаню деяких знаків, пр. дь, ть, рь і т. и., але чи тяжко ж нам писати d', t', r', коли в польській азбуці маємо ć, ś, ń і т. и.? Для наголосу, якого польське письмо не означує, може нам послужити горізонтальна лїнія (¯) покладена над самозвуком, яка вже в латинській мові означала місце тону[1]). Отже можемо писати: mūka (męka) і mukā (mąka); płāczu (płaczę) і płaczū (płacę).

7. Приймаючи кирильську азбуку, потрібно для е і о, що стиснені звучать як і (у), нових знаків, коли натомісь у польськім абецадлї маємо такі стиснені знаки é і ó (sér, chléb, wół, wór). Легко отже буде нам писати: méd (читай мід), pék (чит. пік), nés (чит. нїс), bóh (чит. Біг), kóń (чит. кінь), rów (чит. рів) і т. и.

8. Принявши польську азбуку одержимо упрощене форми при відмінах іменників та дієслів. При іменниках мужеських кирилиця має дві форми відміни, одна для твердих укінчень, а друга для мягких, що веде за собою букви я і ю, пр. голуб, голуба, голубу; риль, риля, рилю. Коли прийму польське абецадло, то лишить ся лиш одна форма: hołub-a-u, ryl-a-u. Так само й для іменників середнього рода з двох форм зробить ся одна: дерево-а-у, зѣлье-я-ю, коли натомісь польськими буквами напишу: derewo-a-u, zile-a-u. Так само й для дієслів із двох форм

---

[1]) Властиво означала тілько довготу самозвука. *І. Ф.*

буде лиш одна, пр. лапаю-єш-є, перу-єш-е; при вживаню польських букв вийде одно закінчене для обох форм: łapaju-esz-e, beru-esz-e.

9. Нарешті з принятя польського абецадла випливають великі користи для руського язика. Всї Поляки, що живуть із Русинами, розуміють, а навіть говорять добре по руськи, але мало хто захоче вчити ся кирильської азбуки, аби читати руські книжки. Надто латинське письмо розширене по всїм світї, так що польська азбука послужила би для розповсюдженя рущини між иншими славянськими племенами і влекшила би науку руськсї мови иншоязичним народам. Уживаючи кирилицї ми мов еґоісти замикаємо себе в черепашиній шкаралющі перед чужими народами. Надто в способі писаня живих язиків ожив би та виробив би ся найскорше також руський язик, а в скелетї мертвого язика, кирилицї, коли не замре, то що найменше не так легко і не так скоро здужає виробити ся.

„Сю тілько одну прикмету має кирилиця перед латинською азбукою, що для звуків cz, sz, szcz має поєдинчі знаки ч, ш, щ; та чи-ж ся одна користь може переважити так богато инших згаданих доси?

„Але-ж у сїльських школах скрізь уже заведено кирилицю! Але в кождій сїльській школї вчать також і польського Elementarza, то й чи трудно-ж би було приложити його абецадло до рущини? Руські букварі друковані латинськими буквами швидше й лекше навчили би дїтий читаня, як кирильські, а навіть улекшили би їм науку польського язика. Кирилиця повинна лишити ся в сїльських школах як предмет надпорядковий, обовязковий лише для тих, яким доконче потрібна знайомість церковно-славянського язика, пр. для таких, що намірені йти на священників, учителїв сїльських шкіл, дяків і т. и. На сих увагах опираю своє твердженє, що ми Русини в писаню повинні вживати польської, а не кирильської азбуки. Візьмімо собі за взірець Поляків і Чехів, що зовсїм покинули давнї ґотицькі письмена, а вподобали собі латинське письмо“ (Rozmaitości ч. 29, ст. 228—230).

Тижневник „Rozmaitości“, видаваний як додаток до урядової „Gazety Lwowskiej“, мав як одинокий орґан для середньої інтелїґенції в Галичинї в тих часах богато читачів також серед руської інтелїґенції, а особливо духовенства. Тому й не диво, що порушене в тім орґанї питанє про заведенє польських букв для руського письменства мусїло викликати значне заці-

кавлене в руських кругах і остаточно також прилюдну реакцію. Першим виразом такої реакції була статя Йосифа Левицького, тодї руського пароха у Шклї, яворівського повіту, поміщена в додатку до річника „Rozmaitości“ з 1834 р. п. з. „Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, з датою „Szkło, 1 października 1834“. Подаю сю статю в перекладї на нашу мову.

„Книжки без кінця й початку не доказують, що в дуже давнїх часах писано польськими буквами по руськи; а коли би ті книжки справдї не мали означеного року друкованя, то при помочи бібліоґрафічної критики та порівнаня букв автор повинен був означити час їх виходу. Тому заявляю, що книжки, які мав у руках автор, се плоди пізнїйших часів, друковані між рр. 1760 і 1801. Найдавнїйша руська книжка, друкована руськими буквами, се були „Ecphonemata Liturgii greckiej X. Ohilewicza w Wilnie u XX. Bazylianów“ [1]). Друкарнї, не посїдаючи дорогих друків руських, а бажаючи дати в руки товар крамарям, що їздили по відпустах, випускали такі наклади, товар оплачував ся, люд побожний, але не обзнайомлений із руським письменством, залюбки купував руські побожні піснї та молитви, — се була причина вживаня польських букв до руського письменства, а не більша досконалість їх над кирилицею. Навпаки, від найдавнїйших часів руський язик і руська азбука в колишнїх польських провінціях були в уживаню не лише в книгах та обрядах релїґійних, але також у законодавстві, судівництві, двірській та приватній кореспонденції, в більше як двох третинах тої держави аж до половини XVII в. і навіть пізнїйше. Октоіх, перша старо-руська книжка, що вийшла на польській теріторії в Кракові 1491 р., друкована кирилицею у Швайбольда Фіоля; так само Статут Литовський, друкований у р. 1588 у Мамоничів у Вільнї також руським язиком і руськими буквами. Всї справи в судах воєводств волинського, брацлавського, чернигівського, подільського, київського, а навіть подекуди руського та белзського, а також на трибуналах у Люблинї ведено руською мовою і руським письмом, про що легко наочно переконати ся з актів у бернардинськім архіві у Львові, у оо. Василіян там-же і в архіві ставропигійськім. У тім самім

[1]) О. Левицький не подає року, в якім вийшла та книжка, але з уваги, що книжка „Różne nabożeństwa“, не згадана ним, вийшла у перве в Почаєві в р. 1800, можна приняти першу його цифру 1760 приблизно за рік виданя книжечки Огилевича. *І. Ф.*

архіві можна читати оріґінали кореспонденції князів Острожських, Вишневецьких, Ружинських, Сапігів, Соломирецьких, ґрафів Ходкевичів, Тишкевичів, а також митрополітів та епіскопів руською мовою й руським письмом. І чому-ж ті мужі не хапали ся латинського або польського абецадла? І чи могли чинити се, коли самі Поляки в пору, коли їх література до половини XVII в. була в розцвіті, в своїх друкарнях уживали т. зв. швабаха або ґотських букв? Не мало світлих мужів у XVI в. думало та радило над тим, як би можна до польського письма запровадити инші, не латинські і не швабські букви, що відповідали би лїпше звукам і потребі польської мови[1]). До сього треба додати оречене мужа аж надто заслуженого в славянській лїтературі, о. Йосифа Добровського, який у своїй книзї „Institutiones linguae Slavicae. Vindobonae 1822, pag. 1, § 1“ мовить ось що: „Soni linguae Slavicae (russicae) omnes et singuli neque latinis, neque graecis characteribus exprimi possunt“. Се оречене опрокидає всї мрії нашого реформатора. Нарештї також усї метрики по парафіях аж до ревіндікації Галичини ведені були руською мовою та руським письмом, тай тепер у Галичинї по парафіяльних школах того язика й письма вчать ся дїти руських родичів. Значить, і до сьогодня руське письмо, скоропис і друк не перестали бути в уживаню. Русини від коли почали писати по руськи, мали також граматики. Перша від заведеня друку відома граматика греко-руська з 1591, Зизанїєва з р. 1596, Мелетія Смотрицького з р. 1618 і т. и.

„Та принявши навіть за правдиву думку автора (що Русини до XIX в. не мали граматик), не виходить із того ще анї те, що руська мова не здібна до лїтератури задля браку граматики, анї те, що Русинів треба відсудити від їх питомої власности, кирильської азбуки. Адже-ж і Поляки в перед мали красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків. Граматику Копчиньского попередили Ґурнїцкий, Скарґа, Вуєк, Кохановский, Бєльский і богато инших письменників т. зв. золотого віку польської лїтератури. Зовсїм природно взірцеві письменники мусять попереджати граматиків, бо їх твори дають приклади та правила складнї та плавности язика. Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для инших наук: у перед були народи, держави та правительства, ніж письмен-

[1]) Пор. Karaktery i Ortografia polska Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego, Jana Januszewskiego 1594, in 4-to. *О. Левицький.*

ники про штуку панованя, адмінїстрацію, полїтику та право народів. У перед були суди та вимір справедливости, нїж писані статути та судові процедури. Опираючи ся на тім, що сказано доси, бажаємо, аби наш реформатор, ідучи за своїм святим покликанєм, зробив ся руським Скарґою, а беручи його за взірець для своїх будучих писань може бути певний, що пізнїйше знайдеть ся також руський Копчиньский.

„Його порівнанє кирильської азбуки [з латинкою] дуже упереджене. [Перейду його точка та точкою]:

1. Назва букви не перешкаджає звукови; наука букв, се не те саме, що наука складаня[1]), а в читаню нїхто ще не читав букв по їх назвам. І чи назви польських букв справдї найкоротші? Be, ka, el, cie, gie, jod, wu, iks, ypsylon, zet, ziet, żet, es-zet-cezet, cezet, ceha, es-zet, e z kreską, o z kreską і т. и. Грецька та арабська мова, обі високо розвинені, чи мають також приняти польський альфабет тому, що Греки називають свої букви: альфа, бета, ґамма, дельта, а Араби: алеф, бет, джім, лям і т. и. Також і Жиди мають берегти ся, аби й у них не заведено реформи, бо й їх азбука вродила ся також у тім самім первороднім грісї. Зрештою руське б, д, ж, с і т. и. звучать у складаню як b, d, ż, s, а не як be, de, żet, es.

2. Закид, що кирилиця має богато букв ріжних формою а однакових звуком, пр. ѕ і з, о і ѡ, ѹ і ȣ, ꙗ і ѧ мусимо по просту назвати нестійним. Кожда з тих букв має свій звук хоч подібний, але де в чім відмінний, на що давнїйші граматики дуже вважали. Адже й нїмецька мова має букви ä, ö, e, eh; хто би думав, що всї ті букви вимовляють ся так само як польське e, той помиляв би ся сильно, бо пр. зовсїм відмінно вимовляють ся Aehre, Ehre, er, Oehr. Той сам нїмецький язик має також букви i, j, ü, y, [в яких чути звук і, але в кождій відмінно] і букви s, ss, sz, в яких також не однаково чути звук s. Навпаки і в польськім абецадлї маємо букви ріжних форм, а однакового звука [вже хоч би взяти ріжницю між великими й малими буквами]. Ergo entia sine necessitate multiplicata.

3. Буква и (iże) має тілько один звук такий, як латинське і (tibi). В початку складу нїщо не стоїть на перешкодї звукови ї, та по твердім співзвуцї не чути його так добре, бо твердий співзвук зміняв би ся на мягкий, пр. ити, gehen, бити, schla-

[1]) Пор. Methodenbuch für Lehre in Trivial- und Hauptschulen. Wien 1832, S. 57, 74. *О. Л.*

gen, быти, seyn; отже в тих словах писаних польськими буквами и мало би двояке значінє, раз як і, другий раз як у; вимовляти и як ji зовсїм фальшиво. Ми Русини вимовляємо: „дай имъ воды“ як „day im wody“. Є у нас у середині слова значить і вимовляєть ся як е, а на початку додаєть ся йому для більшої звучности в вимові мягке j, яке давнійше зазначувано буквою ѥ. Бо се властивість руського слуху, що е на початку складу звучить йому неприємно. Коли-ж у чужих словах або іменах власних доконче треба вжити на початку звука е, пишемо (властиво пишуть Росіяни І. Ф.) відвернене э. Одним словом, кирильська азбука може задоволити всяке бажанє і передати докладно звуки кождого язика. Що до букви е, то Поляки вимовляють її двояко. В слові ciele на кінці е вимовляєть ся як звичайне е, але пишучи „z tém cielęciem“ буква é вимовляєть ся в слові tém як у, а не як е; надто мають Поляки ще букву ę для вираженя носівки, отже ся одна буква має у Поляків не двояке значінє, як у Русинів, а трояке. Як би я хотів нудити читача такими елементарними спорами, то навів би подібні виводи також що до букв ѧ і ю, та на думку нашого автора все те, що знавці наводять як добру прикмету руської азбуки, треба вважати наганним.

4. Кирильські букви статочнійші від латинських. Адже читаємо Їерȣсалимъ (Ijerusałym), Їона (Iona), але не пишеть ся їама, тілько ꙗма. Й ріжнить ся від и півмісяцем на версї, що називаєть ся слитная. А коли ріжнить ся зверхнїм виглядом, то ріжнить ся також звуком. Яка-ж тут хиба? Польське j, якого дехто вживає на початку складу, ріжнить ся звуком від кінцевого j або y, що відповідає руському й. Навпаки, в польській азбуцї деякі букви зовсїм нестаточні. І так буква і значить самозвук, співзвук і знак змягченя (ь), буква y значить самозвук і співзвук. Прим. у словах „bielizna moia“ перше і означає змягченє (ь), друге самозвук, а третє відповідає букві j. У слові „rossyyskiey“ перше y самозвук, друге й третє співзвук (j), — бодай та́к пишуть многі польські письменники, в тім числї й сам Копчиньский.

5. Кирилиця має знаки для мягкої й твердої вимови (ь і ъ), дуже потрібні, бо вимова співзвуків буває значно відмінна в міру того, чи при котрім стоїть ь або ъ, або нема жадного з тих знаків. Добровский уважав зайвим тілько ъ. Та припустїм, що й справдї Русини викинули би ті два знаки, хоч я сумніваю ся в тім знаючи їх нехіть до всяких новинок, а надто маючи

в своїй ґрафіці єрчик і паєрчик (’ ’), — чи-ж випливає з того, що треба закинути й усе кирильське письменство?

6. Руський язик має свої знаки на всі звуки, які наукою признано в письмі. Має також мягке г і тверде ґ, відповідне польському g, і то тілько в чужих словах, які Поляки переняли від Німців і уділили тутешнім Русинам. Слово нїґди польське, а не руське; Русин толкує його: никогда, ніколи. Про букву є була вже мова висше під 3. Знаків на dz, dź, dż не мають Поляки так само як і Русини, і ніколи ще не відчули їх потреби. Ті звуки мають по дві букви також і в инших язиках. Слова: jędza, dzwón, dziób (не dźub), dziura (не dźura, як пише автор), усї польські, а не руські. Русин каже звонъ або у діялектї звін, далї зьобъ від зьобати, або зьоб, дира і т. и.

„Признає сам автор, що польський язик не має в уживаню деяких звуків властивих руському, як ось: дь, ть, рь; тому радить означати їх апострофами d’, t’, r’. І чи не буде се натяганем польського абецадла, аби ним конче писати по руськи? І як буде читати Поляк, не маючи в своїм язицї відповідного звука і не знаючи, чи при такім значку треба голос змягчити або заострити, скоротити або продовжити? І що сказати про лінїйку (-) над буквою, яку Поляк і кождий необізнаний із латинським язиком признає за дивогляд, бо не стрічає її ніколи в своїх книжках?

„Польський язик, а властиво польська ґрафіка не має букв також на инші звуки: sz, szcz, cz, ch, і мусить там уживати двох, трьох або й чотирьох букв, де Русин уживає тілько одної. Вже муж незрівнано заслужений у Славянщинї Й. Добровский відчув сю хибу в своїй книзї „Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822“; кілько разів приходило йому писати імена власні, в яких трафляють ся ті звуки, він між латинські букви мусїв класти також руські, бо в латинських не ставало йому знаків. Склад jo, що приходить тілько в простій мові, можна означити знаком ё, а як би хто впер ся доконче й хотїв писати так, як говорить ся в декотрих сторонах, то йдучи за прикладом Сербів можна в складї jo для відрізненя від ю писати латинське j (злодѣjомъ).

7. Русини перед 9-ма віками приняли кирильську азбуку[1]),

[1]) Що язик і правопис у богослужебних книгах у давнїх часах називано не славянським, але руським, доказує угода між Швайбольдом Фіолем і Рудольфом Борсдорфом із р. 1491 на різанє руських букв для

то й як же можна думати й писати: „приймаючи для é стисненого ѣ, а о (оп)“, яке в деяких словах малоруської мови звучить як німецьке ü або французьке u. Сей звук легко означити двома точками над о, прим. рöвъ, грöбъ, кöнь, що не робить ніякої трудности. Великорусови також зрозумілі ті слова, але котрий Поляк або Русин може написане латинськими буквами méd відчитати як мѣдъ (mid) або Boh як Бöгъ (Bih)?

8. Принявши латинський альфабет не здобудемо упрощеня форми при відмінах іменників та дієслів, бо-ж буде все таки прим.: zwon-a-u, koń-ia-iu, ziat'-ia-iu. Пощастило авторови навести слово мягкої форми з укінченем на l (ryl), по якім у польськім не пишеть ся і, але инакше виходить при словах, що кінчать ся иншими співзвуками, як n, t. Так само при іменниках середнього рода з двох форм не зробить ся одна, прим. derewo-a-u, iminie-ia-iu, żytie-ia-iu. Про дієслова сказано вже висше під 3, де була мова про е.

9. Нарешті приймаючи польський альфабет доходимо в руській мові до великих недокладностий. Хто потрафить розріжнити ось які слова: im (ѣмъ, ich esse), im (имъ, ihnen), kiń (кинь, wirf), kiń (кöнь, Pferd), nis (нѣсъ, er trug), nis (нöсъ, Nase), rik (рѣкъ, er sprach), rik (рöкъ, das Jahr), rik (рѣкъ, der Flüsse), koły (коли, wann), koły (колы, die Pfähle), koły (коли, steche), braty (брати, nehmen), braty (браты, Brüder) і т. и.? І хто зможе передрукувати всї руські книжки латинськими буквами, аби й Поляки могли їх читати?

„Нехай не боїть ся шановний автор, що кирилицею ми замкнули ся від Европи, як черепаха в шкаралющі. Нехай тілько дасть нам якесь визначне діло (бо самими граматиками ще не виробив ся ні один язик), то ручу йому свято, що його перекладуть на всї важнійші язики Европи. Нема вже тепер і між ученими й світлими Поляками анї одного, котрий би більш або менше добре не вмів читати по руськи. Тай Німцї вживаючи для друкованя своїх книжок швабаху або скоропису відмінного від латинського чи замкнули ся в шкаралющі? І чи більше читають твори угорські, чеські, польські, іллїрійські, словінські та

напечатаня Октоіха, заключена німецькою мовою перед краківською міською радою і поміщена в книзї H. S. Bandtkie, Historya drukarń krakowskich, с. 135. Ті букви названо там „rewssische Schrift“. У старих писанях скрізь уживаєть ся прикметників „rewssisch, reussisch, rossisch або russisch, що все на одно виходить, а форми ruthenisch, rusnakisch, język ruthenski, се плоди фантазії пізнійших часів. *О. Л.*

хорватські в Европі тому, що ті народи пишуть латинськими буквами? Так само язик Волохів (Румунів) чи зробив ся літературним тому, що вони від якогось часу замісь кирилиці почали вживати латинського письма? Що-ж до Чехів, то й їх старше письменство все було друковане швабахом, а тілько в остатнїх часах переходить на латинку.

„Тому, що деякі Поляки живучи на Руси привикли до руської мови і говорять нею, не богато зискала би Русь, як би вони й читали вміли по руськи, але стратила би далеко більше вирікаючи ся азбуки відповідної до природи руського язика і кидаючи ся безоглядно в пропасть вира, яким являєть ся латинський альфабет. Адже-ж Нїмцї говорять, що z треба читати як c (ц), Поляки як з, а Французи на кінцях слів не читають анї z, анї s, пишуть parlez vous, а читають парле ву. Поляки читають ch як х, Іллірійцї як ч, Італїйцї як к, а Французи як ш. Дальматинцї читають x як ж, Поляки як ks[1]). Хто-ж здужає погодити се все? Кирилиця ще не змінила свойого голосу. Пишучи польськими буквами по руськи, хоч би наш язик і надав ся до того, чи-ж зможуть два мілїони галицьких Русинів удержати ся далї зі своїм письменством? Отсе й уся користь, подробити руське письменство ще на дрібнїйші шматки.

„З тих отже причин ми Русини повинні й далї писати так, як писали наші прадїди. А коли кому ходить о те, аби його руські книжки крамарі по відпустах скоро розпродували, то може піти утертою дорогою, але в такім разї раджу йому писати зовсїм на польський лад, бо коли самозвуки понатягає павзами, а співзвуки понаїжує крисками, то може бути певний, що заробить так, як Заблоцкий на милї.

Шкло дня 1-ого жовтня 1834“.

В тій самій справі забрав голос також найвизначнїйший чоловік із молодшого поколїня, тодї ще питомень гр. к. духовної семінарії у Львові, Маркіян Шашкевич, який на початку р. 1835 видав накладом гуртка питомців невеличку брошурку п. з. „Азбѹка і Abecadło“ як відповідь на висше наведену статю

[1]) Ось що пише про се Копітар у передмові до своєї граматики словінського язика з р. 1808: „Diese unselige, in der Isolirtheit der ersten Schreibmeister gegründete Discordanz ist jedem Slavenfreunde ein Aergerniss, sie schreckt den lernbegierigen Ausländer ab, sie ist das grösste, so unglücklicher Weise selbsgeschaffene Hinderniss vereinigter Fortschritte bei der lateinischen Hälfte des Slavenstammes“. (Vorrede, S. XXVII). *Увага О. Левицького.*

Лозинського. Писане Шашкевича починаєть ся приказкою „Що вік, инший сьвіт“, до якої автор навязує ось які уваги:

„Се глубока правда руського ума, підхоплена з досвіду. Перед кількадесятьма роками не прийшло би нікому зі Славян на думку основувати правдиво народню літературу, а що найменше було би се святотатством, як се й тепер іще деякі називають, — а нині маємо збірки пісень, приказок і оповідань людових, описи звичаїв та обичаїв і т. и. Почали уважнійше роздивляти ся в народі, почали порівнювати наріччя Славян, що істнували від віків, виказувати їх відносини одних до одних як що до внутрішнього духа, так і що до зверхніх знаків, почали глубше вдивляти ся в язик, підносити його до письменного, і з сего висновувати внески. Се спонукало також о. Лозинського, мужа доброї волї, оголосити свою думку та пораду про введенє польського абецадла до руського письменства. Ся думка знайшла прихильників одних, що боять ся кількогодинного труду, аби пізнати руську азбуку, а инших, що виходять із иншого, не чисто літературного становища. Нехай буде вільно й менї навести про се кілька уваг, хоч може й менше влучних. Шановний о. Лозинський дійшов до свойого погляду з кількох руських книжок, друкованих польськими буквами, які на його думку походять із дуже давніх часів. Та ті книжки не належать до давнійшого часу, як вік XVII або початок XVIII, і походять із часу завзятого зусиля ширити унію на Руси під польським панованєм. Ті часи не такі дуже давні, а в тім ждемо на докладнійші відомости про ті памятки нашої мови. Друга основа погляду автора, се пісні видані Вацлавом із Олеська та друковані в „Pielgrzymie Lw.“ і „Rozmaitościach“ польськими буквами. Але кілько-ж там із за сего недокладностий та сумнївів, із яких не обізнаний із руською мовою може набрати дуже хибного понятя про ту мову.

„В дальшім уступі розвідки автор підносить проти кирилиці закид, що вона головно стає перешкодою втїленю славянської лїтератури до загальної маси европейських лїтератур. Поперед усего рад би я знати, що треба розуміти над втїленєм славянської лїтератури до загальної маси славянських лїтератур? Чи введенє чужих зворотів та висловів до окремої Славянщини, чи може те, аби західнїй Европеєць міг читати славянські писаня? Що до першого, то лїтература кождого народа, се образ його житя, його способу думаня, його душі; тому вона повинна виклюнути ся, вирости з власного народа і зацвисти на його

ниві, аби не була подібна до того райського птаха, про якого оповідають, що не має ніг і тому раз у раз висить у повітрі. Література — неминуча потреба цїлого нaрода. Вона змагає і має на меті головно між усїми, навіть поодинокими членами цїлого народа ширити просвіту. Коли отже до славянської лїтератури будемо вводити чужі звороти та вислови (до чого автор розвідки, здаеть ся, й змагає), то будемо в одушевлене тїло впихати иншу, чужу душу, яка не прийметь ся до народа; через те лїтература зробить ся власністю лиш деяких т. зв. европейських лїтератів, а тим самим минеть ся зі своєю головною метою. А коли під втїленем славянської лїтератури до загальної маси европейських лїтератур розуміти те, аби західнїй Европеєць міг від першого погляду читати славянські писаня, то рад би я знати, котрого народа лїтература зпоміж так многих европейських може вважати ся европейською лїтературою? Адже-ж скілько народів, стілько відрубних лїтератур і окремих способів писаня, а один і той сам знак латинського альфабету у ріжних народів має ріжне значінє. З того виходить, що кождий народ буде читати руські писаня після своєї ґрафіки і творити з руських слів дивогляди незрозумілі та страшні для уха Славянина, а відси й суд про руську мову вийде не дуже корисний.

„Допустїм нарештї, що ми захотїли би за посередництвом латинського абецадла приступити до т. зв. загальної маси европейської лїтератури, то котрого-ж із европейських, а бодай із славянських язиків правопис виберемо для наших звуків? Вибравши польський (а сей, уже позичений і прикроєний, треба би нам знов позичати й прикроювати для своєї потреби), вчинимо нашу лїтературу троха приступнїйшою для Поляків, але що скажуть Чехи та південні Славяни? Як будуть читати наші знаки зовсїм чужі їх язикам? А коли навпаки приймемо правопис котрого південно-славянського народа, то знов Чех і Поляк скаже, що загал Славян не виграв на тім нїчого, а Европеєць зі свого боку зробить нам такий самий закид. Так само коли приймемо французьку або італїйську або нїмецьку ґрафіку, яким також недостає поєдинчости та постійности знаків, то один із тих народів зможе читати наші писаня [розумієть ся, не розуміючи їх мови, І. Ф.], але не читати муть Славяни, і ми зі своєю словесністю зблизимо ся троха до заходу, але віддалимо ся від Славян, до яких належимо душею й тїлом. І так станемо незрозумілими та чужими собі самим і Славянам у загалї.

„Отже не відомо, куди йти. Треба — сказав би хтось — видумати нову ґрафіку і усталити, аби всї Славяни або й цїла Европа приняли її. Се було би дуже корисне, але чи можливе? Скілько часу та труду треба, аби така ґрафіка була згідна з духом і властивостями всїх славянських язиків, не говорячи вже про европейські. А так чужоземець і свій земляк однаково мусїв би мучити ся, аби затямити форми нового правопису, як і вбиваючи собі в тямку знаки кирилицї, яка може повеличати ся незвичайною простотою та приємністю для ока в заокругленій гражданцї, вживаній Росіянами та Сербами, і яка має окремі знаки не лише на всї поодинокі звуки, але також на деякі ґрупи звуків. Але се власне має бути хибою кирилицї! Та се не хиба, бо недостаток таких знаків дає себе чути не лише Славянам у латинськім альфабетї. Тому то всї славянські народи, що вживають латинського письма, ще й досї шукають знаків на деякі звуки, що звучать одиноко в устах Славянина, котрі Славянин полюбив так сильно, а про котрі не подумав Римлянин, а що найменше був так мало уважний, що не підхопив їх із окружаючої природи. Ся обставина викликала у бистроумного Копітара горяче бажанє, яке він висловив ось як: „Wenn uns der Himmel einen zweiten römischen Kyrill sendete, der jenen ersten griechischen als denkender Römer nachahmend, zu den untadelhaften 20 römischen Buchstaben uns neue den römischen der Figur nach analoge Buchstaben erfände“... через що саме признав першенство кирилицї. Послухаймо, що каже про се Шафарик, той глубокий дослїдник Славянщини: „Ist es einem wärmeren Slavisten gestattet, fromme Wünsche unmassgeblich auszusprechen, so gestehe ich, dass nach meiner innigen Überzeugung das kyrillische Alphabet sich mehr zu einer Pasigraphie der Slaven eigne, als das lateinische, und dass demnach jenem in dieser Hinsicht der Vorzug gebühre“. А далї в нотї: „Es ist sonderbar, dass während Grotefend das kyrillische Alphabet zur Bezeichnung der mannigfaltigen Laute in den orientalischen Sprachen vorschlägt, und Klaproth in seiner „Asia polyglotta“ zu diesem Zwecke das ж, ш und ч wirklich aufnimmt, einige slav. Philologen für die slav. Laute ж, ш und ч noch immer Zeichen suchen“. Дивно також і те, що знаходять ся ще такі, що заперечують висшість кирилицї над латинськими буквами, коли безсмертної памяти Й. Добровский у своїм найкрасшім дїлї „Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris“, а також Метелько, Даїнко та Берчіч у граматиках

південно-славянських нарічій уживають ж, ш, щ, ц, ч замісь ріжної та непостійної складанини латиньских букв для відданя тих звуків. Сильно до розуму й до серця примовляє І. А. Берчіч: „Und wozu sollte endlich dieses Alphabet führen? Wir werden dadurch das allgemeine (lateinische) Alphabet durch Einflickung fremdartiger Figuren verunstalten, und dennoch kein National-Alphabeth gewinnen. Wie lange werden wir uns doch eigensinng unser Eigenthum selbst vorenthalten? Haben wir nicht ein eigenes (cyrillisches) Alphabet? Kann mit diesem Alphabet ausser Lateinern und Griechen in Europa nur eine Schreibart, welcher immer noch so gut ausgebildeten Sprache sie gehören mag, einen Vergleich aushalten? Führen nicht beinahe alle im XVII Jhdt mit lateinischen Lettern zu Rom, Ankona u. s. w. gedruckten illyrischen Bücher eine Entschuldigung in der Vorrede, dass sie nur darum mit lateinischen Buchstaben gedruckt sind, weil keine cyrillischen Typen vorhanden waren? (also nicht aus Neuerungssucht, sondern aus wahrer Noth)“. Наведені тут погляди тим важнїйші, що се переконаня мужів із племен славяньских, що в своїх книжках уживають загально не кирилиці, але латинки, що се голоси повних посвяченя, невтомимих та заслужених жерців у великім храмі Славянщини.

„Далї автор статї твердить, що руська мова доси не була лїтературною. Годї й на се згодити ся, бо порівнюючи „Слово о полкȣ Игоревѣ“, лїтопис Нестора, Правду Руску, Статут Литовський, Вопрошеніє Кюриково та инші стародавнї твори, на рештї грамоти князів та митрополїтів руських аж до кінця XVI в., — порівнюючи, кажу, ті старинні памятки з язиком церковно-славяньским та людовим руським бачимо, що язик у тих памятках своїм духом і складнею хилить ся в одних більше, а в других менше до людового, який маємо в оповіданях та приказках нашого люду, ніж до церковного накрученого на грецький лад. Віки XVII і XVIII, із яких маємо дуже богато писань, особливо хронїк, були часом зіпсутя руського язика під впливом попсованої польщини.

„Що до недостатку граматики, то чи-ж вона доконче мусить бути першиною письменства? Адже-ж граматика має бути не законодавцею язика, лише його найвірнїйшим образом. Не з граматики треба вчити ся свойого язика, але на основі язика та його письменства треба виказувати всї прикмети та ріжнородні його зміни, а також закони, після яких по мірі обставин та

ріжних впливів той язик переміняв ся та переміняеть ся. Такої граматики ждемо нетерпливо" [1]).

Пропускаю закінчене сеї статї, де автор розбирае досить спеціяльно граматичні докази Лозинського, і відсилаю цікавих на такі спеціяльности до книжки д. М. Возняка.

Подавши тут майже в повнім текстї нашою мовою всї важнійші акти того першого спору за руську азбуку в нашім письменстві, на який доси майже зовсїм не звернено уваги, вважаю потрібним подати тут також оцїнку доказів pro і contra, виведених у тих актах. Ініціяторами спору були Поляки Вацлав із Олеська та Авґуст Бельовский, які мало обзнайомлені з житєм, потребами та історичними традиціями руського народа висловили свої погляди про користь заведеня польських букв до руського письменства як pium desiderium людий з малку привиклих до своеї польщини. До сего треба додати, що руководив ними також деякий науковий інтерес, подіктований тим почутєм, що все писане або друковане латинкою тим самим близше до освіченої Европи та її наукових інтересів. Анї Вацлавови з Олеська анї Бельовскому в їх виступах у р. 1833 не можна закинути навіть тїни полїтичного, зглядно польонізаційного наміру.

Троха інакше прийдеть ся осудити виступ Йосифа Лозинського. Він був родовитий Русин, а надто руський священик, якого становище обовязувало до відбутя деяких хоч би елементарних студій церковно-славянського язика, яких не проходили Поляки. З його розвідки можна бачити, що обсяг тих студій у нього був дуже невеликий, коли натомісь оба його противники, старший віком Йосиф Левицький і молодший Маріян Шашкевич виявляють студії далеко глубші й обсяг знаня далеко більший.

Можна по части виправдати виступ Лозинського польським домашнім вихованем, що тодї було загальним явищем у священничих родинах галицько-руських. Але не забуваймо, що таке саме виховане перейшли також оба його противники, а про те зберегли в своїх душах пошану для своеї народньої традиції та почуте потреби ставати в її оборонї. І з самого річевого становища беручи виступ Лозинського треба назвати легкомисним та слабо обдуманим. Він не назвав анї одної книжки, друкова-

[1]) Цитую з передруку М. Возняка в його книжцї „Писання Маркіяна Шашкевича" (Збірник фільольоґічної секції Наукового Товариства імени Шевченка т. XIV). У Львові 1912, ст. 202—207.

ної церковно-славянською мовою латинськими буквами, хоч першим мотівом свойого виступу сам признає істноване таких книжок від дуже давніх часів. Таких книжок не вказали анї Левицький анї Шашкевич, але оба зазначили згідно, що коли й були такі книжки, то вони служили інтересам не руської народности, а посторонній. Знайшовши деякі памятки такого рода я можу по части спростувати думки висловлені нашими письменниками з 30-их рр. мин. віку. Властиво можна вказати докладно тільки на одну книжку п. з. „Różne nabożeństwa", друковану перший раз у Почаєві в р. 1800 так, що в ній подано на паристих сторонах церковно-славянські тексти молитов та акафістів у транскріпції на латинські букви, а на не паристих сторонах ті самі тексти в перекладі на польську мову. Ту саму книжку передруковано потім кілька разів у Перемишлї з тою відміною, що на паристих сторонах подавано церковно славянські тексти кирилицею, а на непаристих ті самі тексти в перекладі на польську мову; отже в перемиських виданях пропущено транскріпцію церковно-славянських текстів на латинські букви. Що метою такого виданя не могла бути ніяка пропаґанда, анї православія анї унії, се показує сам її зміст. Між молитвами поміщеними в тім молитвослові нема „Вірую", в якім видно би було камінь преткновенія між православієм і унією в реченю про св. Духа: „иже отъ Отца и Сына исходящаго". Одинокою метою як почаївського, так і перемиських видань треба признати почуте потреби, дати в руки грамотним людям світського й духовного стану потрібні для них памятки церковного письменства в доступній для них формі. А що в XVIII в., як показано було висше, навіть серед руського духовенства мало хто знав добре читати кирилицю, явила ся потреба виданя кирильських текстів латинкою.

В азбучнім спорі 1833—5 рр. занадто загально говорить ся про кирилицю як якусь одностайну і скрізь обовязкову, а для ока неприємну азбуку. Супроти сего не треба забувати, що найдавнійші памятки старо-руського письменства з князївських і пізнійших часів були писані переважно дуже гарними та приємними для ока буквами, а руські букви подібні до пізнійшої гражданки являють ся ще в XVI в. в венецьких друках Божидара Вуковича та в малочисленних римських друках хорватських памяток. Так само скоропис із давніх часів виробляв ся незалежно від кирилицї, під впливом грецьких та латинських букв, і осягнув у прописних взірцях („форшріфтах", як називано їх

тоді в німецька) руського письма, публікованих за австрійських часів дуже гарні й каліґрафічні форми. Все те значно зміняє питане про практичність і потребу заведеня кирилиці до руського письменства, поминаючи вже те, що в 30-их рр. мин. віку руським письменникам не снила ся ще можливість заведеня фонетичного правопису до руського письменства, яка зробила руське письмо здібним до відданя всіх звуків руської мови і навіть усіх діялектичних відтїнків, а з другого боку поклала виразні межі всім заходам польонїзаційним та обєдинительно-русіфікаційним, які при помочи азбуки хотіли фальшувати руську мову на користь вимріяного єдинства „малоруського“ та „великоруського“ нарічій. Так само не почували ще тодішні наші письменники всего богатства та ріжнородности нашого старого письменства, того доси ще невичерпаного скарбу, якого не заступить нам нїяке чуже письменство і яке сміло можемо вважати тривкою основою культурного та духового розвою нашого народа.

(Далї буде).

Бойківський говір села Бітля.

Написав Іларіон Свєнціцкий.

---

1. Бітля турчанського пов. над річкою Гнилою на схід від угроруського Ужка, а на північ. схід від описаного О. Броком угрорус. с. Ублї, — лежить неначе в центрі Бойківщини. Говір Бітлян звернув на себе мою увагу ще 1905 р. — і від сього часу я не переставав при всяких нагодах побуту на місцї збирати його особливости. А що менї приходилось бувати з Бітлї і обох Ботелок (Ниж. і Виш.) у всіх напрямах сусїднього півкола, то до сього місцевого материялу долучив ся ще переважно фонетичний матеріял з сусїднїх місцевостей. Материял сей одначе більше принагідний, на підставі якого можна хиба ствердити тотожність одної-другої появи, але годї зачеркнути їм границї сталі. Се може статись тільки згодом, коли в руках дослїдника будуть потрібні матеріяли із всіх наших „бойківських“ гір. Нинї до сього ще дуже далеко.

2. Наш матеріял зложив ся із власних записів принагідних — виговору, форм, слів, речень, замічених у старих оповідачів, розмові жінок — на цвинтарі коло церкви, на роботї і в часї збираня ягід, та у дїтий на пасовищу і в часї забав[1]). Спосіб збираня — стежити за даним явищем від нагоди до нагоди, поки воно самохіть не повторялось; випитувати, змушувати як небудь до повтореня звука, слова або виреченя — було против нашого принципа. Відтак много ма-

Принято на засїданю фільольоґічної секції дня 4. II, 1913.

[1]) Подаю навмисно обставини, щоб ясно засвідчити природність і невимушеність зібраного матеріялу.

теріялу дали нам записи поздоровлень (товариськвх форм), пісень і колядок від Павла Яртима, Їрька Буґіря і Илька Дурана (з давнійших „Дыранів"), та нарешті 45 власноручних записів з памяти пісень і деяких приказок шкільними дітьми, зладжених ними на зазив зрозумівшого важність справи учителя п. Д. Чайковського в Нижній Ботелцї 1906 р.[1]).

Илько Дура́н з Дыранів 70 літ, неписьменний, бував в світі, т. є. за потребою у Львові, Самборі, на роботі бував аж у вароши (Унґварі), стало живе в Сигловатім, осадї с. Бітлї.

Їрько Буґірь Семьчишин, над 70 літ, ґазда бітлянський, чоловік великого досвіду життевого, — „земний бог", що особлившою молитвою (ст. 28) лїчить — за ласкою божою — людей і помагає їм в потребі. Знає свої гори по єю і ту сторону, служив колись у „воську", неписьменний. — Він то відразу зрозумів ціль нашого приходу д ньому і належно оцінив наш інтерес про „бйсїду Ботлян". В розмові він ось як нацїхував ріжниці у бесїдї по селам: Ботляни говорять — волы́, быки, колйба, віблйця, узя́ти — а инші бесїдують: вóлы, быкы (Сянки, Бенева), кóлиба, віблиця (Либохоря, Гнила), хапнути (вище під полониною).

З инших знайомих Па́веў Яртим Семків з Бітлї, над 50 літ, бувший улан дав дуже інтересну низку привітів і примівок бойківського конвенансу і кілька інтересних колядок.

До порівнаня користувались ми і матеріялом зібраним В. Гнатюком в Мшанци (Етноґрафічний Збірник 12 і 13 тт. Галицькі леґенди) і в статї О. Броха: Угрорусское нарѣчіе с. Убли (СПб., 1899).

Подаючи в суміш факти живої мови з фактами на письмі, ми чинили се тільки на підставі провіреної рівнобіжности писаної вимови з живою у шкільних дїтий. Очивидні помилки не входили в наше розважане.

Фонетика.

3. Фізіолоґічна таблиця самозвуків говору с. Бітля і околицї виказує такі особливші, характерні тільки для т. и. бойківських говорів самозвуки:

---

[1]) Поклики на них означені н-рами 1—45; оріґінали з правописними „помилками" т. є. фактами народної фонетики переховують ся у автора статї.

	front (твердо-піднеб.)		mixed (сер.-піднеб.)		back (мягко-піднеб.)	
	закриті narrow	round- (wide) відкриті	закриті	відкриті	закриті	відкриті
high.-вис.	і відїв кучірі молодіції					
mid.-серед.		и ә е(ь) вирьх типирь (schön, pen)	е зам. и седів другей девили (gabe)		ы^0 волы^0 вы^{0}сокий (пор. да^{0}ў, ма^{0}ў)	
low.-низкі						ы быкы

4. На підставі сеї таблиці видно, що бойки мають особлившу артикуляційну базу, яка пересуває всї звуки в глубину устної ями в сторону горла. В звичайній мові пересїчного Українця чуємо закрите (front-mid) е = день, leben; закр. (mix.-high.) и = сидїв, личейко, воли = близке до в.-рус. ы в „сынъ“.

5. Маючи одначе на однім просторі Карпатської Руси — від гуцульсько-румунської етнїчної границї аж до лемківсько-польської і сотацько-словацької кілька таких артикуляційних баз, ми мусимо допустити чисто фізіологічну причину таким явищам і видїти в них — у першій мірі — наслїдки особлившої будови голосниць — горла, язика, ями устної. Се було дуже можливе тілько через скрещене племен і рас.

6. Появи високого твердопіднебінного закритого і замість звичайного українського и: кучірі 3, 43, мінї 5, тілята 6, щі 12, 32, пріпічок 2, пріпічку 30, молодіції 27, 33, відїлам 26, відів 33, хлопіць 33, вшіткі 2, хіжі 3, дорогі 8, козачейкі 17, быкй, сіві вічка 5, 23, сіві воли 6, 21, з баранамі 15, буковіна — на буковінї — молодіцї 27; в поточнїй мові: відїв, відїло, мы^{0}ті. Про сей інтересний пережиток свідчить ще напис: зьбирався 2, можливий тільки для и=і.

Ся вимова легкого і в окінченю infin. — ти і деяких разах староруського — и йде очивидною полосою через всю Галичину за доріччем Сяну. О скільки вона — на середнім бігу Сяну — могла би свідчити про певні впливи польської фонетики на руську, то у верхівях Сяну, в турчанських горах з якими 5% зайшлого міського польського населеня, ся поява заперечує думці про польський вплив і велить нам думати у сїм разї і инших подібних про

відгомін староруської вимови твердопіднебінного — и, як немягчачого і.

В деяких разах, як — кучірі, міні, тілята, щі, хлопіць, маємо появу другого з ряду (вторичного) переходу одного звука в другий. Первістне загальноруське — е —, все одно, основне чи бігле на почві бойківського говору перейшло у відкрите середно-твердопіднебінне е*, з часом і місцями ясне —и (динь, вирьх), яке перейшло в повище — і.

Про недавність сьої фонеми свідчать — хіжі, дорогі, із староруських *хыжѣ, *дорогы, які у бойків звучалиб — хы°жі, дорогы° рівнорядно із староруським и: відів, пісаті, мыті.

7. Середне твердопіднебінне відкрите и із загальнo-руського е замічаєть ся як на місці основного е, так і на місці староруського ь:

Бисьвид (постійно), мижи 42, зелинийкий 21, плачти 45, заграйти 37, гуляйти 19, повили си 3, литїв 11, вичише 24, пличі 16, вичір 15, тиляка малийкї 40, жинив ся 31, пощибичи 23, заграйжи 2, ни (=не) 4, 18, 20, 33, пинтилька 5 і в окінченях -ьйкии, ьйко: зелениньвий 45, -ийкий 6, 34, молодийкий 6, 40, малийк — 2, 6, солодийка 6, 25, темнийка нічийка 6, сивийка 26, дурнийки 12, куделийку 33, здоровийка 33, неділийки 20.

Типярь (пост.), типерка 4, минї — пост. (мінї 5), д'минї 14, вітир 21, динь 27, 38, лигойки 22, 24, 34, виртати 37, в поточній бесїдї — вирьтати, вирх 30, -ом 32, (в поточ. бес. — вирьх), ід цирькві (пот.), заплити 41, чипиць (пот.), хлопиць (пот.), пилиповиць (=Пилипівка) 14, динь, вирьх, цирьква, двирі звучать нерідко як би з коротким в*, отже: дънь, вѣрьх, църьква, двърі, нагадуючи нам чисті — р̥, н̥. Сю появу відмітив і О. Брох в угроруськім нарічю с. Ублї (гл. 92 і 100 ст.); але: ябълокá, Ябълонів, блохá поруч із — слизá, дрывá — (дривáми 24).

8. На містци загальноруського непідударного и появляєть ся у писаннях дітий, незамітне в поточній мові, коротке середне-середнопіднебінне е: сеgїли 43, -а 33, 38, лестóк 38, пятнецї 41, лешáю 33, лешé 33, (еденачку 29), вúчише imperat. 24, дрýгей 1, жедївскі 5, лечúйко 6, девúли 9, венóм 17, зеленúйкий 21, 33, земá 28, а навіть — реббóйку 38. В говорі с. Мшанця записано В. Гнатюком: обесь, обес, бес. (Етн. Зб. 12) 211, (13) 44, 163.

9. Зато середне (мягкопіднебінне) відкрите ы° стрічаєть ся в письмі і слові дуже часто:

войди (bis) 43, воло (ac. pl.) 25, 41, 43, там поно седіли 43, соночок 43, на восокі горі 34, восока 44, -і 40, коболам 38, тоболамсі 38, войшла 41, ходбо — ябо — бостра 33, дай менї поска 33,

вбріс 35, вбжину (bis) 35, вбтріщило 37, боло 37, войди 37, кобом 27, болам 27, бомся 28, боло 28, бола забола 29, ропко (= рыбко) 28, два воло 29, бобола 29, штори воли 29, шторе нас братя боли всі шторе шторийки 32, вошивала 30, бовай 33, робко (-ы) 33, з восокої гори 17, на восокі горі 21, восока 25,воросла 25, ни носи сливо — бо ти нещасливой 18, вбчиши головойку — бо бола гладойка 18, вописала 20, босься 21, бом (-ым) ночовала 24, рбобойкі 22, войду 24, вбтни ми яворика 2, вйколошу хлопця малийкого 2, якбо (-ы) не сорочка 2, на восокі 4, 13, бочкй (bis) 4, бочкá 4, заплола 4, зїли бо вас 5, жиди жоденята 5, востерігайся 8, забов він 11, позабовала 16, бов 12, 14, боти 2, вбрвати, вбще (вище), Мота (= с. Мита), хоба (Мшан., Етн. Зб. 13, 254), бось уважав на пчбло̄! (кричала дївчина № 18 з гори у долину), страво.

Інтересно завважати, що сей горляний відтїнок звука °/ы (ы°) було дуже виразно чути і пізнати — по складови уст — у Матрони Михайлечко, молодої дївчини, яка в записї пісень № 18 дала найбільше примірів сему явищу.

Деколи здаєть ся, що в слові — быти (бути) чуємо два відтїнки ы—$\overset{\circ}{у}$, так що в написї хотїлось би зазначити се через бы$\overset{\circ}{у}$ти. Походить се очивидно від близкої віддали звуків о—у в ряду: ą, ы, ъ, о, у.

10. Нинїшнї глухі (півзвуки-Halbvokale) ъ, ь заховали серед бойків своє особливше значінє.

І так: ь заховалось в своїм історичнім значіню гострого короткотревалого — (мгновеннаго) іотованого і—ї, особливо в складах з р. Отже чуємо: типирь, царь-я́, фіґлярь-я́, Буґерь-я, вирьх, ід цирькві, Марька, -и 30. — В подібних прикметникових закінченях -ський, воно задержалось вповнї.

В разах сильнїйшого наголосу складового, словного, або логічного у фразї можна почути таке: віть^{ж}цю, як ти мня́? Їдешь^{ж}?! начипиць^{ї}? гвáрю, не погбстишь — а так ідешь^{ж}? Анцю, ти ші ту сїдишь^{ж}? (жінка І. Буґіря); а навіть: щосі (=щось) 37, цариства (Мшан. Етн. Зб. 13, 40). Один раз вчули ми: третиї бов' (І. Д.).

11. Ще частїйші — в тих самих разах наголосу — появи складового ъ у видї вострого короткотревалого (мгновеннаго ъы—и як би з придиховим h на кінцї, на пр. — нітъ^{ы}h! спитъ^{ы}h? Сей придиховий пазвук, після наших спостережень, свідчить тільки про короткотревалість складового півзвука ъ^{ы}.

Перейдемо всї помічені нами появи[1]): ци знаєте? нїтъ^{ы}?

---

[1]) В скобках подані місцевости або особи, у яких їх було чути.

з Дозьомъ^{а}? тот іде гетъ^{м}? (І. Д.); якъ^{м} священникъ^{м} вангелів читатъ^{м} — бовъ^{м} такии час... болитъ^{м} палець? ленъ^{м}? так ми сі видитъ^{м}! ни хотівъ^{м}... сїракъ^{м}... вінъ^{м} повів... (Ірько Буґірь). — Они мене пуджают, що ня заскаржитъ^{h} (Ниж. Бот.). Спитъ^{h}? цукоръ^{h}? (Н. Б.); — нітъ^{h} (Кривка).

Якъ^{м}? сей паукъ^{м}? ябъ^{м}лока... межи насъ^{h}... говоривъ^{м}... писавъ^{м}... над селомъ^{м}... вы вже по обідїхъ^{м}? (Прок. Ковальчук з Молдавського). Де ксендзъ^{м}? ксендзъ^{м}? відомо́к (= відчинив, Ільник), замо́к (= замкнув, Мшан., Етн. Зб. 13, 43).

12. Отсе і єсть та складовість півзвуків у живій мові, на яку ми покликались в статї про „Бучацьке Евангеліє", як на живе свідоцтво про пережиток давнього загальноруського явища у невеликім гірськім говорі. Заховалась вона не тільки у вище розважаних разах (11), але й в особлившій протяжности склада -трът: тиирь (= тепърьво), вирьтати аналогічно до вирьх (= върьхъ, верьхъ), цирьква (= църкъвь, дрькъвь, церьковь), що нагадує нам загальноруську повноголосість вида — дерети, мерети, веречи.

Тут очивидно велике значінє може мати також плавний -р-, тільки тепер нам годї про се більше що сказати, не маючи зібраного матеріяла з области всеї бойківщини.

13. Первісне або похідне -дьн' -дн дає постійно склад -ньн', -нн-: інні(й) 34, 40, гіньні молодици (dat) 24; енно, ланна, трийнни, найдовші нни, найгіннїйші люди, на несь(н)ня, стуння, до Віння (все від І. Д.), рінний, челя́нник, поперенниця, сотрунник, порянно, енна́, два́ нни, колянникй, потрімна́річь, передвелйконнем (все від І. Б.), несь ння, ланно (Крив.), віньнього, іньньому (Матків), вигінне, трунно (Мохнате), ньньом передже (Молд.).

Подібне завважити можна і в складї -бн- з давнього -бьн-: дрімні, дрімнявиці (= дрібнозаплетені коси) 41, потрімна. Се звісне і з инших українських говорів, але зато тільки у бойківськім говорі ac. sg. ня з мьня 6, 9.

В других разах орґанїчне ь пропадає, даючи тим робом основу иншій особливости говору в области співзвуків. А саме: сїдевках 44, аналогічно до соків, сьцїв, із первісного сѣдьльце, та ворожйнник з первісного ворожильник, ворожилник. Сталось те єще і в назві Ільник, яка в Молдавськім звучить Інник, зь Інника; зате нема того явища в слові смертелний.

14. Мягкість звука вплива́є на попередний, як: невізьць, невісць (= не вѣсть) 44, по мосцї 44, таньцювали, таньцю 39, дасьть 15, дасьть 15, зьбирався 2 (відзвук давного загального и=і); с'ців (=стіл), роз'дзіле́но, в гараз'дзї (Біт.), сьцій (Молд.). У Мшанци

говорять: ісь сьватым (Етн. Зб. 12, 133), сьсвіта (ib. 66), в Лавочнім — позьвіль (ib. 13, 136).

Поява звісна і в угроруськім нарічю с. Ублї (Брох § 23), а дуже розповсюднена на Білій Руси, де подибуємо часто приміри палятилїзації через співзвук, як: (е=є) дзьвюх, абедзьве, ледзьве, дзьверы, зьбіу, жджы...

15. Старославянські — жд, шт — дали на почві бойківського говору особливе — ждж, дж, щ—ч, а навіть ш: побіччали 29, в пішавку граючи 7, ші (щі = єще), куждждий (день), на кужджій дївчині 27, вижджу 30, дождж 25, передже, рідже, найсолодже, від переджих людей, переджими часыма, жджати (із жьдати), жджали, меджи, чуджі люди (Біт.), жджи (Молд.); Щефан (стало, пор. давнійше Штефан, напр. на іконі з Молдавська 1720 р. у Нац. Муз.), кощує (Молд.), та зажджи (= зажжи) 22. Колиж зважити, що у бітлян і ботелцїв чуємо стало — чкола, чкода — то в тих явищах можна би видїти наслїдок палятальности (мягкости) фрікант — ш, ж, з яких вийшли з часом афрікати — ч, дж.

Впливу польського годї тут доглядїти, як се думає акад. Соболевский, в своїх Лекціях [3] ст. 139, причин же сьому явищу належить глядати глубше, а саме в старорущинї, яка ст.-сл. — шт противставить ч, отже ст.-славянському жд відповість дж, а дальше через аналогію до дождж — куждждий.

16. Поява глухого замість звінкого перед глухим, або на кінцї слова, визвана пропажою неорганїчних ъ, ь — у бойків дуже часта: не мош (іннїй) 40, 34, буть 31, блись 25, мотус 24, жит 4, чого ш ти 17, повіч 18, с того села (bis) 20, рипку 30, рипцю 6, 18, рипцу (bis) 20, рипця 35, 41, ропка 28, попіт тоти бойкі 34, друшку 3, бітка 6.

Але находим і відворотну появу — звінкого звука замість глухого: (у) лїз 4, сїм лїд (і годину) 4, тараз (але) зарас 17, зховала 16. — Маємо се і в текстах із Мшанця: Госпоть, жит — рїзтвяні свята, змеркалося (Етн. Зб. 12, 107; 13, 67).

17. З дрібних особливостий в области співзвуків вкажемо на: полупипкі 42 (= копи); тиляка малийкі 40, гуско (= густо), кілько (= тілько) 41, тансувати 42.

18. В области само — і співзвуків замічаємо слїдуючі переміни і стягненя: воскові (войск —) 42, а у Ірька Буґіря, в н-рі 30, та в Мшанци (Етн. Зб. 12, 185 і 13, 42—3) аналогічно до руський — восько; вхоча до танцю 39, вбо (= обо — обы), вноби 30 bis, вна 16, 26, вбід (Мшан. 13, 109) і вна, вни — стало та — устидаю 34.

Стрічаємо навіть взаїмну міну о—у: бойни вітер 20, 27, гурі

селом 8, 33 tris, думів 20. Осібно: орі селом 9, 16, а чей бо дасть 15, а у Мшанецьких текстах навіть: своб тоб камрата (Етн. Зб. 13, 139) і боўу (ibid. 13, 139).

Після губних перед іотованими самозвуками то не стрічаємо л, то находимо вставне н: любю 5, зробйу (Мшан. 13, 162), румняніло 30.

Однородні при стрічи стягають ся в один звук: відавала (-дд-) 16, карабиносити 37, а навіть в один склад: коболам (-бо^{м}бо^{м}-), ой а ішо гурі селом (-вг-) 33.

19. В звичайній бесідї чути часто: Ільвів, до Ільвова, з Ільвова, ільвівський (І. Д.); сюда належать і Ільник-Інник (з *Льньникъ), та іcказати, ізробити, ізганяти.

Відміна.

20. У відмінї заїменника замітні такі особливости:

	я	ты	овін (Мшан. Етн. Зб. 13, 139 bis)	
dat.	ми		він	вна
acc. sg.	мня (24, 26)	ти	йогó, нього	ї
	ня (6, 9, 25, 41)	тя	ньому	ї
	д'мúнї (14)		inst. їм	
	за мнов (24)	за тобóв, за тобо		

Замість заїменника власности стрічаємо часто dat. posses. сиві ти вічийка 6, під вирхом ти хата 32; вітьцю, як ти мня? (= як твому вітцю...). Здаєть ся, що бойки знають і форму скріпленого заім. власн. — свій си.

Так же часто у піснї, чути коротку форму заім. власн.: ма люба 22, ма дївойко 25, мамцю ма 24.

Наголос в заїменнику той — тогó.

21. Прикметник стрічаєть ся з коротким закінченєм: на горі на високі 4, 13, 34, 37, 40, 42; з малейкі дитинї 14; я собі гіден хлопіць 33; ід цирькві старí ци інновí (Матків). Як ближше означене іменника прикметник стоїть все на першім містцї: Нижня Ботелка, Вишня Ботелка.

Compar.: рідже, дале (Мохнате).

22. В чисельнику замічені нами ось такі особливости: зійдем ся двоє́м, трое колянникú, тріé, медже стóма.

23. Відміна іменника виказує в порядку падежів по родам ось такі спостережені нами особливости.

В instr. sg. на місцї старого -ьмь, находимо постійно похідну від -ъмь, -ъмъ форму -ьом. Маємо отже: під віконцом 33, каміньом 1, 34, 40, польом 30, гайцьом 30, капральцьом 30; в жен. р.

готівков 17, за тихов водою 18, хустков 18, нашов 19, за водов 25, з первісного — ою.

В серед. роді лучаєть ся часто сушники основи -ят-: яблінча́, фляшча́, дівча́, клубя́, вогля́нча (Мшан. Етн. Зб. 13 — 38, 89, 91), капустянча, гаща (Н. Бот.). — Похідні в родинних назвах: Борничáт горб, даничáт потік (Либох.)[1]).

Gen. знає форми: дне, огне, камене (гл. тексти).

Loc. буває деколи без приїменника: два воло в ярмі — два конечки сїдлї — ходбо бола сріблї 29, моя білявина Самборі капральцьом 30, холоді седїла 38, коль Марисї не є зубів 38[2]), ци горі ци в долинї 42.

Назви свят стрічають ся часто в виді збірного іменника або тільки в множинї: з перед Покрів, о Петріх, о святїх (Бот.) а навіть — по обідїх (Молд.); у Илью (Зад.), у Михайлю (Зад.), можна-б вважати loc. до сущ. Илий, Михайлий або adject. *Илий (день), Михаиль (день).

Nom. pl. хлопове, волове, хлїбове (збіже на пни, Крив.), вовци (= Зад. вовця́ — вовки у великім числї), Мшан. (Е. Зб. 12, 211), угла́ повбгнивали (Крив.),[3]) голоса́ (Мшан. 14, 38), дымы́, цвіты́, воро́тя 37.

Ac. pl. приповідкы́ (І. Д.), быкы́ (І. Б., Сянки).

Gen. pl. покрів ‖ волкъ; dat. козятїм 1, 24 ‖ агнятьмъ, попом ‖ вълкомъ.

Instr. недавними часы(ма), із вівми — з во́лы, меже стома лїтьми́ (Мохн.); Loc. на коньох (bis) 44, по ґаздїх, о святїх, о Петріх, по обідїх; Мшан. на псїх (Етн. Зб. 13, 91).

З форм двійного числа замічена нами одна: ухо́ма.

25. У відмінї дієслова звертають нашу увагу такі форми і наголоси:

гва́рю — гва́ришь — гва́рит — гва́рят, говоря́т,

спі́чте, вті́че, вы́тче, га́дат, вми́рат, чи́тат, у́чит,

зійдемеся, підеме, будеме, знайдеме, екажеме — підеми, напиймися.

жджати, жджаеме, жджай, -йте,

Imperat. боже сохра́нь, подь (= пой-пой), хоти́ (Мшан. Етн. Зб. 13, 42), будеме ходити (— ходїм, Молд.).

Причасник в значіню дієприслівника вживаєть ся часто: він

---

[1]) пор. дра І. Франка — Причинки до укр. ономастики (Наук. Збірник в честь М. Грушевського), відтиск ст. 10 сл.

[2]) Сей н-р вживає таки acc. напряму без приїменника: Ой піду я (в — додано пізнійше) полонину... — О я піду полонину...

[3]) І. Д. уживав фрази: кошта́ заплатит.

іде гва́рючи, ідут вівції... бляючи 7, ішли вівції... хитавши... зби-равши 22.

26. Дієслово лучить ся иноді з иншим праіменником, як ми привикли: іти за — водов, пішков, дорогов — значить стільки що йти в напрямі чого з чим, отже — рікою, стежкою, дорогою; зате — іти на воду, на скрутиць означав йти з цілию дістати тих предметів.

Дієслово тїшити ся лучить ся стало з dat.: ой я маю дві сестриці і братчика — та я їм ся (dat. pl.) тїшу 9, тїшити ся дїтьом (Мшан. Е. 36. 13, 91), тїшити ся нам ib., тїшити ся ним (dat. pl. ib. 109, тїшити ся людьом ib.

27. Буває, що два слова граматичної фрази — означаючої одно понятє — зільлють ся настільки, що творять нове слово, в якім тільки друге часто відміняєть ся. В бойківськім говорі замічаєм се в колядці: „Уродь Богойку ярапшинойку“ (гл. ст. 19* серед.), та в Мшанци: (служити), правити хвала божу (Е. 36. 13=135, 155, 329), подібно до нинїшної відміни Царгород: Царгорода, або вел. рус. на Москва́рѣкѣ, через Москва́рѣку.

28. В наголосї стрічаємо деколи появи енклїтиків, особливо при стрічи двох слів, з яких одно льоґічно важнїйше. Отже: по́вино, три́вни, на́сьвітї, чере́з воду, — але: по ґаздїх, у права́х, у хода́х.

Наголос переходить на конець слова, коли потреба виразити важність понятя: велика́ дорога, в великы́х днях, потріма́ річ. (І. Д.).

29. *Показчик наголосу, слів, речень.*

Ада́м
Баґа́н, — ів дїдо
Бїлина, Бїлинськпй
біляви́на, бія́вка — пригуля́вка (епітети дївчини в піснї)
бнзува́ти ся — мочи, бути в силї, — в промозї
блись — близко
бо́г ме великий — єй богу, бігме
борсука́ня — ворожка від марги, скота
будь я́кий, будь котрий = який будь
бу́карт — Bankart, bękart; букартови всягди щастє
буча́листі воли
бу́чина
вібли́ця — довга жердка, лата
віблий — стрункий
вы́рискати — найти, роздобути (вы́рискали были дєс на Букові́нї дві колоды вівса).
возо́к
ворожє́вник, — инник (Кривка), ворожиля (Задїльско).
вши́ткі
ґа́зда, по — ї́х
гардови́на, епітет дївчини, в значіню красавиця.
га́щя, — ате — лоша, невеликий кінь
гва́рю, гва́рищ — говоря́т
голова́ч — часть ступи
горб, -о́м го взяло, горба́тый ся мало чи́нит

грань, шість гра́ней в полукіпку ца домку думае 13, до домку думае 4, 42 — і думку думае
деревйще — домовина, гріб.
де́ржава енна́
диво диво́ване
дївочка
дїло
дїля бідних людей
доганя́ти кому
дотямлю́ — пригадаю
дрімні дрімняницї — дрібно заплетені коси
друшляк — кожушок без рукавів
дубі́вка, ста́новь — станви, бочка
жали́ва — кропива
жо́зна, -ы́ pl. (птиця)
жолоб — виритий водою ровець, рытвина
за, о́бы не было за́ гнїв — не ображаючи вас
за водов, дорогов — в значіню напряму
заворотнисте вино
загуря́ти — забавити
закі́ль — поки
за́пинка — запаска, передник
зафеке́тило — заслотило ся
збиткувати: наннами собі коб хто збиткуют, що кара божа (І. Д.)
звір — яр, водопад глубоко межи гір
згубний, що легко губить ся, тратить ся
здае́ ся — треба
земний бог — ворожильник
зілле́, -ьо́м
зірки — межеві знаки
змітки — старі ходаки

зруб, -а́, -о́м
зузу́лийка
зчерешйти ся, річка зчерешйла ся — р. покрила ся ледом,
І́льник, І́льницький
капустя́нча — хлїб з капустою
кельтува́ти — споживати
кла́няти горівку до кого — припивати
колода вівса, (міра зерна)
коль — коли
Кома́рники, Кома́рницький
ко́новь, -нви, -нва́ми
копа́нї — лещета, рід Ski
копа́нь в ступі
Краків
крісло́
куждждий
ку́пно — разом
куцьо гаща — мале лоша
лепа́нда — смола з ялицї
Ли́бохбря, Либохірци -яне
лискарик — лопатка, рискалик
лужа́нка — прогалина в лїсї, невеликий луг
лу́тиця — віблиця
Лютовища
ма́рга, маржи́на — рогатий скот
Матків, Матко́вський з Матко́ва
ма́чка — кіт
мета́ти
милости́вный
моло́та — мелене
момохі́д — нечистий чорт.
мыло́
мято́ненький, -і веприни
на (що йти) в значіню цїли
навірило ся — наскучило, натямилось
нанашки́к—рестні родичі, куми: нана́шко, нана́шка

на́прасний дощ (Радич) — наглий, несподіваний
наспила́ти води — зачере́ти
нашива́ти — вишивати
небы́лиця
немні́жко — небагато
нехлю́йний, нече́сний — недобрий чоловік
ново́тний — новий невиданий
няй — не руш, нехай
обложе́но, щос обложено 50 літ — над 50 л.
о́бы — абй, щоби
обзо́р — обзорини, оглядини
окремі́шно — з осібна
оплі́ч'а — сорочка
па́ртиця — лента
пасло́ — пасовище, Зад.
пі́шка — стежка
плече́ — рамя
поба́яти кого — утихомирити
погоди́ти — почікати
пода́ти ся, сонце подало́ ся на менший день з півтора чверти поля
пожели́вник — букарт, байстря
покази́ти ся — зломити ся, зіпсути ся
полонина́
по́ляна, -нка
по́сїдок — місце під будинки...
по́стрішь — група хат, постріша́не — сусїди найближші
пото́па, з перед нойово́ї пото́пи (І. Д.)
по́тя, -я́тойка
пра́ва і хади́, у права́х і хода́х
прийти до ся
прінале́га, де як приналега
приповідкы́ (ac. pl.)
путурайкы́ — футурайкы́, лїсові порічки, смородина
рибка, рибця — еден, солоденька енна
родина́
розу́м, розу́мы два
розшива́ти — пороти вишивку; що было нашите
руба́тя — шмате, біле, руба́тка — щматка
ряд, до ряду́ — до річи, складу,
сепе́та — скриня
серди́те свято, в яке громовиця буває, на Їря, Ил'я
сі́ятя — das Säen
скоба́
сно́чи — вчера
спо́рзнити ся — з'їсти скоромного
ста́новь, -нви — кадь
ста́рый, -ых
сто́колоса
суди́ти кому — проклинати кого. Дівці судят: бода́й на то́бі люцька дитина не бола́,
сьмі́яв (ся) — римуеть ся з — віяв
Сянік
та́три — такі та́три, такі гіркі — прикрі гори, скали
твори́ти ся, по - - на кого, потурбовати кого (Гнила)
телі́га — передна або задна часть воза
тї́сний рік, — т. чоловік — бідний ч., неурожайний р.
тот, того́ — сей
тру́нок — нутро, черево
туй — тут
тютю́нник — фінансовий стражник
у́бічь — збіч, збоче гори
уплё́тини

упросити — перепросити
ўчасток — часть поля
учйтися, ўчится
фартўх — спінниця
футурайкы — лісові порічки, смордина
хитати ся, розхитати ся — розбічи ся
ходй, у ходах — доходжене своеї справи
холодник — альтана в саду
царина
цвіт, -й n. pl.
ци
цульовати
чарй
челядина, челянник — чоловік
чўдуют ся люди енні з других
чус — джус, підросток
шчерешйтися, щерешйтися
якйй будь, якого станў будь
ялина.

Тексти.

I. Поздоровлене і примівки.

Дай Боже добрий вечір — (добре здоровля).

Горазд ви спали? — Горазд! вы ци горазд?

Як ся маете? — Горазд — Біг дав; вы ци здорові, тай у вас ци горазд?

Будьте здорові! — Ідіть і вы здорові.

В ласції божій і бодай і вы здорові! — Зостаньте і вы в ласції божій (співбесідник знимае капелюх).

Дай Боже щастя! — Дай Боже, дякую; бодай і вы здорові, дай Боже і вам!

(У вечері з роботи як ся сходиме, по роботі):

Горазд вам ся порабляло?

Горазд, Біг дав, вам ци горазд? Дай Боже і на дале.

(Як ґазда обідае війти в хату):

Слава Богу! — Слава на віки, прошу і вас кщених до обіду.

Обідайте вы кщені здорові, най Бог даст на здоровя! — Бодай і вы здорови!

(Припивають):

Дай Боже здоровя! — Пийте здорови!

Промова на поминках.

(Старший брат — церковний провізор насипле горівкы у килїшок і говорит):

Брацтво поцтиве, запросив нас ту ґазда на обід за свій інтерес — до вас добре здорове і дай Боже, обы той труд наш бов принятий Богу, що мы послужили тому газді до Господа Бога і Богу за його прикладом чесним і за його родинў і за всю старшину, яку Господь Бог забрав на будущий вік — дай бог здорове! — Пийте здорови, най Бог благословит.

(Перед обідом):

Господи Боже благослови сей дар.

(По обідї):

Слава тобі Господи за твій дар святий, щос ми дав пристарати і скельтувати; дякую Господу Богу і Матери Божі і всїм Силам небесним за їх дар, щб мнї удїлили ласки свої.

(Рано вставши):

Слава тобі Господи, слава — щос мя просвітив.

(Вечері):

Господи слава тобі за днешний день і за нешну роботу.

(Вечері по молитві перед сном):

Господи милостивий, дай мі благу ніч; стережи мя від усякої напасти і освіти мя і помилуй мя грішного, яком согрішив тобі всяким чувством і всяким ділом.

(У ночи пробудив ся):

Господи слава тобі за всій час.

(Бо хто тямить трошки за Бога, тот знає, що го не кінь уро́див, лиш го Бог сотворив).

Співчутє.

Цитьте, Бог з вами, не грызітся, не трапіт — бо дав Бог смирть, дав Бог ба́ніст, тай даст радість. Не журітся — і вже.

Війшовши у чуджу стайню.

(Не входити з палицею!)

— Ніврoку вашої худоби всьої купно!

„Бодай і ви здорови, най Бог ва́рує і вашої“.

Из стайнї выходит, плюне до трьох раз і мовит:

— Цур поганим очом і мо́їм. „Ідітье здорові, най бог вашої ва́рує“.

Війшовши у чуджу хату.

— Нївроку ваших дітий, бодай великі росли.

„Дай Боже! Най Бог вас і вашими потїшит.

II. Звичаї.

На святий вечір, як посїдают до вечері і як внесут сніп до стола, ґазда питає челядь (по цїлоденнім постї): Ци ситісте? Ситі (3).

— Дай Боже, обысте были ситі цалий божий рік, бо нам Бог дав той рік щасливой, ве́селий, на нашім здоровю, нашім тілї, на нашім цалім маєтку.

Ґеречу́н. Капусту, бульбу, горох, гриби, пшеницю — вшитко, що тілько ґаздиня готовит, вшитко то кладе до того ґеречуна́. На

новий рік сю страву дают вóлїм. (Ґеречун се великий хлїб, який печуть на „Ріство“. Страви згадані вище газдиня кладе у видовбану ямку

в середині Ріство волїм на заорки ; кусок ґеречуна споживають на Ріство, кусок дають волїм на Новий рік, а кавалок добрий держуть у житї, щоб не зіпсулося, до нового плуга, як починают орати, його „кушают тоти люди, що при плузї робят і худобі дают запожи́ти“.

На Богоявленіє святий вечір.

Воходит газда, вносит сніп і повідає свої жінцї — „дай Боже добрий вечір“, „дай Боже добре здоровя“. Жінка до ґазди: „що носите?“ — Золото. — „Як важит?“ — Так як олово. — Жінка повідат: „яко дай Боже“. Ґазда кладе сніп на стів; ґаздиня подає на стів з мисков біб, ґазда ме́че зе́рно на пец і повідат: „люцькі телята як ма́чата, а наші як жеребята“ (тричи).

Дитину хрестят.

Як візьму́г дитину до хресту у церкву і охрестятъ и приносят до дому і баба подає дїтину у вікно. Сам ґазда має собі взяти́ і кладе ї коло порога на помело́, щося замітат коло печі, а баба уходит, бере і кладе ї до поліжниці і потому сїдают обідати і пют горівку. Потому кланяє кум горівку до поліжниці: „кумо, дай Боже здоровя!“ — „пийте здорови!“ — „Як менї легко тоту порцию горівкы вóпити, так бы°вам легко з пологу встати!“ Кума тим самим повінчованїєм говорит. А потому издают вітцю дїтину куми і повідают: „наше хресне — ваша власне; дай Боже, бы° было счасли́ве, на вітця і на матїрь, і на той пляц, і на всю свою родину́, і на нанашкы́, і на всїх своїх сусїд“. — И потому из того дїтя́ти вітьцьом цюлю́ются, і так кум віддаст вітьцю дїтину. І потому так бере кума і з таким самим повінчованієм віддає дїтину як кум. П. Я.

Сватанє.

— Дай Боже добрий день!
Дай Боже. Сідайте си люди.
— Ми пришли до вас сватати вашу Марью.
Та добре, я приймаю вас за гостей.
— Ти, Марийо, ци хочеш ти йти за мого Івана?
Хочу.

По сватаню, молодої отиць і мати приходят до молодого на обзóр, гостятся там, подив'ятся які будинки, яка комора, ци оди́та,

ци богата... Пак молоді молитви говоря́т... приносят дохо́ди попови, що́ ся тичит...

Староста починає весі́ля промовою.

(Найсамперед дякує капельмейстрови): Дуже барз красно дякую вам за ваш прихід і ваше повіншоване (т. є. пригривку) — (бере хліб під плече́ і як молодиї затанцюють, староста благословит весі́ля): Весіля поцтиве і цалий акте веселий, будьте ласкаві і ви капельмейстрове музики поцтиві, будте ласкаві трішка утишитися, бо я маю кілька слів сказати до Господа Бога за пана молодого і пані молоду. Просит мене пан молодий: „Старостойко, старостойко — упроси ти найсамперед Господа Бога. Правда, умію я сам говорити, але я собі упросив чоловіка старшого, бо я сам молодий, щоби він за мене упросив цалу мою родину́ за мої гріхы́. Може я колис свого вітця не послухав, відповів щос злого або й поганьбив. Согрішив я на небо й на землю, та свої гріхи несь я віддав старості - а староста буде ся старати мої цалої родини і мою матірь попросити. Також може я їй колись, як молодий був — все в молодого легка совість і легкий розу́м — сказав що злого. За всі свої вини і за гріхы я ся в свого духовника сповідав і сакрамент божий я брав — і мені духовник гріха́ відпущав. — Типерь ся я у́прашаю у всьої свої родини́, як у ближної так і у далної, бо вни всі любили, щоб я був чоловіком добрим із людьми: а я віннесь уступаю до стану малженского, з молодости переходжу до старших людей і хочу з молодости усіх гріхів полишитись і хочу, би ми мої гріхи дарували, а в щасливий час моє весіля поблагословили".

(Всі повідають): Біг святий, най Бог благословит!

Свашкы́ ладкают.

Благословив о́богойко
благослови татойко!
так татойко мовит:
най тя біг благословит
і я буду помагати
в бога долю благати...

III. Колядки.

1) На веⁱнґрах ид хаті.

Ге дсему дво́ру — ид веселому
посходились із усего світа
до господаря́ гості.
Сами столове стали стилині,
сами панове сидят ситиі,
пренними стоіт соло́док медо́к,
солодок медок, білі колачі.
Ой їли-пили, раду радили
раду радили, сперечали ся:
бо Ілій, каже, же небо більше,

а Петро каже, же земля більша;
Никола каже, гей ви не пріться,
ай пішліт собі по два ангели—
нехай зміряют і небо і землю.
І через ґірку, через долинку
ой прилїтают, тай повідают:
кажеш Ілію, же небо більше—
а небо менше, бо всюди рівне,
а земля більша: гори й долини,
гори й долини і ріки бистриї,
ріки бистренькі, гори крем-
[ненькі.
Кремінь лупают — церков
[складают,
з трьома́ вікна́ми — з трьома
[двиря́ми:
гей в перші двері — свята
[Пречиста,
а в другі двері святий Николай.
Святий Николай став до пре-
[стола,
сами ся книги поотворяли
сами ся свічки позажигали;
ой ходит, ходит тай Бога просит
за сего газду — його газдиню
ой ходитъ-ходитъ і Бога проситъ'
за його волы, його коровы,
щобы мав повні стайні обори.

(Вінчуванє).

Вінчуємо тобі Іване тоты свята урочисьці упровадити, других діждати в щасцю, здороую на много літ — а на довгий вік. (Входят в хату). Христос раждается! Славте єго. П. Я.

2) *Колядка за Биськидом.*

Коли ясна зоря з неба засвітила,
тогди Діва Пречиста сина породила́.
Як на го родила — красно му співала:
„чучай, сам Син Божий — яби барзо спала“.
— Мамко, мамко, зачекай годину,
— заки тобі ай донесут ангели перину.
„Ай сину-ж мій, сину — чи тобись изробів?
нїт годинкы, анї не дві які ся народив.
— Мамкож моя, мамко — ци ти біс вірила?
я сотворив небо й землю, всяке сотворіня.

Возьми Петре трубку, затру́б' пану Богу,
же Сус Христос народив ся — слава пану Богу.
(Ілько Буґірь).

3) *Удовици без мужа, без дїтий тілько самій одовиці.*

(Бо добре колядувати мужови із жонов. — Як руська віра повставала, то поганйни мали свою колядку котру яку, руська віра складувала собі свою ґаздівську колядку, просили Бога о богацтві).

Їхали гості, ай зі Львова — Святая,
Святая Тройце помилуй нас[1]).
Приїхали вни ай д'сьому двору — Святая.

---

[1]) Рефрен після кождого стиха; значить ся в нас коротко — Святая.

Ай д'сьому двору, ай веселому — Святая.
А в тім дворі господарейко — Святая.
Не сам із собою — з господинейков, Святая.
А в тім дворі золоті столики — Святая.
За тимъ столикомъ сам милий Господь — Святая.
Ай коло нього Ангели єго, Святая.
За тимъ стóликóмъ — сам милий Господъ, Святая.
Ай коло нього слуги єго, Святая.
Тай коло нього господинойка, Святая.
Коло дворойка стоят мостойки,
стоят мостойки калиновыі, Святая.
Ай ідут ними врічныі гості, Святая.
Ай врічныі тай роствяныі, Святая.
Ай з свічейков з восковою, Святая.
Ай з проскуройком всяночною, Святая.
А в тім дворі господаройко, Святая —
господарейко з господинойков, Святая. І. Б.

4) Удовици.

Гей ў поли, ў поли — близько [дороги
стоіт керничка мурованáя,
над тов керничков наша ґаздиня
личкó вмиває, там ся збирає
на господаря́ вна ся сподіває.
Гей як і ґазда надійде польом,
світят му сáди тай виногради;
гей як ї газда надійде польом,
зрадуєсяму жито пшениця.
Гей за тим словом — святкуй [здорова
дайже ти Боже у поли ўрожу
жито пшеницю, всяку сївь божу.
П. Я.

5) Христос раждает ся[1]).

Ід сему двору, ід веселóму, [сватая Тройце
стоят мостойки калинової, [сьватая
Ними ідут врічної гості, с.
ай врічної, та рієтвяної, с.
Ай із сьвічойков, із восковою, с.
а роковою сяночною, с.
Че спете ви, господарейку, с.
а як ви спете — Богойко звами
а як не спете — встаньте на [вкенце
подайте слівце.
Че кажете си колядовати — як не кажете: неяк стояти, святая.
Ай бо вам добре по сьвітлойци ходячи — а нам на морозойци стоячи.
У вас сьвітлойка гуріховая —
у вас оборойка калиновая —

[1]) Після запису хлопця Ір'ка Слабського з Нижньої Ботелки з захованем всіх особливостей правопису і тексту.

войдіт ви собі на уборойку —
походіт собі по юборойци
у вас на уборі всякая радосьть,
[сьватая.
У господаря як стародавно
стояли волойки а в три стай-
[нички,
на нарік біг дасть ай у чотири.
А господаря як стародавно
стоят корови ай три убори —
на нарік біг дасть ай у чотири;
корови їм ся потилили,
а все білі телички жовторогові.
А в господаря, як стародавно
стоят конички ай в три цуґочки, с.;
конички їм ся помолодили
а все жеребції біло копоті
біло копоті, жовто гривої.
А в господаря, як стародавно
стоят овийки в три кошаройки,
на нарік біг дасть гей у чотири;
овийки їм ся ай покотили —
а все ягнички круто рогові,
[сьвятая.
А в господаря як стародавно,
стояли пчілойки в три пасічийки;
пчілойки їм ся ай поройили
на нарік біг дасть ай у чотири,
[святая.
А в господаря як стародавно,
стоят убйори у три комори,
[святая;
а вни убйорами переберають,
котрі дороші — на себе берут,
а котрі туншї — на слуги
[дают, с.
А в господаря, як стародавно
стоят дукати а в три сепети;
а вни дукатами переберают —
котрі дорошші — в куфри скла-
[дают,
а котрі тунші — до міста дают,
[сьвятая,
до міста дают — і там міняют, с.
А в господаря, як стародавно
стоят столови а в три рядови,
поза столови сидат сватстьови, с.
А кониц стола сам Ісус Христос,
перед ним стоят три чашийції:
і (вп)рші чашийці дзелено вено,
другі чашийці солодок медок,
в триті чашийці ярапшинойка, с.
Дзелене вено до церкви дано,
солодок медок на святу китьу,
ярапшинойка на проскуройку,
на проскуройку — службу слу-
[жити, с.
А в господаря, як стародавно —
чейже то плужок по горі грає?
плуг господарській по горі грає
[— чотири воли,
там святий Петро за плугом
[ходит,
святий Павел волойки гонит,
білая челяд скиби толочит,
свята Олена поволочує,
Божая Мати насїня дає,
сам Ісус Христос ай засїває.
Урóдь, Бóгойку, ярапшинойку,
яра пшинойка —як золота стїна,
святий Мухаїл пшинойку жожне,
ой жожне-жожне, копойки
[складе;
буде копойків — як де звіздой-
[ків,
буде возойків — як де хмарой-
[ків,
а шчо копойка — все колодойка.
Яра пшинойка на проскуройку,
на проскуройку службу слу-
[жити
господарьови за здоровійко:

першю службу на святе рістві́,
другою службу ай на новуй рік —
[тай на довгій вік,
третую службу ай на велеґдень
ой на велеґдень на врочистий
[день.
За здоровійко господарьові
не сам із собов ай з господи-
[нийков,
ай з господинийков, тай з ді-
[точками,
тай з осьим домом — сцалим
[заходом,
ай сього року ай уживати —
а шчи ліпшого ай дожидати,
городу зіля, в дому весіля.
Колядка на двир — здорова
]у дім, дайже вам!

(По колядї так ся вінчує):

О вінчуєм вас, господару, тим Ісусом Христом, которий ся сьватім Вефлеємі народив, што вшидкій сьвіт розвеселив, шчо в силї добрим обдаровав — той бу вас обдаровав счастєм, здоровєм, многими літамк — той би вас обдаровал бисте діждали многі літа ґосподаровати, а ниґда злого не мати, а поскончених лїтах, жеби бов ласкавий вічною коруну даровати а собов би прияв во царсві перебивати.

(Ирко Слабській Марків записав сю колядку із слів свого вітця Марка, що ходит у ріствяні свята за березу).

6) Ґаздї.

В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят волойки ай в три стайнейки —
на на́рік біг даст — ай у чотири, Святая.
В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят корови ай в три обори, Святая
на на́рік біг даст ай у чотири.
В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят овейки в три кошаройки, Святая
на нарік біг даст ай у чотири, Святая.
В нашого Івана як стародавного, Святая.
стоят конички а в три цуґочки, Святая.
Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая
він коничка́ми перебирає, Святая
котрі дорожчі — під себе бере, Святая
ай котрий тунчий — то слугам дає Святая.
В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят кожу́шки ай в три рядочки, Святая
на нарік біг даст ай у чотири, Святая.
Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая

він кожушками перебирає, Святая
котрий дорожчий на себе бере, Святая
а котрий ту̂нчий то слугам дає, Святая.
В нашого Івана як стародавно, Святая
висят друшлячки ай в три рядочки, Святая.
Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая
він друшлячками перебирає, Святая[1])
котрий дорожчий — на себе бере, —
ай котрий тунчий то елугам дає. —
В нашого Івана як стародавно, —
висят шапочки — а в три рядочки, —
Ай бо наш Іванъ добре ся має, —
він шапочками перебирає, —
котрі дорожчі на себе бере, —
ай котрі тунчі, то слугам дає —
В нашого Івана як стародавно, —
стоят чрески ай в три рядочки, —
Ай бо наш Іван добре ся має, —
він чересками перебирає, —
котрий дорожчий на себе бере —
ай котрий тунчий, то слугам дає, —
Ай бо наш Іван добре ся має, —
стоят червоні ай в три сепетойки, —
на нарік біг даст ай у чотири, —
В нашого Івана як стародавно, —
стоят пчілойки в три пасїчейки, —
на нарік біг даст єму чотири, —
Чий тож ми плужок по горі грає, чотири —
чотири воли, все половні, жовторогиі все взолотиі
То Іванів плужок по горі грає, чотири —
Чотири воли, все половні, жовторогиі все взолотиі.
Волойки гонит святий Павлойко, чотири —
за плугом ходит святий Петройко, чотири —
Божая Мати насіня дає, чотири
самъ милий Господь пшеничку сіє, чотиря
Сын Господень поволочує, чотири.
А вродь Богойку яру пшинойку, чотири
яра пшинойка як злота стіна, чотири
Святий Михаіл пшиночку зожне, чотири
а святий Ірій копойки складе, чотири.

[1]) Дальше означаємо: —

Буде копойків як де звіздойків, —
буде возойків, як де хмаройків, —
Ай що копойка — а все колодойка, —
Тая пшéнойкá на проскýройки, —
Божая Мати проскуройки пече, —
Самъ милий Господь хвалойку служит, —
Проскури пече за здоровійко — дай же ти —
за здорóвійкó господарьови —
господарьови з господинойков, —
з господинойков із усьов челядев —
Тобі Іванцю за здоровійко. —

Не сам из собов — із господинейков — із цалим домом, з усім обходом рік по рокови ай уживати, ай же все лішого ай дожидати — дай же ти.

Ай на новий рік тай на довгий вік — дай же ти.

Колядка на двір — здоровя у дім, дай же ти.

Вінчуємы ти Іванцю, тоты свята уручисті упровадити, рік по рокови усе ліпшого ай дожидати і убисся так мав як у святі неділї земля ся має: покриває ся земля травов, травы цвітом, дерево листом — так і тебе Господь Бог обы покрив щастьом — здоровьом, віком щасливим — довго лїт жити, щасливо быти из усьов своюв челядьов, из усім своїм маєтком: много лїт — довгий вік. (І. Б.)

7) *Парібкови, як вівцї пасе.*

Ай з-за геройки з-за високої, ранейко
відтам вилїгат біло стадейко —
ранейко рано свитало ясне сонíйко.
Ай на вперевього пишний Василько, ранейко
ранейко рано свитало ясне сонійко.
Ай у ручках му ай три трубойки, ранейко
перша трубойка ай яворова, ранейко
друга трубойка ай мосєндзова —
трета трубойка ай самозлота —
Ай як затрубів у яворову —
пішли голосá ай по всіх горах —
Ай як затрубів мосєндзову —
пішли голосá по всіх долинах —
Ай як затрубів у саму злоту —
пішли голосá попід небесá —
То люди чують — єму дякують —
Тобі Василю за здоровійко — дай же ти,

не сам із собов — з вітцьом і з матїрьов, дай же ти:
ай на ніжейки жовті ціжемки
ай на ручейки срібний пирстинець¹
на головойку золотий вінок.

Вінчуємо ти Васильцю щасливість, радість, веселість, утішність — обысь ся тїшив, виселив своїми лїтами зу всїм своїм домом, зу всїм своїм обходом — на много літ і на довгий вік¹). (І. Б.)

8) Парібкови Щефанови.

Там на горі в арданській воді,
на горі в арданській водї,
там ся сходили всї святиї,
всї святиї і духовниї,
там ся сходили — воду святили,
воду святили — криж загубили.
Тамтуди стоїт здамну стежейка
стежкою выйшов пошний молодчик
стежкою выйшов крест собі знайшов.
Зустріча єго Божая Мати
Май Біг — помайбіг, пишний Степанцю,
ци не знайшовіс золотий крижик?
Якіс го знайшов — приверни єго,
за то я ти дам три службойки:
перша слу́жбойка новорожде́нна,
друга слу́жбойка на новий рік,
на новий рік і на довгий вік,
трета службойка аж на великдень,
на великдень на врочистий день.

Тобі Щефанцю за здоровийко не сам із собов — з вітцьом, з матїрьов, а він несь за рік обисмо ти колядовали із жонов. (І. Б.)

9) Молодцьови.

Гей в чистім поли зелений явір — Святая,
на тім яворі сїв соколойко, Святая
сїв соколойко — вие гнїздочко,
сивим желїзом ай закладає,
щирим золотом ай завершує,
дзендзелюшкою по середині.
Там туди лежит здавну стежейка,
стежков ішов красний мо́лодець,
на плечка́х йому ай тугий лучо́к,
а в ручках йому ай снопо́к стрілок.
Ай там він стає, лучо́к знима́є
лучо́к знимає, стрілки вкладає,
ай в соколойка, ай поміряє.
Сам соколойко кричит-молит,
не стріляй мене, красний мо́лодче,
яж тобі буду на вислу́гойці,
як ти поїдеш за тихий Дуна́й,
за тихий Ду́най, по гречну панну —
яж твоїх буя́р ай перевезу,
я твою панну сам перенесу,
золотий вінок не утопью́.

Тубі Іванцю за здоровійко, дайже ти Боже... (я. в.). [П. Я.]

---

¹) П. Я. додає ще: „рости великий, не будь лихий, вітцю-матери на потїху, добрим людям на пораду. Бис великий ріс, а щасливий бов“.

10) Молодцьови.

А в святім Ірю кличут на [війну —
ей хтож бо на ню має їхати?
Поїде на ню красний Ірейко.
Отиць і мати го наказують [святая,
ай мій синойку, ай мій Іройку
на перед же ся ай не виїжджай,
гай бо из-заду ся не зоставай.
Ай бож то він їх ай не слухає
коньом канціром все вперед [грає —
все вперед грає, в войну стрі- [ляє;
єнног стріляє, другов стинає.
А ввидів тоє пане гетмане,
гей щобж би я знав чий тож [ми синок,
дарував бим му, гей пів пан- [ствійка — пів гетманствійка
дав бим я за нього свою пан- [нойку.
Вивелиж йому коничка в сідлі
він тоє бере тай не дякує,
вонесли йому сепету гроший —
він тоє бере, тай не дякує,
вывелиж йому ґречную панну
він тоє бере — барджо дякує.

Тубі Іройку за здоровійко дай же ти боже — гей не сам з собов... (я. в.).

Дай же ти боже щаст'я здоровя — за нашу працу дай вівса мацю, як маєш сина — дай мацю сира, як маєш дівку — шли по горівку, за нашу муку — ковбасу в руку, за наші труди — з пацяти клуби, щій того мало — йди, внести сало. (П. Я.)

11) Друга.

Іхали сани мальованиї —
гей у тих санях красное паня
зустрічат його красний молодец,
майбіг-помайбіг, красний мо- [лодче,
ци відганеш ми три загадочки?
як ми відганеш, милим ми будеш.
Він ся бернув — зараз відганув.
Що-ж то ми росте — без ко- [рінийка?
Що то росте — ниґда ни цвите?
Щож то ми горит без поломени?
Камінць росте без корінійка,
Папороть росте ниґда ни цвите,
Золото горит без поломини.

Тубі Щефанцю ва здоровійко, а не сам з собов... (П. Я.)

12) Третя.

Як то бовало з первудіяня,
били жидове Христа мучили,
Христа мучили крувцю спу- [щали,
де кровця цяпла — църковці [стала
църковці стала, з трьома овенці, [з царськими дверці!
Тамтуди лежит з дамну сте- [жейка —
стежкою йшла Божая Мати,
стежкою йшла — крижик згу- [била.
Зустрічат її красний молодец —
майбіг-помайбіг, красний мо- [лодче,

ци ни найшов ти золотий крижик?
Ожли́сь го найшов приверни єго
ай дам я тобі ай три слу́жбойки:
перша службойка — на Васи-
[лийко,
другу службойку Благовісную,
третю службойку аж на велик-
[день,
аж на великдень, на врочистий
[день.

Дай же ти боже щастя-здоровя, рік по рокови ай уживати, а все ліпшого ай дожидати... [П. Я.]

13) *Четверта.*

Там за горою за анге́лскою
Божая Мати в полозі была —
в полозі была — сына вродила
у віні скупала — в ризи повила
в ризи повила — в вінці поло-
[жила.
Там ся сходили ай всі святиї,
усї святиї, ай духовниї
книги читали — імня́ глядади,
вомeновали святий Петройко —
Божая Мати не полюбила,
не полюбила — збір изби́рала,
там ся сходили ай всі святиї,
усї святиї — тай духовниї,
дітя хрестили, імня глядали,
воменовали го Ісус Христо́с
Б. М. то полюбила
то полюбила — збір обдарила.

Тубі, Штефанку, за здоровійко, дай же ти боже щастя-здоровя... [П. Я].

14) *Дївча́ти.*

Край Дуна́єйку — близь бере́-
[жейку, святая
там ся зродила яра пше́нойка,
гей жала її красна дївойка.
Тамтуди лежит здамну́ сти́жейка,
Стежейков ішов Завидо́вище,
гей позавидїв ярій пшинойцї —
не так пши́нойцї — як тї дї-
[войцї.
Гей Чудо́вищу-Завидо́вищу,
позавидївесь леда чому — ай
[леда чому, не было кому,
як бис ня увидїв ай рано в не-
[дїлю,
як я ся вберу до костела́ йду
жовті цї́жемки землицю допчут,
дорогі суккї сте́жейку метут,
срімні пирстенцї пальчики ща-
[плют,
золотий вінок головойку гне.

Тубі Марійко за здоро́війко, дай же ти Боже щасця-здоровя...
[П. Я.]

15) *Дївчати колядка.*

Гей з-під Биськида — з-під По-
[ло́нинки
дзвиніла вода по каминійку
[все по ма́лійку[1]).
Там то Касійка тарілцї мола —
тарілцї мола — пирстінь згубила.
Гей ідиж татуйку пирьстівиць
[найди —

[1]) по кождім стиху.

Татуйко пішов — пирстінь ни
[найшов —
Ой йди мамойко перстїниць
[найди —
Мамойка пішла перстень не
[найшла —
Ідиж братейку...
Братейко пішов...
Ай йдиж миленький перстенець
[найди.
Миленький пішов — перстенець
[найшов,
Лїпший миленький як брат
[рідпейкий.

Тубі Касїйко за здоровійко, дай же ти Боже — не сама з собов — з вітцьом з матїрьов, рік по рокови усе лїпшого ай дожидати; ай на нїжейки жовті цїжемки, ай на рученки срібний перстинець, на головойку золотий вінок. Рости велика́, не будь лиха́ — вітцю матери на потїху, а красним хлопцїм на заздрість. [І. Б.]

16) *Колядка дївчинї Настунї.*

В нашої Настуньки трое го-
[стиньки;
єині сїли на підсїня,
другиі сїли в новиї сїни,
третиї — в самій світлойцї.
Котриї сїли на підсїня —
а вна тим дала́ шовкову хусту,
котриї сїли в новиї сїни —
а вна тим дала́ срімний пърсти-
[ниць,
котриї сїли в новій світлойцї —
а вна тим дала́ золотий — вінок.
Шовкова хуста на весілїйко,
стрімний пърстинець на міня́-
[нійко,
золотий вінок на вінчанїйко.

Тобі Настунько за здоро́війко, не сама з собов — з вітцьом, з матерьов, а він — не́сь за рік обисьмо ти із ґаздов колядовали. [І. Б.]

17) *Колядка дївчинї Гафі.*

В нашеї Га́фоньки предворотейка
там ся зро́дила золота яблінка,
золота яблінка і золоті ябка,
волїзла на ню сама молода.
Прийшов іннїй татейко її:
„Мо́я дївойко, мо́я Га́фойко,
вирж менї золоте ябко“.
— Я тобі не ве́ржу, мило́му
[де́ржу.
Прийшла преннеї мамойка її:
„Моя дївойко, мо́я Гафойко,
вирж же минї золоте ябко“,
— я ти не ве́ржу — мило́му
[де́ржу.
Войшов пренне́ї братейко́ еї:
„Мо́я сестрице, моя Га́фойко,
вирж менї золоте ябко“.
— Я ти не ве́ржу мило́му де́ржу.
Прийшов преннеї милейкий еї:
„Моя милейка, моя Гафойко,
вирж менї золотих яблок“.
— Я тобі вержу, бо тобі держу.
Лїпший милейкий, як брат рід-
[нейкий.

Тобі Гафойко за здоровійко, не само з собов — з вітцьом з матїрьов і з усьов своїов родинов, а віднесь за́ рік обисмо ти колядували из твоїм ґаздою. [І. Б.]

18) Колядка млинови.

На тихім Дуна́ю стоїт (д)[1])воройко́,
тот (д)[1])воройко́ то наш млинойко́,
[дзвиніла —
дзвиніла вода по камене́йку, все
[помалейку, дзвиніла[2]).
А в тім дворойку господарейко,
[дзвиніла
господарейко́ — ремесничейко —
то ремесничейко́ — наш мелни́-
[чейко —
овес меле́ — мото́ не бере́ —
ай ячмінь меле — мото́ не бере́
жито ме́ле — мыто́ не бе́ре́
пшеницю меле́ — вже мыто́
[бере —
То мыто на пруcкоройки́
святая Олена проскури пече —
Божая Маті проскуры заносит —
проскуры заносит перед Суса
[Христа́ —
Ісуса Христа просит: —
тое проскуройки́ на всяночне —
сам Ісус Христос всяночне
[правит —
за здоро́війко мелни́чейкови —
не сам із собов ай з господинков
з дітоньками ай зі всі́ми лю-
[до́ньками —
дай же ти боже щасте здорове.
[І. Б.]

19) Колядка Жидови.

Гей д' се́му дво́ру — як ид
[жидівському
стоят ту мости́ калиновї
до нашого пана Шл'оми.
Гей наш пан Шл'ома
пан над панами, над гетмана́ми
келішками перебирає
людей шанує, час не марнує —
люди його витают і величают:
пан над панами, над гетманами.
[П. Я.]

20) На щедрий вечір щедрують.

Ци в дома́сь, ґазду? Щедрий
[вечер — добрий вечер[3]).
Сонійко мовит—нема над мине—
бо як я зійду в неділю рано —
зрадуют ми ся гори і доли —
гори і доли в церквах престо-
[ли. —
Місячок мовит—нема над мене—
бо як я зійду темноі ночи —
зрадует ми ся гість у дорозї —
[бидлина в возї. —
І дождик мовит — нима над
[мене —
бо як я спаду темної ночи —
зрадует ми́ ся жито пшениця —
жито, пшениця, всяка пашниця—
Дай же ти Боже в городу зіля—
в городу зіля — в дому весіля —
в городу полон[4]) — а в дому
[гонор —
колядку на двір — а здоровя
[в дім —
Дай же ти Боже щастя, здо-
[ровя. —
Вінчуєме ти Іванцю...
(І. Б.)

---

[1]) очевидно уподобляєть ся попередному т і зливаєть ся з ним.
[2]) повторяєть ся „що штих"; означаємо —
[3]) що стих повторяєть ся. [4]) багацтво (рій бжіл?)

IV. Молитви.

На крижбвій гбрі — рбсте зіля в звбрі. — Там Божа Мати спочиває — свого синка оглядає.

Місяць ся змінив — сонце ся змінило — тай Божа Мати зійшла на море. — Там збудований костів — а на першім престолї книги — а на другім сам Ісус Христос — ручечки тримат на крестї.

Ид ньому прийшли святий Павло і св. Петро і сказали: ай Боже, Боже! якоїж ти страждзкої муки!

Не питай зглаголавши, заповідавши: чи слїпому, чи кривому, чи малому — небо отворене, пекло замкнене на вік віков.

[Від Евки Цюцик з Бахноватого (Багноватої) переняв Мануйло Гомза].

„Молитва против всяких болїзний“.

Помблю ся Господу Богу всемогущому, пресвятї пречистї Дїві Марії і Тройци святї єдинї і всїм святим Силам Божим і всім святим Тайнам. — Я вам ся помолю і вам ся поклбню, будьте минї до помоци — до поратунку, із сего крещеного родженого Івана ізогнати всякаго врага і супостата, всю нечистоту і біду, і ізогнати із сего крещеного родженого Івана, із його частей, із його члонків і з увсїх чувствів — поганого болйща гістйща, нечистого руматуса, кервище паскунного[1]) і всїма силами божими (хухає — х!) духами святими — і так ми Боже допоможи во Тройци святїй, пресвята Діва Марія, свята Магдолинá, свята Варвара і всї Святії.

Помблю ся і поклбню ся св. отцу Николаю мирликійскому. Отче св. Николає, великий патроне, великий чудотворче, великий пастирю Христова стада, скорий помочнику — будь і менї до помоци і до поратунку що тя буду молити і просити і тобі ся кланяти; будь ми до помоци і до поратунку: із сего крещеного родженого Івана... (я. в.).

Помолю ся і поклоню ся св. Ангелови хранителеви і св. Спасителеви, св. Духови, св. Тайнї Вечері, св. Благовіснику; покланяєм ся св. Пречистї Діві Марії Владичицї наша, покланяєм ся св. Ангелови архангелови Михаїлови архистратизови і св. Іоану Предтечі Крестителеви і св. ангелу Рафаїлу — молїте Богойкá Христа о нас грішних; будте мі до помоци до поратунку із сего крещеного родженого Івана... (я. в.).

Помолю ся і поклоню ся св. Іоану златоусту, св. Великий Василий, Регорий богослова, Янтанази, и Кириле, св. Антоний, Теодо-

[1]) поганого, негінного плачища паскунного.

зий, св. Безсремники Космá і Дамян, св. Вартоломій, св. Онофрію — молíте Богойка Христа о нас грішних, будте ми до помоци і поратунку... (я. в.)... кервище паскунну...

Помолю ся і поклоню ся св. Петру і Павлови, святий Ілію, св. Димитрій, св. Ігнатій, св. Щефáне, св. Косма, св. Томá, св. Чтирé Вангелїстї, св. Лукія, Матфею, Юане і Марку, св. Нікотем, св. Іосиф, св. Сафатіе, св. Сегонне[1]) ,св. Андрею, св. Пантелеймоне, св. Маковею, св. Якиме і Анна і св. Симеоне — молíте богойка... (я. в.).

Помолю ся і поклоню ся св. Ангелам, св. ангелам Хранителям, св. ангелам Арханелам (!), св. Ангелам архистратизам, св. ангел Гаврилів, св. ангели телесні, св. ангели духи небесні, св. ангели шестокрилаті, св. ангели Херовіми, св. ангели Серафіми, св. ангели припрестольні, св. ангели надпрестольні і всї святі сили небесні і всї святі духи праведні, і всї святі угонници Христові і всї святі духи тайні, щó вас викликую, щó вас прикликую, щó вас молю, що вас прошу і вам ся кланяю — молíте богойка... (я. в).

Молю ся і покланяю ся Небу, Землй, Звіздáм, Сонцю правенному, Вітрови святому і всім святим Силам божим і всім святим Духам небесним, тобі Отче святий всемогущий, всевишний покланяем ся тобі і слугам твоїм святим — будьте менї до помоци і до поратунку... (я. в.)... кервище паскунну і всїлякого болища невідомого і незнайомого — ізогнати йогó, і заклястй його всїма силами божими і духами святими — і так ми Боже допоможи во Тройци святій і всї Святії.

Ти, поганий болищу — гостйщу, нечистий руматусе і кервище паскунна! Я до тебе говорю — говорю до тебе всїма силами божими, відки ти прийшов, із чогось прийшов на сего хрещеного родженого Івана, ци ти пришов із скалів, ци із степів, ци з вертепів, ци вóдами, ци дорóгами, ци розпутіями, цись прийшóв із громів, ци з блискавиць, ци з огнé, ци з води, цис прийшов з поганого духа, з поганого люфту, ци прийшов від мертвóго, ци від живого, ци прийшов в їдіню, ци в питю, ци в трудї, ци в ході, ци в роботї, цись прийшов з якої лютости, ци з яких вибрудів, ци з яких учинків, цись прийшов з поганого душища страху, ци з паскунного сну — відкис прийшов, там піди; ай нихто тя не видїв колис прийшов, оби тя нихто не видів колись изійшов. Ізійди і потім не війди; запричáю тя і проклинаю тя всіма силами божими і духами святими, так ми Боже допоможи в Тройци святї і всї Святії.

Нихто тебе не видів, в котрім чи часї прийшов — ци прийшов в полуннé, ци перед полунньóм, ци у вечері, ци перед вечером, ци

[1]) себто сегодне.

о півночи, ци перед північев, ци в розсвітю, ци над росвітьом, ци в обідїх, ци перéд обíд, котримс часом прийшов, тим тя зганяю і заклинаю, котровось годинов прийшов — тов тя зганяю і заклинаю, котровось мінутов прийшов — тов тя зганяю і заклинаю і проклинаю. Ізіди і потім не увійди, запрічаю тя і проклинаю тя від нешного (д)не і до вікá.

Роса сходит со небес, благословенна падéт на землю благý благословенну; сонце огріло, вітер подуе — вона ізгине від сонця і від вітру. Як роса погибае від сонця і від вітру, так поганий болище — гістище, нечистий руматусе, кервище паскунна і всїлякий болище невидомий і незнайомий погибаеш із сего хрещеного рожденого Івана від божествених молитів, від святих слів від вгонників Христових, від усїх сил небесних — погинеш, почóрнїеш, яко уголь розсиплеш ся на порох; від нешного дне аж до вікá — пропавісь і пропадеш, есь прóклятий і заклятий во вік віков амінь. [І. Б.]

V. Пісні з записів школярів в Нижній Ботелці 1906 р.

(1. Олекса Хумич Ільків).

Ай підеме пане брате в тоту полонину — та будеме пригинати козятїм ялину. (24. Луць Хумич).

Ай жовнїре, жовнїрийку, та деж твоя сила? — на цїсарскім коничейку там ся полишила.

Через гору високую червоний шнурочок — еден рибця з Яворова, а другей з Турочок. — А я того у Турочках каміньом замечу, а до того у Яворів пташком перелечу.

Ай кукала зазулейка у збіжу, у збіжу — ай я маю дві сестриції і братчика, та я їм ся тїшу.

В полонинї добре минї, в полонинї файно — в полонинї пасут воли Василь та Михайло.

Ай бо мене відобрали до коня сивого — а я хлопиць молодийкий придав ся до нього.

(2. Петро Середич).

Ой вотни ми яворика, того зеленого — най я си в нім виколошу хлопця малийкого.

Ой кукала зазуленька, як гай розвивав ся — Гусятинї банда грала як я (ро)зьбирав ся.

На запічку молотив, на пріпічку віяв — мене мати прутом била я ся з того сьміяв.

(3. Олекса Головчак).

Мамцьо моя старинейка, мамцьо моя люба — повили си коло хіжі посадити дуба; — повили си посадити прутїчком уплести — товби знали де леґенї полонички нести.

Ой я піду таньцьовати возьму собі друшку — тавби ї ся закотили кучірі на хустку.

(4. Іван Михайлечко).

Ой на горі на восокі вітер повіває — сидит цісар на крісолку до домку думає. (13. Мих. Лабецкий, 42. Стеф. Калинич).

Та я любив білявину, як мати дитину — та типерка ненавиджу як жит солонину.

Білявино солодойка, бочки за водою — не жаль мені за бочка(ми) тільки за тобою.

Ой ходила Марисуня по ліз, по калину — ой блудила Марисуня сїм лЇд і години.

Ой чогож ти, Марисуню, по лісочку блудиш? Ой ци ни ти, Марисуньо, мого Яська любиш?

Як би я го не любила, туда не ходила — гороньками, долоньками в инчий край заплола.

(5. Олекса Середич).

Ай ти ґудзик — я пинтилька, ти великий — я маленька; ай ти сіві вічка маєш — я тя любю, ти не знаєш.

Ай ви жиди жодинята — зїли бо вы дЇдка, та не їджте солонину, бо вам свиня тЇтка.

Журила ся мати мною, як риба водою — не пий сину горілочку, бо будеш бідою; та як мінЇ моя мати горівку не пити, та хтош буде на жедівскі букарти робити.

(6. Федор Слабский).

Ой я пасав сіві воли, тілята малийкі — та погубив по толоції літа молодийкі.

Білявино солодийка, сиві ти вічийка — то ня несе за тобою темнийка нічийка.

Я зайду воли пасти на поле кошене — не дай рипцю цульовати лечийко без мене...

(7. Стефан Стефанчук).

Ідут вівції сполонинки ягнятка бляючи, а за ними вівчарейко в пишавку граючи.

(8. Маря Цап).

Ішов милий гурі селом, тай блудив з дорогі — я гадала, що до мене, тай си вймила ноги.

(9. Ігнат Кельо).

О я ішов орі селом, дурнЇ ся дивили — як зарвали буки в руки мало ня не били,

Ой підеме, пане брате — підеме, підеме — де ся річка щерешила, тим ся розийдеме.

(10. Петро Стефанчук Павлів).

Литів пташек понад дашек на червонім пюрку, тоби я си із подобав пані сіґля цурку.

(14. Настуня Середич).

Ой кукала зазуленька сіла на яловець — та не бов я в білявини, зайшов пилиповець.

Ой білявко, притулявко — притули ся д мині, як ся мати притуляє д малейкі дитині.

(15. Петро Стефанчук).

Білі вівці на впів з баранамі — а я вівчар порубаний помалу за вами; а чий бо дасть та я ся вигою, та я свої білі вівці на вичір подою.

(16. Петро Сабат).

Ой кукала зузулейка, кукала, кукала — як учула (ш)чо зима йде, а вна ся вховала (26).

Мати дївку відавала, так наказовала — вбись дївойко співаночок не позабовала.

Ой я ішов орі селом, та ще ся сьвітило — та де я мав повернути там ся загасило.

Ой підемо пане брате куди річка тече — возьмими си карабинок на білийкі пличі.

(17. Танька Михайлечко).

Ой їхали козачейкі з восокої гори — на вперед них Ганусейка на воронім кони.

Чим ся скажеш поховати, молодий Андрусю — пивом, веном, тай горівков, сердейко Ганусю.

Ой забрала вода лавки тай тараз, тай тараз — білявино, солодийка не...[1]) тя зарас.

(18. Матрона Михайлечко).

Ай не знаєш моя мати, тай не будеш знати — за ким моє серце вмират, тай буде вмирати.

Ти до мене ни ходи, ни ходи, ни носи ми сливо — я за тебе не піду, бо ти нещасливой.

Ти до мене ни ходи, кучирявой хлопче — я за тебе не піду, бо міся не хоче.

---

[1]) Нечитке.

Ой зузули, зузулийко, ти рано літаєш — повіч мені щиру правду де рипцю видаєш?

Я видаю блись Дунаю за тихов водою — вічка сиві протерає хустков золотою.

Мамцьо моя старинийка, а я твоя донка — вочиши ми головойку, вбо вона гладонка.

(19. Василь Ґолич).

Ой підемо пане брати, підемо, підемо — де ся річка зчерешила там ся розийдемо.

Ой гуляйти парібочки, більше не будете — вийде карта від цісаря, на войну підете.

(20. Мария Сабат).

О я піду в полониночку, ци ни звалив бойни вітер мою колибочку.

О я піду с того села, ту не оберну ся — тя няй вирба родит груші, я вже не верну ся.

(21. Гриньо Стефанчук).

Ой долино, долинойко, я по тобі хожу — сіві воли завертаю, траву не толочу.

Ой попід гайок[1]) зелинийкий ходи меленийкий, та си заляв за капелюх розмай зеленийкий.

На горі на восокі вітир сїно сушит — бо ти знав що знаю (я) то бось ся розболїв.

(22. Петро Стефанчук).

Ой Андрійцю, заждджи сьвічку, та няй трійця горить, бо тож мене за Андрійцом головойка болит.

Ой помалу, ой помалу волики в отаву, а я собі полигойки до свої робойки.

Ідут вівції сполонини, тай ся розхитали — та на дївції мунисто пірвали. Ішли вівції з полонинки ягнята хитавши — дїти пальції познобили, мунисто збиравши.

(23. Олекса Буняк).

Пощибичи, пощибичи, сивий соколойку — понад мої вічка сіві понад головойку.

Ой я піду таньцювати, ви музики грайте — та ви собі гоньні люди (д') столу посїдайте.

(24. Луць Хумич).

Яка вода у потоції, така у керници — та не жаль ся поклонити гіньні молодици.

---

[1]) в тексті стало: попідагик.

Ой боже мій милостивний, тось на мня допустив — воли мі ся розхитали, мотус ся розпустив.

Ой я войду на долину, та дривами кину — за мнов, за мнов молодиці, я за вами гину.

Коби грали музичийки, я би таньцьовала — коби дали їсти пити туйбом ночовала.

Ой підеме пане брате попід тоти бойкі та скажеме си ізробити чобітки лигойкі.

(25. Кася Ґеленко).

Мене мати породила блись коло потока, рости рости ма дївойко тонойка-висока. А я матїр послухала там така виросла — поясина на сїм сягів тай ня не обиймила.

Білявино солодийка, я за тобов гину — заверни мі сиві воло з гори на долину.

(26. Євка Тацишин).

Ой зелена полонина від вітру зівяла — не віділам куди рибця воли(ки) заяла.

(27. Іван Затварницький).

Кобом си на горбочку булї посадила, та болам ся на милого каждий динь дивила.

Ци так у вас, як у нас, та на буковінї — завсе вінок зелененькій на каждій дївчинї.

Не журіт ся дївчатойка і ви молодіцї — я посїю файку жита, а цибух пшеницї.

(28. Василь Костїв).

Ой кукала зузулейка на букові трісті, ци виженеш пасти воли ропко бучолисті.

Гой кукала зузилийка сивийка, сивийка — гай мене породила мати молодийка.

Мене мати породила, менї боло жити, го я пішов під цісаря карабиносити.

(29. Маря Грицава).

Богойку мій милостивний, том на службі бола, пізно лигла, рано встала, за пацір забола.

Два воло в ярмі, два конечкі сїдлї — не бери єденачку, ход бо бола сріблї.

Як на тоту єденачку та на воду дуют — за пана ладовали, за хлопа дали. А стори воли побіччали кусцио гаща дали.

(30. Гафа Ґеленко).

Де будеме ночовати, моя люба гуско — на пріпічку горячо, на запічку гуско.

А я зайду воли пасти на восоку межу — та як рибку день не виждджу, то більше відлежу.

Коби поле пригноїти вноби зеленїло, коби лечко правду мало — вноби румняніло.

Ой кувала зазулийка під гайцьом, під гайцьом — та бо моя білявина Самборі капральцьом.

Ой через вирх та дорога до Марьки небоги — ай верни ся та небоже, бо Марька не може.

(31. Євка Середич).

Буть ми люба здоровая як оріх зелений, бо я іду до залїщик сумний зажурений.

(32. Іван Йошан).

Ой гуцули, гоцулоньку під вирхом ти хата — штири кози на мутузку тай дївка чубата.

Ой шторе нас братя боли всї шторе шторийкі, та двався оженили, два щі молодийкі.

(33. Андрій Ільницький).

Ой підемо пане братцю, підемо-підемо — де ся річка шчерешила, там ся розійдемо.

Ой я ішов гурі селом, всягда ся світило — де я мав ся повернути, там ся загасило.

Ой я ішо гурі селом, відїв меленийку, шчо седїла під віконьцом пряла кудилийку.

Ой я собі гіден хлопіць, малим заплекав ся — ходбо мене били, я бо їм не дав ся.

Ой надошла бостра річка заріча забрала — леше моя Марисуня в зарічу зостала.

Ой Марисе-Марисуне дай же менї поска, а я тобі падарую старі чоботиска.

Ой я ішов гурі селом найшовім си пилник — за мнов, за мнов молодиції — я ваш ворожилник.

(34. Федор Стефанчук).

Ой на горі на восокі баба булї пече — не мош інні приступити, бо камінньом мече. (40 Ігнат Слабскі).

Ой підеме пане брате попіт тоти бойкі — скажеме си поробити чобітки лигойки.

(35. Каролїна Зіґель).

Ой я собі хлопиць воріс...[1]) ой дївчино гардовино ци будеш ти моя.

---

[1]) не читко.

(37. Іван Лешко).

Залитїли потятойка понад ліс зубрицкий — заграйти ми коломийки пане Комарницкий.

Сїло потя на воротя вотрішчило очи, віддай дївча капустянча, що сі украло сночи.

Ой я піду на горбочок, стану трумбитати — войди файна рибко воли завиртати.

(38. Олекса Костїв).

Коболам на горбочку булї посадила, то боламсї на ребойку куждий динь дивила.

Як Марисю не любити, коль Марися біла, коль Марися три неділї холодї седїла.

Як Марисю... (я. в.) коль Марисї не є зубів, хіба голі ясна.

Ой я піду полонину (ш)чо калина дїє, калина ся розвиває — лесток зеленїє.

О я піду полонину...

(40. Ігнат Слабскі).

Ой я пас воли сиві тиляка малийкі — погубивім по толоцї лїта молодийкі.

(41. Кася Тацишин).

Заплити ня моя мати дримняницї, більше не будеш плести кілько до пятнецї.

А я войшла на водицю з новими конвами, рипця воло напиває з жовтими рогами.

Ой жовнїри, жовнїрийку, ай деш твоя сила, на цїсарскім коничийку там ся полишила.

(42. Стефан Калинич).

Ой на горі пулупипкі, на долинї копи — ой чого ся замішала шляхта мижи хлопи.

О я туду, туду — тай на рік буду — та ци горі, ци в долинї ци на буковинї.

Ой скрипочки із липочки а струни шовкові — коби пішли тансувати парібки воскові.

Ой скрипочки із липочки — струни спядивнїцї, як заграли заспівали чути до полицї.

(43. Ігнат Калинич).

Ой я піду в полонину стану трумбитати — войди, войди білявино воло завертати.

Ой шуміла лїщинойка, як бук розвивав ся, в Гусятинї банда грала як я розбирав ся; в Гусятинї в крайнім домі, там поно седїли, та там менї молодому кучірі злетїли.

Мамцю моя старенийка, а я твій соночок, та ти мене годовала під карабиночок.

(44. Кася Михайлечко).

В нашім селї новина — панї пана забила... Ио чіміс пізнала, ци по коньох вороних, ци по сїдлах червоних? по сїдевках червоних і по коньох вороних. Невізьць наша невясто що за кров помосцї? Дївка кури різнула помосцї кров б(р)ознула... Невісць наша невіста... Невістць наша невісто...

Miscellanea.

Полковницькі оборонні універсали.

До способів, яких уживала старшина, використовуючи свою власть в цілях добуваня доходів, належало також принятє якоїсь особи в свою „оборону“ або „протекцію“, бо згадані універсали, що надавали значні привілеї „окриваємій“ ними особі, певно, куповано за гроші. Право брати в свою „оборону“ посідала власть гетьманська і полковницька, при чім факт взятя в „протекцію“ потягав за собою ріжні наслідки, в залежности від того, хто брав в „оборону“ — гетьман чи полковник. В першім випадку взятого в оборону звільнювано від присуду полкового суду і він служив як бунчуковий товариш „при боку“ гетьманськім; в другім, коли оборонний універсал видавав полковник, „протекціант“ робив ся незалежним від сотницького суду, лише від полкового і ґенерального, та служив як значковий товариш „при боку“ свого полковника. Рівнобіжність між обома проявами „протекції“, гетьманської та полковницької, була цілковита. Не можемо ствердити, чи посідали таке саме право й сотники, бо не знаємо документів, котрі свідчили-б, що й сотники видавали оборонні листи, але гадаємо, що сотник також мав повну спроможність в своїй сотні увільняти деяких козаків від підвладности отаманам та ґрупувати коло себе з оборонених козаків — „курінчиків“, котрі перебували в службі швидше у самого сотника (і инших осіб полкового уряду), аніж у загальній військовій службі.

Такий порядок породжував, без сумніву, великі зловживаня та, з одного боку, утруднював виконуване військової служби і сповнюване „загальнонародніх" обовязків, з другого-ж зменшував значіне місцевої власти, даючи спроможність „окритим протекціею" уважати себе за майже недоторканих з боку сеї власти, а се, цілком природно, давало спроможність упрівілейованим чинити займаня і иншого роду неправности без ліку.

Звільнювали від виконаня обовязків гетьмани і полковники не лише військових осіб, але також і инших, особливо міщан, котрі преці́нь були богатші від селян і тому легше могли добути „оборонні листи". На кінець XVII віку кількість винятих оборонними листами з загальної маси людности, обовязаної поносити тягарі повинностей, збільшувало ся, видно, в такій мірі, що гетьманська власть в особі Мазепи уважала потрібним знести право полковників видавати „оборонні листи", принайменше що-до осіб міщанського та селянського стану. Одначе право полковників вибирати та іменувати значкових товаришів лишило ся при них ще довгий час.

Наведені нижше три документи: два універсали чернигівських полковників Якова і Єфима Лизогубів, та лист полтавського полковника Івана Левенця можуть служити ілюстраціею до сказаного висше.

Не зайвим буде зазначити при тім, що перший з універсалів бере в оборону вдову жителя березинського (певно — міщанина), а другий документ каже, що вона надалї „подъ войсковымъ правом найдоватиметса", сина-ж її призначено в козацьку службу. Цікаво й те, що перший документ дає „оборону" лише на два роки.

1. Єго царского пресвѣтлаго величества войска Запорожскаго черниговскій полковникъ Яковъ Лизогубъ.

Ознаймуемъ сымъ унѣверсаломъ нашим всей полку нашего старшинѣ и чернѣ и кому бы колвекъ вѣдати о томъ належало: ижъ, респектуючи ми на овдовѣлость жонѣ небозчика Левона Кукси, жителя березинского, которая по мужу своемъ з малими позосталася дѣтьми, яко беремо еи под свою оборону, хотячи заховати оную при волности до зросту дѣтей, такъ и даемъ сей листъ нашъ, аби єѣ, превеченой Левонихи Куксихи, нѣхто з урядовихъ березинских до тяглости, для кормленя пѣхотинцовъ не важился потягати; о таковой волѣ нашой старшина березинская не маетъ жадной претенціи до еи, Куксихи, анѣ до добръ еи мѣти, анѣ потягати оную до повинностей мѣскихъ, почавши от сего числа 7-го октоврія ажъ до двохъ роковъ вижъ, о що

пилно варуємъ; также и становискомъ не мають обтяжати дворъ єѣ, преречоной вдови, вишъмененная старшина городовая березинская.

Данъ въ Черниговѣ, октоврія 7 дня, року 1696.

В подлѣнномъ тако:

Вишъмененный полковникъ черниговскій (М. П.).

(Арх. Черн. Двор. Деп. Собр., д. N 310).

2. Єго царского пресвѣтлаго величества войска Запорозского черниговскій полковникъ Євфимъ Лизогубъ.

Пану сотникови березинскому, атаманови городовому з товариствомъ и войтови з людми посполитими симъ нашимъ писанємъ ознаймуємъ: Показовала намъ овдовѣлая невѣста Анна, по мужеви своєму небозчику сливучая Левониха Куксиха, обивателка березинская, унѣверсалъ оборонній, данній юй отъ небозчика ~~родича~~ нашего, єго милости пана Якова Лизогуба, бывшого полковника черниговского, при якомъ своємъ унѣверсали оборонномъ она-жъ, Куксиха, освѣдчала намъ, полковникови, ижъ маєтъ у себя сына, способного до послуги войсковоє, которого и ми видячи згодность и здольность ку воєнной службѣ, яко потвержаємъ оной Куксиной симъ листомъ нашимъ оборонній єи унѣверсалъ, такъ и беремо оную-жъ под нашу полковничую протекцѣю и оборону, и абы до єи дому тамошній войтъ не мѣлъ жадного вступу, овшемъ яко уже она под войсковимъ правом найдоватимется, по тому-же сінъ єє в пришліє часы воєнныє дѣла маєтъ отправляти, пилно мѣти хочемъ и приказуємъ. Данъ в Черниговѣ, июня 19 д., 1699 року.

В подлѣнномъ тако:

Звишъ менований черниговскій полковникъ Євфимъ Лизогубъ. (м. п.).

(Там-же, д. N. 310).

3. Мой ласкавій пріятелю пне сотнику кобеляцкій!

Що колвекъ за причиною его мл. пна Іскри позволилисмо были Рогуленковѣ дворовъ посполитихъ мѣти в послушенствѣ єго, теди теперъ, поневажъ указъ выразній рейментарскій єсть, аби нѣхто нѣкого безъ волѣ єго панской не заступовалъ от тяглости посполитой, прето и тіи лице всякого чину, чи швецъ, чи посполитій члвкъ, жеби кождій своєй власти не винился, нѣкого зъ сторони в панщину не слухаючи; о тоє вм. приказуємъ и зичимъ за живота здоровя доброго.

З Полтави, октоврія 5 дня, 1701 року.

В подлиномъ подписано:

Вамъ зичливій пріятель єго царского пресвѣтлого величества войска Запорожского полковникъ полтавскій Іванъ Левенецъ.

(З копії XVIII віку).

Подав *В. Модзалевський.*

Шевченків лист в справі „Живописної України“.

Нижче поданий лист Шевченка написаний був ним до Микол. Андрієвича Цертелєва, що був попечителем Харьк. Учебн. Округа у 40-х роках, а вмер 1869 р. В усій літературі про Шевченка ніде нема відомостей про відносини його до Цертелєва, а проте я ще позаторік чув від наслїдників проф. харк. ун. Безсонова, що в паперах їх батька єсть кілька десятків листів Тарасових до Цертелєва, який ще в 60-х роках передав їх небіжчику проф. Безсонову. Але роздобути сього скарбу менї не довелось. Тим часом факт взаємин Шевченка з Цертелєвим ствердив ся. У марті 1911 року два невідомі хлопці продали отсей лист у київський міський музей, як річ, що випадково попала у їх руки. Подаю його дословно:

„Князю мій сіятельний! Як би мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, то тойді зклав би руки — та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного. Так ось що! Зачав то я зачав, а вже кончу — не знаю як, бо без людей і грошей не втну нічого. Та здаєть ся, що ще ніхто нічого не зробив без цього товариства: на те вони люде, на те вони гроші. Будьте ласкави, — помагайте мені: Ви маєте і силу, і славу і любите ту країну, шо я тепер заходив ся рисовать. Ось як я її рисую: зпершу, — види чи то історією, чи то красотою прикметні; вдруге, — народний бит так, як він тепер єсть; втретє, — історію, все те, що робило ся на нашій Україні колись то. Тепер уже три картини готові і ще три вийдуть к новому року. Посилаю Вам оці і вельми прошу:[1]) наберіть мені субскрибентів у Харькові, коли Вам Бог поможе, і шліть до мене з грішми за квитами і картинами. За 6-ть картин — три карбованьці. Спасибі сіятельний наш[2]) генерал-губернатор узяв ся мені помагать, та ще як Ваша мость та инші добрі люде скинуть ся та поможуть, то тойді оживе наша країна хоч на папері. Шлю Вам оці три карти[н]и і квит на шталт, а Ви як шо там зберете, то шліть до мене в СПБург в Академію Художеств на імя Тараса Григоровича Шевченко. На той рік як доживемо, то дасть Бог побачимось; я буду [у] Вашому Харькові. А поки що — прийміть милостиво мою прозьбу і не осудіть щиро-почитаючого Вас

Тараса Шевченка.

СПБург 1844 Сентября 23.

---

1) В автоґрафі помилка: „трошу“.
2) В авт.: шашъ.

Не може бути ніякого сумніву, що лист сей писаний був до М. Цертелєва, який дійсно, як попечитель Харьк. Уч. Округа і як гарна і популярна на Україні людина мав і силу, і славу, а що він любив ту країну, яку захожував ся рисувати Шевченко, се видко з того, що Цертелеву належить перше виданне українських народних дум (1819 р.) ще за вісім років до видання збірника Максимовича. Та другого сіятельного корреспондента і не могло бути тоді у Шевченка у Харькові. „Сіятельний наш генерал-губернатор“ — се кн. Репнін, у якого, треба думати, й познайомив ся Шевченко з Цертелєвим.[1]) Зміст листу весь відносить ся до видання „Живописної України“, у розповсюдженню котрої пособляла Шевченкови й дочка князя Репніна — Варвара Миколаївна, друг поета: „Надобно непремѣнно прислать мнѣ двѣ программы вашей „Живописной Украины“ — писала княжна Шевченкови — дабы возможно было произвесть подписки во-время выборовъ въ Полтавѣ и Черниговѣ... Мы здѣсъ будемъ заботиться помочь Вамъ, сколько будетъ возможно“.[2]) Остання фраза, в якій кн. Варвара Микол., очевидячки, розуміла під словом ми — себе й батька, і дала Шевченкови повод писати, що й Репнін йому „узяв ся помагать“.

Яким би цікавим не був сам по собі відкритий факт невідомих літературних взаємин Шевченка з Цертелєвим, як би не раділи ми ще новій рисці в біоґрафії нашого поета, проте головним чином звертає на себе увагу і в сім листі безкрая любов Тараса до рідного краю, безмежне захопленнє, з яким він брав ся за всяку дрібну справу, тілько б вона була на користь Україні:

„Як би мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, то тойді склав би руки та й у домовину!“

Не за виданне „Живописної України“, за яке, мовляв він у надрукованім листї, повинна не забути його „мізерного“ Україна, шануємо ми його память; але й сю крихту його великої праці заховає вона й понесе на будуваннє храма довічної слави свому поетови. *П. Зайцев.*

---

[1]) В часи написання сього листа Репнін був уже в одставці, але його й тоді називали „ґенерал-ґубернатором“.

[2]) Див.: „Чалый, Жизнь и произвед. Шевченка“, ст. 45.

Іван Филевич

некрольоґічна замітка.

7 січня ст. ст. сього року вмер досить звісний історик і публїцист, бувший професор варшавського унїверситету Іван Порфірієвич Филевич. Походженнєм був Холмщак, син унїятського священика з Холмщини, що і після славного возсоединенія, до самої смерти своєї зістав ся унїятом. Але Іван Филевич вихований в атмосфері возсоединенія і обрусенія в місцевій більській ґімназії поплив уже за новою обрусительною течією, виробивши ся на завзятого ратоборця „за русское дѣло“ в тім специфічнім і несимпатичнім значінню офіціозного российського націоналїзму, яке воно дістало в сїм нещасливім краю. Унїверситетська наука під проводом петербурських професорів славянофилів довершила сей напрям його. Скінчивши 1879 р. унїверситет, Ів. Филевич обертав ся в кругах петербурського „Славянского благотворительного общества“, займаючи ся головно „польським питаннєм“ на польсько-українськім пограничу. В сїй сфері вибрав він і тему своєї маґістерської дісертації: „Борьба Польши и Литвы-Руси за галицко-владимірское наслѣдіе“ (1890).

Ся перша наукова робота зістала ся взагалї найбільш визначним з наукового становища його дїлом. Була се перша проба наукового, джерелового оброблення сеї доби, котрій деяка польонофобська закраска не відбирала серіозного наукового значіння. На підставі її тогож року він дістав катедру в варшавськім унїверситетї, по звіснім специалїстї в історичній ґеоґрафії старої Руси Н. Барсові. Друга, більша книга його „Исторія древней Руси, т. I, территорія и населеніе“, видана 1906 р., як докторська дісертація, була вже роботою далеко лекшого калїбру, бо загальні, теоретичні міркування на тему руської автохтонности переважали над фактичною стороною, і тому ся книжка викликала досить різкі критики (між иншим покійного Н. Молчановського в Київській Старинї).

Поза тим покійний дав ще кілька наукових заміток, а решта — була публїцистика в тім всеросийськім націоналїстичнім тонї, який і зробив йому спеціальну репутацію. Таку публїцистичну, польонофобську закраску мала його книжка „Польша и польскій вопросъ“ (1894), котру він назвав резюме з приготовлених ним „Очерків“ русько-польських відносин (див. мою коротку оцінку її в VII т. Записок), але тих „Очерків“ не опублїкував. Зате пізнїйше з подібного, українофобського і польонофобського стано-

вища описував історію галицького відродження („Очерки изъ исторіи Карпатской Руси“, „Изъ исторіи Карпатской Руси“, „Карпатская Русь накануне XX вѣка“, 1902—1907). Ще різкійше вів сю лінію в ґазетних статях, ставши постійним співробітником „Нового Времени“ по українському і польському питанню. Ся діяльність здобула йому признаннє в російських славянофільських і націоналїстичних кругах і менше симпатичну репутацію в кругах поступових. Через прізму сеї публїцистиної діяльности його оцїнювано за житя, оцїнено і по смерти. Ось як пише про нього в своїй поминцї на сторінках Журнала Мин. Нар. Просв. його товариш проф. К. Ґрот:

„Безвременная кончина этого виднаго ученаго и общественнаго дѣятеля поразила и опечалила не однихъ его друзей и почитателей: она должна была болѣзненно отозваться въ душѣ всякаго, кому дороги наши русскіе національные интерессы, наши историческіе завѣты, русская наука и успѣхи нашего историческаго просвѣщенія. Въ лицѣ покойнаго понесли чувствительную потерю не только русское общество и то обще-русское дѣло, которому въ послѣдній періодъ своей жизни самоотверженно служилъ И. П. Филевичъ, отстаивая жизненные интересы русской народности на западныхъ окраинахъ нашихъ и особенно въ Холмскомъ краѣ, но и наука русской и въ частности западно-русской исторіи, которую И. П. Филевичъ обогатилъ рядомъ цѣнныхъ изслѣдованій и въ которой онъ являлся однимъ изъ, къ сожалѣнію, немногихъ у насъ спеціалистовъ и знатоковъ.

„Не малою популярностью пользовалось имя И. П. Филевича и въ остальномъ словянскомъ мірѣ, особенно у австрійскихъ и венгерскихъ славянъ, гдѣ его высоко цѣнили не только какъ ученаго изслѣдователя прошлыхъ судебъ Прикарпатскихъ земель и ихъ населенія, но и какъ стойкаго и горячаго дѣятеля и друга подъяремнаго и угнетаемаго славянства. Въ этомъ отношеніи его участіе въ славянскихъ съѣздахъ въ Бѣлградѣ, въ Софіи и особенно въ Прагѣ, гдѣ ему принадлежитъ заслуга слiянія въ одну группу представителей всѣхъ частей русскаго племени [?!], пріобрѣтаетъ не малое значеніе: оно упрочило за нимъ репутацію выдающагося и заслуженнаго поборника славянской взаимности.

„Но общеславянскимъ вопросамъ и участію въ ихъ обсужденіи И. П. Филевичъ посвящалъ лишь свои досуги. Главное значеніе его жизни и трудовъ опредѣляется его вѣрнымъ и беззавѣтнымъ служеніемъ благу и интересамъ его собственной родины, многострадальной Холмской Руси и тѣми положительными для нея результатами, которые были достигнуты послѣ долгой борьбы при его горячемъ и истинно-компетентнымъ участіи...“ (Ж. М. Н. П. 1913, V, с. 26—7).

Нам також сердечно жаль покійника — хоч і з иншого, розуміеть ся, становища. Нам жаль, що наш чоловік, син сього дійсно „многострадального“ краю, був зведений на бездороже примарами росийського славянофильства і всеросийського обединительства і своє житє і здібности, котрими міг послужити дійсному подвигненню своєї близшої вітчини, положив на скріпленнє обруситєльної політики, яка добила сю нещасливу країну. Нам прикро, що при своїх безсумнівних здібностях історика він покинув роботу обєктивного дослідника на сумнівної вартости політиканство публициста.

Те, що все таки зроблене було ним на науковім полі для розсліджения деяких темних сторін в минувшині України й її народу, дає йому право на вдячну згадку і признаннє — навіть серед нас, людей, против котрих звертало ся вістрє його публіцистики. Тим більше приходить ся пожалувати над нещасливими обставинами нинїшнього українського житя, що сього без сумніву здібного і по своєму може й щиро відданого інтересам свого краю чоловіка зробила нашим ворогом, замість учинити союзником в спільній боротьбі за старе „галицко-владимірское наслѣдіе“!... *М. Грушевський.*

Наукова хроніка.

Чернигівський археольоґічний зїзд і його „Труды“.

Труды четырнадцатаго археологическаго съѣзда въ Черниговѣ 1909 г., Москва, 1910 – 1911, т. I, с. 17 + 533, т. II, с. 7 + 218, т. III, с. 455 + 136.

Археольоґічні зїзди в Росії тішили ся свого часу великою популярностію і ними інтересував ся навіть ширший загал. Се завдячували вони популярности своїх перших провідників і широкій проґрамі, яка обіймала крім преісторії й археольоґії широкі круги історичних та фільольоґічних дісціплїн. Та останніми роками теперішня провідниця зїздової орґанїзації ґр. Уварова різко повернула від старих поступових традицій зїзда в сторону чорносотенців, котрі і отсьому чернигівському зїздови надали відповідний тон. Дуже неприхильно віднесли ся вони перед усім до Українців. З сеї причини Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові і Українське наукове товариство в Київі не приняло запрошеня комітету і відмовило ся від участи в зїзді. Так само зробили поодинокі українські учені з виїмкою кількох, а також російські з поступового табора. Таке відсунене від участи в зїзді що найвизначнїйших наукових сил не могло не відбити ся дуже некорисно на його результатах. Зїзд дістав свій специфічний характер, піднесений в справозданях, які друкували ся з нього. Видані тепер в трьох великих томах його „Труди“ дають можність оцінити його науковий доробок. Тут поміщено в цілости або в скороченю реферати, які читані були на зїздї. Ми постараємось далї подати зміст кождого, а зробимо се з отсим загальним пляном. Розвідки, що доторкають України, а таких є найбільше, попробуємо можливо точно в коротції тут передати. Инших реферувати не будемо, щоби одначе

бодай в части дати можливо повний погляд на праці чернигівського зїзду, занотуємо бодай їх заголовки. Всі реферати уміщені в „Трудах“ розділюємо на три великі ґрупи. Першу творять праці з передісторичної археольоґії, зібрані у нас під спільним заголовком преісторія. До другої втягнули ми розвідки з історії штуки, до третьої з історії і літератури. В останній рубриці найшли захист також чотири реферати, що властиво належать вже до етноґрафії; тому що є їх так мало, а вони цікаві і для історика, вважали ми за непотрібне виділювати їх в окрему ґрупу. В кождім розділї подаємо реферати в альфабетнім порядку авторів.

Преісторія.

В. А. Бабенко — Новыя систематическія изслѣдованія Верхне-Салтовскаго могильника 1908 г. — Дневникъ раскопокъ. — Продолженіе тѣхъ же раскопокъ (Труды III, ст. 216—254). Ще на XII археольоґічнім зїздї звернуло на себе загальну увагу передісторичне кладбище в с. Горішнім Салтові Харківської ґуб. великими анальоґіями, які можна було запримітити між найденими там предметами і иншими, звісними з кавказьких нахідок. Для точнійшого провіреня сих анальоґій перевів д. Бабенко між 1908 а 1910 тим роком систематичні досліди на згаданім цвинтарищи, а відомости про них помістив в трьох висше наведених розвідках. Розкопано 55 гробів; кождий з них складав ся з двох частий, а то з поздовжного коридора, часом близько 15 аршин довгого, і прямокутної, деколи також овальної, гробової ями. Всі гроби розміщені були правильно, рядом, один побіч другого. Вхід до них звернений був в однїй ґрупі з пол. сходу на півн. захід, в другій зі сходу на захід, знов в третій з полудня на північ. Звичайно в гробі лежав один кістяк, хоч нерідко було їх два, звернених або з півн. сходу на пол. захід, або таки просто зі сходу на захід. В двох довгих гробових ямах знайдено кінські скелети в стоячій позиції, з підігнутими ногами. Побіч них, як також і біля людських кістяків, розкинені були численні металеві предмети а то — з бронзи: малі спиралї, бранзолети, завушницї з малими подовгуватими дармовисами, плоскі, трикутні і округлі бляшки, перстені з півокруглої бляхи з каменями, прості або півокруглі пряжки і закінченя до поясів, позолочена посудина в виді фляшки з трома вушками, а вкінци дармовиси в виді коний чи птиць. З зеліза вироблені були: прості, довгі, вузькі ножі з державком до накладеня деревляної ручки, малі кинжали з таким самим державком, великі, довгі боєві топори з тулейкою по середині, з одним кінцем острим, а другим закінченим в виді молотка. Зелїзні також малі плоскі „лопатки“ у гори з загнутими боками; скорше нїж лопатки будуть се, по моїй думцї, топори, що видом своїм нагадують західні „пальштаби“:

рисунок, зовсім подібний до поданого д. Бабенком (рис. 146 і 147), маємо в зіставленю розвоєвих форм топорів у проф. Гернеса (див. Natur und Urgeschichte des Menschen, ст. 264, фіґ. 128, рис. 29). З залізних предметів найдено в Горішно-Салтовськім кладбищи крім згаданих ще такі: удила, стремена, пряжки, стріли, один плоский, другий трехгранний спис, короткі мечі і вкінци кулисті булави, з недовгою тулейкою до накладуваня на кінець ручки. Досить численні є також срібні річи, між ними тоненькі бляшки, часом орнаментовані, завушниці зложені з двох або трох філїґранів, перстені подібні до бронзових і монети з VII—VIII в. по Хр. Зі скла знайдено численні ріжнобарвні перли і декілька посудин. Найчисленнїйші були одначе глиняні посудини. Одні вироблені зі зле, другі з добре вимішеної глини, декотрі на гончарськім колї, инші знова без його вживаня. Між сими посудинами, як здогадувати ся з поданих д. Бабенком рисунків, можна виріжнити два типи: горнятка і високі фляшки, одні і другі з вушками. Кромі сих двох маємо ще декілька типів посередних, котрі тамті два зі собою ґенетично звязують. Як посудини були орнаментовані, про се д. Бабенко зовсім не згадує.

В цілій обговорюваній працї пробиває ся одна головна думка: доказати, що Горішно-Салтовське кладбище тісно звязане з нахідками в Кобани, Чмі і Балтї. Доказ на се досить щасливо переведений і здаєть ся не улягати сумнївови, що маємо тут перед собою нахідки кавказської культури з VII—VIII в. по Хр. Автор іде ще дальше, і опираючи ся на льоґічнім внескованю твердить, що се остатки культури Хозар. Правдивість сього послїднього здогаду висвітлять нам що йно пізнїйші, систематичнїйші розкопки.

Щоби подати оцїнку трьох розвідок д. Бабенка яко цїлости, мусимо перше поставити собі питанє, як повинен супроти найновійших вимог науки виданий бути археольоґічний матеріял, відкопаний на передісторичнім цвинтарищи. Передовсїм подана мусить бути загальна характеристика найдених на нїм похоронів. Таку характеристику д. Бабенко справдї подає, хоч і не зовсїм точну. Дальше має слїдувати дневник розкопок, лишень зовсїм загально зладжений. Дневник такий є і у д. Бабенка, і то навіть дуже добрий. Пізнїйше повинен іти як найдокладнїйший опис найдених на кладбищи предметів. Кождий з них мусить бути точнїсенько описаний з наведенєм анальоґій до давнїйше звісних, щоби тип їх зістав зовсїм певно означений. На жаль сьому жаданю нинїшньої науки д. Бабенко не цїлковито відповів. Подає вправдї опис відкопаних ним предметів, одначе так загально, а до того без ілюстрованя відповідним числом рисунків, що на його підставі в нїякий спосіб не можна виробити собі понятя про їх тип. Але цїлковито злекковажив вже собі

д. Бабенко кераміку, бо описови її присвячує він ледви кільканайцять стрічок. Чейже повинно йому бути звісне, що ціла передісторична археольоґія опираєть ся головно на дослїдах кераміки, що отже при виданю нових матеріялів мусить вона бути солїдно оброблена. Належить подїлити її на поодинокі типи, кождий з них з окрема описати і ілюстровати відповідними рисунками. В кінци від справдї наукового виданя матеріялів жадаєть ся, щоби описувані находки порівнані були зі всїми анальоґічними, а вже давнїйше звісними, щоби сим способом схарактеризована була ціла одна культура, на котрої тлї дане цвинтарище відповідно виступило би. Тодї доперва оцїнити можна значінє описуваних находок. Щось подібне маємо і у д. Бабенка, коли то він вказує на кавказьке походженє Горішно-Салтовської культури. Одначе і се зроблене у нього лиш зовсім побіжно, а що гірше, не старав ся він вичислити з поданєм лїтератури всїх звісних анальоґічних находок. Як бачимо отже, праця д. Бабенка не зовсїм подібна до західньо-европейських взорів. З другої одначе сторони піднести мусимо, що в порівнаню з иншими російськими археольоґічними публїкаціями роблять обговорювані розвідки все таки дуже добре вражінє.

В. Безпальчевъ — Поле погребеній въ роменскомъ у. полтавской г. (Труды III, ст. 214—215). В 1898 р. в с. Малих Будках недалеко церкви відкопав один з тамошнїх селян одинайцять горшків. Величина їх ріжна, в більших, по його оповіданю, зложені були перепалені кістки. В 1906 р. переведено в присутности д. Макаренка розкопки на тім місци. Натрафлено там на тїлопальне цвинтарище. Спалені кістки зложені були в глиняних горшках, густо побіч себе уставлених, прикрашених в горішній части зубчастим орнаментом. Кромі посудин найдено ще глиняні, маленькі перелки і фраґмент зелїзної пряжки. Задля недостачі більшого матеріялу, а головно тому, що не маємо поданого в справозданю анї опису, анї рисунків посудин, щось точнїйше про згадане цвинтарище годї сказати. В поблизу розкопана була ще невелика могила; зі знайдених двох кістяків, один розкинений був в неладї, другий лежав витягнений, головою на північ. Нїяких предметів при скелетах не було.

Ѳ. Волковъ — Палеолитическая стоянка въ с. Мезинѣ черниглв. губ. (Предварительное сообщеніе) (III, ст. 262—270). До нечисленних, звісних вже нам з давнїйших розкопок, стацій палеолїтичного чоловіка на Українї, прибула нова в с. Мізинї дослїджена і описана д. Вовком. Побіч костий ділювіяльних звірят (Elephas primigenius, Rhinoceros Tichorhinus, Lepus variabilis (?), Equus caballus fos., Ursus (Atetos?), Leucocyon lagopus, Canis lupus lp., Cer-

vus tarandus) в постплїоценових покладах лєссу, під грубою більше нїж 2 м верствою його, знайдені були невеликі кусники кременя з виразними слїдами оброблення. Між ними побіч близько десятьох нуклєвсів виріжнює д. Вовк слїдуючі типи знарядів: довгі, найбільше на 67 mm відщипки кременя (lames), щось в роді ножів, невеликі скробачки (30—48 mm) ретушовані лишень на однім своїм кінци, нечисленні рівцї (burins), провертачі (perçoirs), одна пилочка і вкінци маленькі знаряди ґеометричних форм, котрі мали заступати гачики до вудок. Всї згадані знаряди малі, а формою своєю зближені найбільше до західньо-европейських типів магдаленської доби. Д. Вовк відносить теж палєолїтичну стацію в с. Мізинї до археольоґїчної магдаленської епохи, а до поледової — ґеольоґїчної. Тут одначе застерегти треба, що хоч згадані знаряди справдї найбільше схожі з магдаленськими в західній Европі (в порівнаню з иншими тамошнїми культурами), то одначе все таки поки що не маємо найменших даних, щоби наш палеоліт підтягати під схему західньо-европейську. Ту і там розвиток культури не конче мусїв відбувати ся анальоґічним способом. Західньо-европейські магдаленські форми се вислїд довгого їх розвитку; чи, дещо до них подібні, знаряди зі стації в с. Мізинї такий самий мають початок, пізнїйші дослїди доперва покажуть.

В. А. Городцовъ — Дневникъ археологическихъ изслѣдованій въ зѣньковскомъ уѣздѣ полтавской губ. (III, ст. 93—161). Се справозданє з дослїдів ведених в 1906 р. над берегом р. Ворскли в с. Більску. З трьох положених в околици городищ і більшого числа могил розкопане було одно городище і 22 могил. Городище мало клинову форму, а укріплене було обігаючим його довкруги валом; заселене воно було одначе ще перед насипанєм валів; про се переконує нас факт, що матеріял на їх будову взятий був з остатків давних хат. Ті остатки розкинені ще тепер на цїлім просторі городища і в його околици в видї невеликих горбків, витворених з господарських відпадків, складаних через довший час на однім і тім самім місци. По розкопаню таких горбків, прозваних д. Городцевом „зольниками", найдено там попіл, вуглє, остатки дерева, кости звірят і численні людські знаряди. Характер тих знарядів вказує, що маємо тут слїди селищ металевої епохи, коли і бронза і залїзо були вже в уживаню. Найдені численні глиняні черепки походять з трьох родів посудини: 1) нездарної, грубої роботи, 2) лїпшого, з гарної глини виробу і 3) з посудин грецької роботи. Черепи другого типу пригадують дуже виріб скитських посудин; також найдені в „зольниках" численні високі вушка, дуже характеристичні для скитської кераміки. Що маємо тут до дїла справдї

з оселею скитської епохи переконують нас і грецькі посудини також в тих часах вживані, як і характер металевих виробів.

Скитийської доби теж всї, розкопані д. Городцевом, могили. Між 22-ома курганами лишень один був цілий, всї инші розграблені вже в старині. Се трафляє ся дуже часто в скитських могилах. Скелети зложені були в чотиробічних, обложених деревом ямах під могилою. Найдені побіч них предмети кістяні, бронзові чи зелїзні всї характеристичні для скитської культури. Варт спеціяльної уваги зелїзний меч з золотою ручкою, зовсїм подібний до знайденого ґр. Бобринським в околици Сміли. Виразний скитський характер мають теж бронзові стрілки, золоті бляшки і завушниці, бронзові прикраси, дальше перли, зелїзні кинжали, топори, зелїзні удила і ножі з кістяною ручкою. Кістяні прикраси кінської упряжи теж типові для скитської епохи. Глиняні посудини з чорної, добре вимішаної глини, такі які найдено в „вольниках" городища, як також черепки грецької посудини, гармонїзують з всїми доперва що згаданими скитськими виробами. Цїкаве тут одначе, що в могилах не знайдено нїяких слїдів посудини примітивнїйшого виробу, які на городищу були дуже численні. Се дало привід д. Городцеву до висказаня здогаду, що „вольники" віднести мусимо до старшої передісторичної епохи нїж могили. По моїй думцї се зовсїм неоправдане. Посудини лїпшого і гіршого виробу вживані були в однім часї, як вказує на се сильне перемішане їх з собою в „вольниках", де побіч одних найдено і другі. Недостачу „старших" типів в могилах легко пояснити тим, що побіч мерця клали лишень найгарнїйші предмети (спеціяльно Скити!), коли тимчасом в щоденнім житю вживали посудин і гіршого виробу. В с. Більску відкрили отже оселю скитської епохи з приналежним до неї кургановим цвинтарищем.

Розкопки д. Городцева дуже інтересні, на жаль одначе не науково переведені і невідповідно видані. На городищу знайдені предмети треба було розцїлити відповідно до поодиноких верств, бо так лише можна було б довідати ся, чи посудини примітивнїйшого виробу теж і старші, як того бажає д. Городцев, а що з богатьох причин здає ся менї неправдиве. Дальше, нинїшний стан передісторичної археольоґії домагає ся, щоби видавець нового, незвісного до тепер матеріялу віднайшов всї анальоґії з давнїйшими нахідками. Того д. Городцев зовсїм не зробив. Найгірше, що відкопаний матеріял навіть невідповідно описаний. Присвячує д. Городцев богато місця подробицям зовсїм непотрібним, коли тимчасом важні річи збуває кількома словами. Опису поодиноких предметів, який був би дуже пожаданий задля недостачі більшого числа таблиць, він не подає, хоч се для порівнуючих студий конче потрібне. Найгірше поступив вже д. Городцев з керамікою, описови котрої при-

свячує він всього одну сторону (ст. 154). Після сказаного видко, що матеріял зі с. Більска стратив богато на науковій вартости. Шкода ся тим більша, що мігби він подекуди висвітлити, які взаємини лучать його з давнійшими передісторичними епохами, а се головно завдяки тому, що найдено там посудини дуже примітивного виробу, які лише рідко можна знайти в скитських могилах.

В. Е. Данилевичъ — О раскопкахъ въ Курской губ. (III, Протоколи, ст. 119). Д. Данилевич переводив свої досліди на городищу побіч с. Липино в курськім повіті. По формі схоже воно з городищами Донецькім, Ницахськім і ин.; як на се вказують численні знайдені тут скляні бранзолети, походить воно з т. зв. велико-княжої епохи.

Проф. И. В. Евсѣевъ — Раскопки по верхнему теченію р. Оки (III).

Свящ. Ст. Звѣревъ — Камень Буилъ на Дону (III). Серед рівнини над р. Доном, недалеко города Павловська в воронїзькій ґуб. стоїть великий, самітний камінь. Нарід оповідає ріжного рода казки про нього, про штучне, а не природне його походженє, які точно списав свящ. Звірев. Вони очевидно історичного значіня не мають, а автор стараєть ся доказати, що згаданий камінь, названий „Буил“ не є чим иншим, як тільки нанесеним ледняковим ґлазом.

Г. Лебедянскій — Черепъ диллювіальнаго человѣка изъ р. Десны, близъ деревни Банокъ черниговской губ. (III). Поданий лише сам заголовок праці.

Проф. И. А. Линниченко — О раскопкахъ В. В. Хвойко въ Кіевѣ у Десятинной церкви (III). Розкопки переведені в Київі біля Десятинної церкви відкрили дуже богатий археольоґічний матеріял. Натрафлено там ще на неолїтичну стацію, одначе більшість нахідок походить зі старшої великокняжої доби. З сього часу відкопано якісь фундамента разом з деревяною ґалєрією, майстернею емалїованих чи поливаних предметів, і в кінци незвісного перезначеня купу каміння, в котрій пробувано добачити фундамент для статуї поганського божка. З незвичайно численних дрібних предметів на увагу заслугує великий хрест X в., глиняні форми до відливаня металевих річей, камяна плита з загадковим знаком, подібним до звісного нам з монет Володимира і инші. Розкопки сї ведуть ся дальше.

В. Ляскоронскій — Городища, курганы, майданы и зміевы валы въ области Днѣпровскаго лѣвобережья (III, ст. 1—82, рисунків 91). Праця д. Ляскоронського се справоздане з екскурсій по полтавській ґуб., цїлию котрої було пізнане розміщеня тамош-

ніх городищ, курганів, майданів і змієвих валів. Велику частину розвідки, бо перших 63 сторін, займає вичислене могил і майданів в порядку, в якім були вони оглядані д. Ляскоронським. Такий порядок вичисленя дуже невідповідний — бо непрозорий. Богато ліпше було би спис так могил як і з окрема майданів подати в альфабетичнім порядку місцевостий. Могили легко так вичислити, трудність деяка була би лишень з майданами, а то з причини, що д. Ляскоронський подає опис кождого з окрема. Одначе і сьому можна було легко зарадити поділенем майданів на поодинокі типи, та зґрупованем їх відповідно до сих типів, при чім кождий з них міг бути ілюстрований відповідним пляном. Праця на такім уґруповаю зискала би подвійно: непотрібно великий обєм її зредукований був би до кількох карток, а що важнійше — матеріял уложений був би дуже прозоро, а се головна ціль подібної праці.

На ст. 63—66 подає д. Ляскоронський поділ майданів на типи, опертий на територіяльнім їх розміщеню. Не визначаєть ся він нічим інтересним, так що передавати його тут непотрібно. При тім висловлює д. Ляскоронський нераз вже підношений погляд, що майдани — се передісторичні кріпости. Тут стоїть він в суперечности з доказами инших дослідників, передовсім д. Мазараки, котрі вважають майдани розкопаними могилами. Сї два погляди по моїй думці можуть один другого не виключувати. Дуже правдоподібно, що могили — одинокі взнесеня на степах — були колись розкопувані для переміненя їх на кріпости. Товчок до сього могли дати давнійші їх розкопки, переведені в грабіжницьких цілях, котрі виказали, що відповідно розкопані могили можуть бути добре примінені для оборони. Сей новий здогад про походжене і перезначене майданів, покищо не попертий ще ніякими доказами, одначе все таки варто було би взяти його під розвагу.

Дальше подає д. Ляскоронський опис кількох городищ, а то в с. Яблонові, Александрівці, Мацковицях, Крапівній, Ірклієві і Китай-Городї. Форма майже всїх вичислених укріплень залежить від форми гори, на котрій були вони усипані. Виїмок творить лишень городище в селї Яблонові еліпсоватого виду і в с. Китай-Городї строго прямокутне. Оба вони, спеціяльно друге, датують ся — як вказує їх вид — вже з дуже пізних часів.

При кінци своєї розвідки на ст. 74—82 обговорює д. Ляскоронський т. зв. змієві вали. Назву таку дістали вони на підставі народнїх переказів, нїби то усипані великим змієм, побореним чоловіком і запряженим до плуга. Змієві вали тягнуть ся нераз по кількадесять верств в ріжних напрямах полтавської ґуб. Шкода, що д. Ляскоронський на однім мапі цїлої ґуб. не зрисував докладно всї подібні памятники, бо се могло би висвітлити взаємини між поодинокими їх частинами. Час повстаня

сїх памятників Ляскоронський відносить до скитської епохи; на жаль робить се без найменших доказів, опираючи ся лишень на фактї, що побіч змієвих валів стоять звичайно численні скитські могили. Про час усипаня сїх памятників могли би нам сказати лишень відкопані в них людськї знаряди. Сам д. Ляскоронський мав в руках більше число найдених там глиняних черепів, не подає одначе найменшого їх опису, що мусимо вважати за велику хибу обговорюваної працї.

С. А. Мазараки — Отчетъ объ археологическихъ изслѣдованіяхъ въ полтавской губ. въ 1907 г. (III, Москва 1911, ст. 208—211). Автор вичисливши всї звісні йому могили в полтавській ґуб. подає дневник переведених ним розкопок в отсих селах: Плавяничі (Роменський п. мог. 3), Хмелів (1 мог.), Сербина (Роменський п. мог. 3), Брачинцї (Лохвяцький п. 1 мог.) і Римове болото (лохвацький п. 1 мог.). Розкопано 3 роди могил:

Один репрезентують кургани в с. Брачинцях і Волошиновцї. Під могилою викопана була яма 3—4 арш. довга, а 2—3 арш. широка, цїла обложена деревляними брусами, яких слїди легко можна було віднайти. В ямі лежав кістяк в скорченій позиції, сильно закрашений красною краскою. Річей при нім ніяких не найдено.

Другий тип репрезентують могили в селах Плавиничі, Сербина, Хмелів і Римове болото. Кістяк вложений був теж в деревлянім сховку, одначе вже не в скорченій, а лишень витягненій позиції. Голова звернена на полудне. Красної краски на костях анї слїду. При скелетах найдено: кости барана і свинї, глиняні посудини, кістяні части кінської упряжи, бронзові стріли, удила, бранзолети, шпильку, бронзову миску, зелїзні удила і зелїзний меч. Майже всї могили були вже в старинї нарушені, як вказують на се відкриті перекопи.

Третий тип се похорони зі славянської епохи, відкопані на р. Ромнї. Ніякого їх опису автор не подає.

Про вартість розвідки д. Мазаракі говорити не буду; схарактеризує її найлїпше сконстатоване факту, що чогось більше понад сказане мною висше з неї довідати ся не можна. Опису, бодай загального, найдених в могилах предметів д. Мазаракі зовсїм не подає.

С. А. Мазараки — Майданы, Роменскій уѣздъ, Полтавской губ. Раскопки 1906 г. (III, ст. 212—213). Майдани роменського повіту занимають західну, пол.-західну і полудневу його частину, а розсїяні вони звичайно на всїх висших точках даної околиці. Вхід до них буває найчастїйше на полудневій або східній їх сторонї; більша часть майданів положена в віддаленю 7—15 верств від ріки. З поміж великого їх числа розкопав д. Мазаракі в с. Нико-

лаївції чотири. На підставі тих і давнійших дослідів доходить він до таких висновків про походжене майданів: 1) всі майдани — се розкопані могили (найчастійше скитські); 2) по вівшнім їх вигляді можна пізнати, котрі в них салітрові, а котрі — розкопки могил в грабіжницьких цілях; 3) більша частина степових майданів могла служити в пізнійших історичних часах за схоронище перед нападами і непогодою. До нинішних ще часів трафляють ся хутори, де господарські будинки поставлені в середині майдана.

А. И. Мартиновичъ — Хазарское городище въ Воронежской губерніи (III, Протоколи, ст. 113—114). Авторови звісних є з околиць самого Воронежа і в с. Чертовицкого, Романи, Шилова і ин. пять городищ. На однім з них, себто на Хозарськім городищу побіч Воронежа, найдений був кістяк, біля котрого відкопано 5 зелїзних списів, 6 зелїзних стріл, многогранні глиняні пряслиції і глиняну посудину. В тамтих околицях подибуеть ся також богато могил, а то біля Хозарського городища (11) і біля Чортовицького села (15). Всї вони скривають тїлопальні гроби, в яких кромі глиняних черепків і кусників костий звірят нїчого більше не знаходить ся.

А. Миллеръ — Археологическія изслѣдованія въ устьѣ Дона (III, ст. 83—88, в 6 рис.). Від довшого часу, бо від самого початку XIX ст. ведеть ся дослїди в цїлию відкритя місця, де стояв старий Танаіс. Поки що питане се нерішене, хоч значно наперед посунене. Причинком до пізнаня сього є і праця д. Миллера. Розкопки свої переводив він в дельтї Дону в околиції с. Рогожина. На пісковій лаві стоїть там городище, окружене подвійним валом, що не представляє ніякої ґеометричної фіґури. На найвисшім місци городища перекопав д. Миллер невелику його поверхню, де відкрив дві культурні верстви: в однїй знайшов численні глиняні черепки посудин грубої і нездарної роботи, в другій посудини грецької роботи з IV—III в. перед Хр. З сього самого часу походить курганове цвинтарище, дослїджене ним в поблизу городища. Розкопано всього сїм курганів. Скелети лежали під насипом в ямах овального виду, у гори ширших, в долинї вузших. Звернені були вони головами на захід, ногами на схід. Побіч них знайдено: посудини грецького виробу, як високі амфори, миски на однїй ніжції і гарно вироблені посудини з двома ручками, дальше зовсїм перержавілі зелїзні предмети, бронзові бляшки з орнаментом, бронзові спіральні бранзолети і округлі зеркала з ручкою. В кінци скляні перли і численні золоті предмети, а то: тоненькі бранзолети, неспоєні колїсцятка, бляшка з нездарним зображенем голови медузи, трикутні, округлі або подовговаті бляшки і золоті дармовиси. Маємо також срібні

колісцятка і дутий бранзолет. Всї вичислені предмети носять на собі виразні слїди грецької технїки IV—III в. перед Хр. Взявши під увагу, що на сей час припадає як раз істноване Танаїса, висказує автор здогад, що маємо тут перед собою саме слїди його і його цвинтарища.

Проф. В. О. Пичъ — Типичныя черты городищъ въ предѣлахъ Чехіи (III, Протоколи, ст. 77—78).

И. Т. Савенко — О древнихъ памятникахъ изобразительнаго искусства на Еннесеѣ (I, ст. 553, табл. XIII).

Проф. Д. Я. Самоквасовъ — О Сѣверянской землѣ и Сѣверянахъ по городищамъ и могиламъ (III, Протоколи, ст. 65—66). Автор обговорює наперед — кілька разів давнїйше вже ним повторювану — систему кляснфікації передісторичних памяток Росії. Сим способом доходить і до Сіверян, а характеризуючи їх культуру підносить, що першими оселями Сіверян були не села в нинїшнім розумінню слова, а городи і городища, дуже численні на сіверянській території.

Проф. Д. Я. Самоквасовъ — Отчетъ о раскопкахъ произведенныхъ во время съѣзда (III, Протоколи, ст. 127). Цїлию згаданих розкопок було познайомити членів зїзда з методою археольоґічних дослїдів; сїй задачі — по словам проф. Самоквасова — вони вповнї відповіли. Розкопано могили на Старім цвинтарищи біля Троїцького монастиря з XI в. по Хр. і дві більші могили з велико-княжої доби на Болдиной горі під Березками.

А. В. Селивановъ — По поводу производства археологическихъ раскопокъ и храненія добытаго матеріяла (III, Протоколи, ст. 79). Автор домагаєть ся зовсім слушно, щоби видобуті в одній археольоґічній стациї, чи на однім передісторичнім кладбищи предмети не розбивати на ґрупи, а передавати їх в цїлости лишень одному музейови, де знова повинні вони бути розміщені не по типам, а в порядку, в якім були найдені в поодиноких місцях: предмети відкопані в одній могилї мають бути зложені разом всї, побіч себе.

И. Я. Стеллецкій — Вторженіе скиѳовъ-сколотовъ въ Палестину (III, Протоколи, ст. 83—85). Автор зазначивши, що передісторична археольоґія дає вже тепер виразні докази на істноване зносин нашої Скитії з азийським далеким сходом, з Вавилоном і Ассирією, стає на становищі, що згадуваний в давних жерелах великий напад Скитів на Азію є безперечно історичним фактом. Останнїй їх похід, котрий відбув ся в VII в. перед Хр., спричинив страшне спустошене Вавилонії, досягнув Єгипту і закінчив ся поселенем Скитів в Палестинї. Якими дорогами сей похід відбував ся, поки що не знаємо, відповідь на

се можуть нам дати хиба археольоґічні нахідки. Тому при кінци реферату пропонує д. Стеллецький вислане наукової російської експедиції до Азії, в цїли переведеня там відповідних дослїдів в тім напрямі.

Б. В. Фармаковскій — Ольвія (III, Протоколи, ст. 82—83). Подане тут справоздане з осьмолїтних археольоґічних розкопок — доси ще не укінчених — ведених на місци, де стояла грецька Ольбія. Добр. Фармаковському удалось там відкопати остатки некрополя з II—III в. по Хр., фундамента хати геллєністичної доби і фундаменти кріпосних мурів так грецької як і римської епохи. Кромі сього зібрав він за сей недовгий час не менше як 1500 ріжних дрібнїйших памятників давньої культури. Вони позволяють зовсїм точно прослїдити історію Ольбії. Подібна вона зовсїм до історії о. Березани представленої проф. Штерном. Тут також наперед в VI в. до Хр. переважають впливи йонські, які в V в. змінюють ся на атенські. Розцвіт Ольбії припадає одначе доперва на геллєністичну добу. В першім віці Ольбія перестає вже бути торговельним центром.

К. Вл. Хилинскій — О трипольской культурѣ (III, Протоколи, ст. 61—64). Тут подана загальна характеристика нашої т. зв. передмикенської культури; не замітна вона нїчим, нових фактів нам не дає, все сказане там кождому дослїдникови преісторії України аж надто добре звісне. Інтересна була би лишень одна замітка автора, де він говорить про анальоґію між некрашеними посудинами передмикенської культури і керамікою епохи „землянок“, скитських могил (?) і наводяних осель (яких?). На жаль д. Хилинскій каже собі вірити лише на слово, доказів на се не дає нїяких. Дискусія розвинена над згаданим рефератом виказала, що і доси нема згоди між ученими що до походженя передмикенської культури. Більшість, з проф. Штерном на чолї, висказала ся за північно-европейським її початком, коли тимчасом проф. Вовк обстоював азійське її походженє. Робив се вже одначе богато обережнїйше нїж давнїйше (нїж нпр. в Матеріялах до українсько-руської етнольоґії т. VI) і вважав дискусію на сю тему ще за передчасну.

Проф. Е. Р. фонъ Штернъ — О раскопкахъ на Березани (III, Протоколи, ст. 81—82). Автор з питомою йому бистроумністю і науковою ерудицією здає тут справу зі своїх розкопок переведених на о. Березани. Натрафлено там на численні передісторичні памятки з часів почавши від VII в. до Р. Хр. Слїди осель приналежать двом відмінним епохам, з котрих кожда визначаєть ся властивим, ориґінальним способом будованя хат, пригадуючи подібну конструкцію, звісну вже з розкопок в Ольбії. Побіч хат натрафлено на земні ями, з котрих одні були смітниками, инші гробами. В тих гробах найдені були або

цілі скелети, або лишень сильнійше чи слабше надпалені людські кістки. З відкопаних численних предметів найхарактеристичнійші остатки кераміки. Поділити її можна на два типи: посудини вироблені на місци, що пригадують сильно скитську кераміку, і посудини грецького виробу. Ті другі позваляють нам близше пізнати вилива могучої Гелляди на нашу землю. Наперед переважали впливи Мілєту, які сягали аж в осередок України (Сміла), пізнійше впливи Атен, що сильно зазначились в часах тиранії Пизистрата.

В. Д. Языковъ — О Маяцкомъ городищѣ на Дону (III, Протоколи, ст. 78—79). З самого реферату д. Язикова ми про Маяцьке городище нічого певного довідати ся не можемо, не знаємо навіть які предмети були там відкопані. Доперва в дискусії проф. Самоквасов заявляє, що воно подібне до дослїдженого в Чми (Кавказ) і в Салтові, та думає, що усипане його можемо отже приписати Хозарам.

Історія штуки.

Проф. Д. В. Айналовъ — О Маріупольскихъ восковыхъ иконахъ (III, Протоколи, ст. 60). Описані автором дві ікони зображують Матїр Божу і св. Григорія Побідоносця; перша, як на се вказує характер письма, походить ще з XI в., друга — більше шабльонової роботи — вже з пізнійших часів.

Д. В. Айналовъ — Архитектура черниговскихъ церквей (III, Протоколи, ст. 67). Автор по переведеню дослїдів в чотирох чернигівських церквах, а то в Спаськім Соборі, в Пятницькій і Іліїнській церквах і в Соборі Бориса і Глїба, ставить собі питанє: під якими впливами витворила ся руська архітектура? Прототипом для наших церков були по його думцї византійські храми і то храми що йно другого тисячліття по Хр.

Проф. Д. В. Айналовъ — Библія Рафаэля въ Ватиканѣ (III, Протоколи, ст. 125). Д. Айналов декілька слів присвячує розборови орнаментів в Біблїї Рафаеля.

Ѳ. К. Волковъ — Религіозныя сооруженія въ восточной Галиціи и въ частности въ Карпатахъ (III, Протоколи, ст. 92). Зміст розвідки не поданий.

А. П. Голубцовъ — Объ архіепископскомъ посохѣ (III, Протоколи, ст. 87—88). Автор висказавши погляд, що епископський жезл веде свій початок від пастушої палицї, займає ся питанєм, які форми його вживані були у східній церкві.

Ѳ. Ѳ. Горностаевъ — Строительство графовъ Разумовскихъ въ Черниговщинѣ (II, ст. 167—195, табл. 15, рис. 39). По ніякім гетьмані України не лишило ся так значне число великих

архітектурних памятників як по останнїм між ними ґр. Розумовськім. Старанем його побудовано кілька палат і кільканайцять церков, з котрих майже всї до нинї ще збереглись. Добр. Горностаєв присвячує точнїйшу увагу лишень важнїйшим і цїкавійшим між ними, а то: Соборній церкві города Ковельця чернигівської ґуб., церкві Трох Святих в с. Лемешах, гетьманській палатї в Батуринї, палатї і церкві в Почепі і палатї в с. Баклани. Всї ті будинки побудовано менше більше в однім часї і тому всї вони носять на собі признаки одного і того самого стилю, стилю Людвика XVI. Се спеціяльно сильно зазначує ся в декоративній части сих архітектурних памяток, а ще більше може в збережених в них предметах. Так наприклад іконостас в церкві с. Козельця се вицьвіт розвиненого стилю рококо. Добр. Горностаєв не займає ся якимсь строго-науковим обробленем сих памяток, подає лише загальний їх опис і збирає деякі історичні відомости про повстанє сих будинків. Тим не менше розвідка ся має свою велику вагу, хочби з огляду на долучені до неї численні ілюстрації і справдї прекрасно виконані таблицї.

Ѳ. Ѳ. Горностаевъ — Лялични. Дворецъ графа П. В. Завадовскаго. Рис. 8, табл. 21 фототип. і 4 барв. (II, ст. 196—212). Лялич
і се місцевість положена в чернигівській ґуб. в Суражськім пов.; там стоять ще тепер знищені, але все таки імпозантні своєю величиною і красотою руїни палати ґр. Завадовського. Стан в якім вони тепер находять ся, гідний пожаловавя; всї цїннїйші предмети вивезено, лишились тільки мури, а і тим загрожує також велика небезпека зі сторони властителїв Жидів: наміряють вони основати серед них якусь фабрику. Артистична вартість сих руїн з кінця XVIII в. дуже велика і ми можемо бути лишень вдячні д. Горностаєви, що присвятив їм, як і гарній тамошній церкві, близшу увагу. Сим способом збережеть ся бодай основнїйший опис сих памяток, котрий ілюстрований численними рисунками і таблицями, завсїгди буде мати велику вартість для історика штуки.

Ѳ. Ѳ. Горностаевъ — Иконостасъ кисти В. Л. Боровиковскаго. Табл. 10 (II, ст. 213—218). В. Л. Боровиковський се один з визначнїйших художників кінця XVIII і першої половини XIX в., з походженя Українець, родив ся в козацькій родинї в Миргородї в полтавській ґуб. Посвятив ся він портретньому і церковному малярству і дійшов тут до високої досконалости. Важною і цїнною памяткою є цїлий, ненайгірше ще збережений, іконостас в покровській церкві с. Романовки мглинського уїзда, чернигівської ґуб., розборови котрого присвячена висше цитована розвідка. Сам іконостас будований в видї триумфальної брами — типовім для епохи стилю Empire. Що до загальної

характеристики поміщених в нім образів, то згадати головно треба, що Боровиковський розумів і зображував святість яко красоту тіла, красоту надземську. Звідси походить, що мальовані ним лиця ідеально прегарні і живі. Сим наближуєть ся Боровиковський до західньо-европейської школи, хоч умів він задержати в зображуваних особах повагу византійсько-руського стилю. Техніка у нього добра, стараєть ся він викінчити всї найменші подробиці, що дуже сильно зазначуєть ся на мальованій ним оксамітній одежі. Поважне уґруповане і чудовий кольорит доповняють красоту композицій Боровиковського і ставляють його в ряді найліпших художників першої половини XIX в. Вартість творів Боровиковського пізнаєть ся дуже добре при читаню опису їх в статї д. Горностаєва і при огляданю численних долучених до нього артистично зроблених таблиць.

Ѳ. Ѳ. Горностаевъ — Объ архитектурѣ древнихъ храмовъ Чернигова до-монгольскаго періода (III, Протоколи, ст. 66—67). Автор силкуєть ся зреконструовати найпервіснійший вид Спаского собора, собора Єлецького монастиря, Іліїнської церкви, собора Бориса і Гліба і Пятницького храму. Робить се він лишень в загальних чертах, без удаваня в які небудь подробиці.

Ѳ. Ѳ. Горностаевъ — О деревянныхъ церквахъ Черниговской губерніи (III, Протоколи, ст. 80).

— Объ архитектурныхъ особенностяхъ каменныхъ храмовъ Черниговской губ. XVII и XVIII вв. (III, Протоколи, ст. 115). Анї самих розвідок, анї їх змісту ми в Трудах не подибуємо. Подані лише самі заголовки праць.

В. Г. Дроздовъ — О царскихъ вратахъ Екатерино-Покровской церкви въ Черниговѣ.

П. М. Добровольскій — Объ иконостасѣ ризничной Введенской церкви въ архіепископскомъ домѣ въ Троицкомъ монастирѣ (III, Протоколи, ст. 88—89). Так згадані в заголовках царські врата як і іконостас походять з XVII—XVIII вв. Точнійшого опису їх автори не подають.

А. Миллеръ — Лотосъ въ малорусскомъ орнаментѣ (II, ст. 81—88, з 11 рис. і 1 табл.). Ростинний орнамент в українських вишивках трафляєть ся спеціяльно часто на церковних ризах. Головну ролю відгривають там букети цвітів симетрично уложених, встромлених в якусь посудину, в виразним у вершку цвітом льотосу з двома листями. Автор старає ся широко закроєними порівнанями виказати, звідки сей мотив запозичений українським народом. Доходить до висновка, що правітчина його находить ся в Азії, де звісний він вже з давен давна. З відти перейшов він і на наші вишивки, хоч значно упрощений через відкинене уживаних в його правітчинї богатьох фарб. У нас мережаний він

лишень красною і синьою краскою. Цікаве, що давнійше мотив льотосу був і на Україні більше зложений, тепер зачинаєть він вже никнути і стремить до щораз більшого упрощеня.

А. П. Новицкій — Черты самобытности въ украинскомъ зодчествѣ (II, ст. 59—72, рис. 5). Хоч з великим заінтересованем приступаєть ся до читаня сеї праці, то на жаль не зовсім виповняє вона покладаних в ній надій. Місто знайти тут строго наукові докази на се, що Українці витворили свій окремий архітектурний стиль, ми подибуємо лише загальне вичислене деяких деталів українських церков і описане їх форм. Сказано там приміром кілька слів про плян церков, про спосіб їх будованя, як виглядають двері, вікна, іконостас, копули, хрести на них і т. и. Подано також загальний опис внїшного вигляду української сільської хати. Якогось порівнаня з архитектурою сусїдніх країв, зіставленя з формами поодиноких европейських стилів, виказаня, що наші церкви не є бездушною їх копією, умотивованя безпідставности твердженя деяких польських учених, мовби наші деревляні церкви були будовані в византійськім стилю, того всього ми в розвідції д. Новицького не подибуємо. Вона може мати лишень вартість яко інформаційний опис для людий зовсім з нею не познайомлених; мабуть і мала таку мету.

Проф. Г. Г. Павлуцкій — Кіевскіе храмы домонгольскаго періода и ихъ отношеніе къ византійскому зодчеству (II, ст. 29—36). Автор обговорює перше в коротких словах рішену вже давно справу, чи вимогам християнського культу відповідає скорше базиликова чи ротундова форма церков. Дальше шкіцує загальними чертами розвиток византійської архитектури, щоби опісля приступити до зображеня найстаршого церковного будівництва на Україні. Висказує тут переконане, що українська архитектура домонгольського періода не була висловом одної, розвиненої вже форми византійського стилю, але подібно як він перейшла і вона цілий комплекс розвоєвих стадій, прямуючи все до щораз більшого усовершеня. Найпримітивнїйший спосіб будованя був приміненний в найстаршій, мурованій ще 991 р. київській Десятинній церкві. Вершин своєї досконалости діпняла византійська архитектура на українських землях в Київсько-Софійськім соборі. Посереднє місце, не лишень з хронольоґічного, але і з архітектурного погляду, займає між двома згаданими церквами Спасо-Преображенський собор в Чернигові. Автор стараєть ся подати ріжниції в способі будованя сих трьох церков, котрі всї сходять ся головно в ріжнім ту і там укріплєню і насадженю копули. Се зовсїм зрозуміле, коли возьмемо під увагу, що взагалї розвиток цілої византійської архитектури розуміємо яко стремлїнє до менше або більше совершенного поставленя копули, що з огляду на

бажане продовженя і витягненя давнійшої центральної ротунди ставалось щораз труднійшим. Сей розвиток в українських церквах домонгольського періода є виразно зазначений, а проф. Павлуцький начеркненем його положив перші підвалини до пізнаня ріжних архитектурних нюянсів найдавнійших будівель України. Тут лежить вага його обємом невеликої розвідки.

Проф. Г. Г. Павлуцкій — О церковныхъ постройкахъ въ стилѣ „Empire“ въ Полтавской губ., з 6 рис. і 6 табл. (II, ст. 37—46). По пересаднім в XVIII в. стилю рококо зачалась при кінци сього століття ще за Людвика XVI сильна реакція проти нього, проти надмірного, несмачного обладованя будинків схибленими, неестетичними прикрасами. По раз другий в ряду дав себе відчути сильний зворот до клясицизму, в творах грецької штуки почато глядати за дороговсказами для дальшої артистичної творчости. Випливом сього звернення ся до геленського сьвіта був новий стиль — стиль empire, простий і поважний і гарний сею своєю повагою. З Франції розійшов ся він по всїй Европі, досягнув і України, а дійшов тут не в виді слабого потічка, а в виді сильної ще течії, що обхопила собою тоді цілу нашу країну. Скрізь підіймали ся невеликі але симпатичні дворки з трехгранним грецьким фронтом і з колюмнами на фасаді. Як сильний був тоді вплив стилю Empire видко хоч би по тім, що і питомі наші деревляні церковцї пробувано перемінити на пануючу тоді моду. І так пр. в с. Погребищах київської ґуб. можна ще тепер бачити стару деревяну церкву, до котрої з дивною наївностю прибудовано з початком XIX в. портик з деревяними колюмнами. Всї монументальні будівлї з сього часу носять на собі визначний вплив стилю empire. Се між иншими можемо слідити і на кількох церквах полтавської ґуб., котрим проф. Павлуцький присвячує висше цитовану розвідку.

В другій добі пановання Катерини II зачинаєть ся у нас істнованє сього стилю, ще тоді не виробленого, в формі будівель, що носять на собі переходовий характер і лучать давні архитектонїчні первні з новими ідеями. Репрезентантами сього переходового окресу нашої архитектури в полтавській ґуб. є церкви: св. Николая в м. Хоролї з 1790 р. і св. Тройцї в с. Вишнянах. Будовані вони в виді рівнораменного хреста, прикрашені лиш дуже незамітно, а то фасади пилястрами, гладкі стїни фальшивими круглими, маленькими віконцями. По середині, як у всїх ампірових церков, розіпнята зграбненька копула.

Вироблений, зі всїми подробицями стиль Empire з часів Олександра I репрезентований вже більшим числом церков в полтавській ґуб., ніж його початковий, переходовий тип; в сїм стилю будовані отсї церкви: Соборна Успенська церква і церква імени Воскресеня Христо-

вого в Хоролї, церкви в Ромнах і Лубнах, в Пирятині, в Прилуках, в Кременчузї і в с. Вергунах. Характеристичними їх признаками є дорийські колюмни, рустика, копули, по більшій части яйцеватого виду, зближені до копули церкви св. Петра в Римі або до паризького пантеону, а вкінци орнамент нераз богатий, але все холодний, камінний. Характеристику згаданих церков найлучше віддають численні, прегарно зроблені їх фотоґрафічні знимки залучені до працї проф. Павлуцького. Сама праця носить характер не якоїсь більшої наукової розвідки, де обговорюєть ся згадані памятники з можливо найбільшою точністю, а лишень гарно зробленого інвентаризаційного спису.

Проф. Г. Г. Павлуцкій — О происхожденіи формъ украинскаго деревяннаго церковнаго зодчества (II, ст. 47—58, з 4 рис. і 4 табл.). Найстарші памятки церковного деревяного будівництва на закордонній Українї збереглись що йно з XVII в. Се очевидно ніякий доказ, мовби форми його доперва тодї виробили ся. Що сягають вони безперечно в богато давнїйші часи, стараєть ся в своїй розвідцї доказати проф. Павлуцький. Вже в народних колядках, котрі свій початок ведуть ще з княжої епохи, збереглись неясні вправдї, але мимо сього певні докази, що деревяні церкви загально розповсюдненого тепер типу вже і тодї істнували. Про се довідуємо ся також і з письменного памятника XI і XII віку, із „Сказанія о Борисѣ и Глѣбѣ“ Якова мниха, де згадуєть ся зовсїм виразно про будову пятибанного деревяного храма. Коли отже форми деревяної церковної архітектури істнували вже в XI в., могли вони виробити ся лише на підставі загально розповсюдненого тодї византійського стилю. Доказ на се, що справдї Византія дала прототип нашим трохбанним деревяним церквам, дає осьмогранна форма поодиноких складових частий будинку, себто середної нави, бабинця і презвітера. Сим способом наслїдувано тут в головних чертах тип церкви San-Vitale в Равеннї. Там також маємо середну осьмогранну наву, до котрої прибудовано презбітер зі східної і вестибуль з західної сторони. Знов прототипом для наших пятибанних церков в плянї рівнораменного хреста служать подібні численні будівлї византійського стилю. Та хоч деревяні церкви основні свої черти зачерпнули з Византії, се не значить, немовби вони були лишень бездушною копією чужого будівництва; противно, наша деревяна церковна архітектура репрезентує родимий, окремий український стиль.

Се в головних зарисах зміст розвідки проф. Павлуцького. Чи дає вона нам якийсь новий матеріял, чи піддає нові думки до історії нашої церковної архітектури, се дуже сумнївна річ. Що тип деревяних церков виробив ся бодай з грубша ще в княжій добі, се річ від давна звісна. Докази проф. Павлуцького також не нові. Наведена ним колядка звер-

тала на себе увагу від давна, навів її вже напр. д. Щербаківський. Не нове також тверджене проф. Павлуцького, що початкову ідею в будові деревяних церков зачерпнули українські майстри в Византії, говорили про се аж надто часто польські дослідники, навіть в перебільшеній формі. Знов сам поданий автором доказ на се дуже нестійний. Бо звідки певність, що найдавнійші деревяні церкви були зовсім і зовсім подібні до істнуючих тепер на закордонній Україні. Богато правдоподібнійший здогад, що своїм видом пригадували вони скорше теперішні галицькі церкви, бо ті послідні зберегли в богато більшій степени первісний, не вироблений ще характер. І еволюція стилю від галицьких до українських церков зовсім зрозуміла, а ніколи навпаки. Тимчасом наші галицькі церкви майже всі зложені в трох чотирокутників, а не вісьмикутників. Не могли отже церкви типу San Vitale з восьмобічною середньою навою бути бездушно копіовані українськими майстрами. Византійський стиль міг дати лише головні ідеї нашим сільським архитектам, ідею розіпняти баню, чи щось подібного, але ніколи він не був копіований в таких детайлях, як в формі чотирокутної чи осьмогранної вежі. Походжене сеї послідної зовсім зрозуміле і без чужих впливів. Ідея підійманя щораз висше і висше деревяної церкви спонукала майстрів будувати поодинокі вежі на осьмокутнім пляні, щоб тягар розложити на поодинокі вугли і сим скріпити будівлю. Не яка инша, як лишень ся причина була також головною, чому мійські башти, як про се згадує сам проф. Павлуцький, були вісьмигранні. Як бачимо, думки піднесені в обговорюваній розвідці або не нові або не стійні, і тому позбавлена вона якоїсь більшої наукової вартости. Бо не нове також тверджене, що деревяні церкви творять окремий архитектурний стиль, про се говорить ся вже від давна. Цікаві були би лишень докази на се, але тих автор на жаль не подає.

Проф. Г. Г. Павлуцкій — Древнѣйшіе храмы Чернигова (III, Протоколи, ст. 74—75). Автор вказавши на велике значінє княжої доби для витвореня руської культури, вичисляє, котрі церкви в тім часї збудовано в Чернигові і з порученя котрих князїв. Реферат нічим незамітний, не додає нічого нового до давнійше вже звісного.

Н. И. Петровъ — Румынскіе художественные памятники въ Россіи и возможность вліянія ихъ на русское искусство (II, ст. 89—95). Автор розглянувши в коротких словах зносини України з Румунією, так в часах воєнних несупокоїв як і в мирній дорозї, висказує переконане, що культурні впливи сього краю полишили замітний слїд між иншим і на нашій штуцї. Доказ сьому, що румунська штука не була незвісною на Українї, дають численні її памятки розкинені по ріжних музеях і церквах нашої землї. Між ними на спеціяльну увагу заслугують отсї:

1) Золотий талїр великого бурґґрафа Горішньої (Волоської) Землї Николая, дарований ним його жінцї княгинї Теодозії, виконане котрого відносить д. Петров до 1493 р.

2) Шита плащаниця з 1545 р., що зберігає ся тепер в київсько-подільській церкві Рождества Христ.

3) Кипарисовий різьблений хрест зроблений, по словам уміщеного на ручцї напису, 1600 р. на горі Афон для митрополита Теофана; уміщений він тепер над царськими вратами в церкві Київсько-Братського монастиря.

4) Нагрудний медаль молдавського воєводи і господаря Степана Томші з 1623 р. різьблений справдї артистично на слоневій кости; находить ся він тепер в збірцї старинностий ґр. Уварова.

Всї ті чотири предмети безперечно румунського походженя. Автор в дальшій части своєї розвідки старає ся виказати, де, ким і при якій нагодї були вони зроблені, до якого часу належить їх віднести, одним словом подає історію їх походженя. Оброблення артистичної сторони сих памятників штуки ми в розвідцї д. Петрова не подибуємо. Нема там також поданої нї одної їх ілюстрації, хотяй було би се потрібне спеціяльно тодї, коли автор говорить о впливах румунської штуки на нашу. Впливи сї по його думцї замітні нпр. на різьбленім деревянім хрестї з 1576 р., що зберігає ся тепер в церкві в с. Івановичах, Володимирського повіту. Замітні вони також і на хрестї з початку XVII в. знайденім в церкві св. Николая в Замостю. На жаль о правдивости слів д. Петрова не можемо переконати ся задля недостачі відповідних ілюстрацій.

Н. И. Петровъ — О фрескахъ Спасо-Берестовской церкви (III, Протоколи, ст. 60). Церква св. Спаса в Київі походить ще з т. зв. домонгольського періода; зруйнована була вона Татарами, реставрована Петром Могилою. З його то часів датують ся всї фрески, якими церква прикрашена. Олїйні малюнки походять з XVIII в.

Проф. Н. В. Покровскій — Памятники церковной старины въ Черниговѣ (III, Протоколи, ст. 59—60). Подібно як серед всїх памятників церковної штуки цїлої України, так і серед чернигівських можна виріжнити два типи: старші, нечисленні, що повстали під впливами византийщини — вони репрезентують розцвіт української штуки, і молодші з XVII—XVIII в., які витворили ся під західньо-европейськими впливами; послїдні, се репрезентанти упадку нашої творчости. Сї два типи памятників української штуки можемо рівко від себе віддїлити; одначе мимо сього між ними мусять істнувати якісь посередні звени і вони, по дослїдам проф. Покровського, справдї істнують. Дослїджене сих переходових типів в розвитку нашої штуки се найблизша задача на будучність.

Я. И. Смирновъ — Объ одномъ польскомъ сборникѣ портретовъ XVII вѣка (III, ст. 387—469). Розвідка ділить ся на дві части; в першій, невеликій, писаній в формі вступу, подає автор декілька загальних заміток про згаданий в заголовку польський збірник портретів. Довідуємо ся, що найімовірнійше рисований він був ще в роках 1630—1640-вих. Опісля дістав ся до великої збірки штихів короля Станислава Авґуста, звідти оправлений в два томи під спільним заголовком „Polonorum Icones" перейшов в посїдане бібліотеки „Императорской Академіи Художествъ" в Петербурзї. У згаданім збірнику находимо більше ніж двіста портретів королів і визначних польських діячів. Між ними є 42 рисованих пером; як раз їх розборови присвячена друга частина розвідки. Автор поодиноко, портрет за портретом описує їх, звертаючи богато уваги також на поміщені в ориґіналї історичні поясненя, нерідко дуже інтересні. Між згаданими сорок двома портретами находить ся досить велике число звязаних з історією України. Маємо там пр. портрети Йосафата Кунцевича, Всеволода Володимировича, славних козаків і т. п. Як раз з сеї причини так Polonorum Icones як і розвідка д. Смирнова заслугує на увагу наших істориків.

Н. И. Троицкій — Объ иконѣ св. Николая Новосильскаго (III, Протоколи, ст. 60—61). Автор добувши в монастирі в с. Новосилї стару ікону св. Николая, зняв з неї девять верств пізнїйших малюнків і сим способом дібрав ся до найстаршої; відкритий так образ стоїть в звязку з поданем о супружестві князя Андрея Боголюбского, фундатора церкви. Походить він, по дослїдам д. Троїцького, з XI в. і виказує богато анальоґій до херсонських мозаїк і до емалїованих хрестів, відкритих проф. Пічем на однім із чеських городищ.

Н. И. Троицкій — Тріединство Божества въ памятникахъ всеобщей исторіи искусства. Вопросъ о вліяніи дохристіанской скульптуры на христіанскую иконографію (III, Протоколи, ст. 69—71). Автор вказує тут, що віра в трохединого Бога істнувала на довгі віки перед християнською ерою у всіх східних народів, також в Єгиптї і в Греції. Тодї то витворили ся певні форми, в помочею котрих відтворювано сю віру в памятках штуки. Ті форми полишили сильний вплив на християнській іконоґрафії, котра зображувала сей доґмат нашої віри в виді особи з одною головою о трох лицях. Подібні образи подибуємо між иншим і в церквах галицької України, а для приміру вкажу на репродукції їх, поміщені в працї проф. Соколовського: Przedstawienie Trójcy o trzech twarzach na jednej głowie w cerkwiach wiejskich na Rusi (Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce. Том I, 1879, ст. 43—50).

Н. И. Троицкій — Пеликанъ, какъ символъ въ искусствѣ церковномъ и бытовомъ (III, Протоколи, ст. 120). Пеликан виступає в біблійних і народних віруванях яко символ любови своїх до дітей, і яко такий найшов широке примінене між иншим і в церковнім орнаменті. Тут він має символізувати любов Христа до людий.

Графиня Уварова — Церковный Отдѣлъ Выставки Черниговскаго Съѣзда съ 22-ма табл. (II, ст. 96—166). Находимо тут спис предметів вібраних в церковнім відділї богатої вистави чернигівського археольоґічного вїзду; прикрашений кільканайцяти таблицями має він велику інвентаризаційну вартість. Більша частина описуваних оказів се памятки української штуки і тому праця ґр. Уварової заслугує на спеціяльну увагу наших істориків штуки. Зібраний там матеріял розділений на такі части: I. Фундаційні таблиці, роблені на памятку основаня якогось храму. II. Ікони. III. Царські врата, вівтарі, фіґури й инші церковні річи різблені з дерева і металю. IV. Хрести і евангелія. V. Реліквіярі. VI. Всенощниці. VII. Плащаниці. VIII. Священичі ризи і IX. Памятники церковної архитектури. В кождім з сих відділів з окрема поодинокі предмети описані є в тім порядку, в якім розміщені були вони на виставі.

Історія, лїтература, етноґрафія.

С. Л. Аваліяни — О составѣ представительства на земскихъ соборахъ XVI в. (III, Протоколи, ст. 90—93). Автор стараєть ся збити погляд Ключевского, мовби членами земських вїздів XVI в. були виключно дворяни, котрі діставались сюди лишень завдяки свому уродженю, і доказує, що в їх склад входили заступники громадянства окремо в тій цїли вибрані, що правда звичайно дворяни.

С. Л. Аваліяни — Объ Иванѣ Пересвѣтовѣ (III, Протоколи, ст. 111—112).

Проф. Д. В. Айналовъ — Два примѣченія къ „Слову о Полку Игоревѣ (III, Протоколи, ст. 59). Автор здогадуєть ся, що красні „черленые щиты", про які находимо звістку в Ігоревім Полку се звісне на заході оруже, яке Русини пізнали за посередництвом Варягів. В розвиненій дискусії сьому твердженю противлять ся проф. В. З. Завитневич і проф. А. Н. Ясинський.

Барвинскій В. А. — Коммисія Економіи описныхъ на Е. И. В. маетностей, причины ея учрежденія и ея дѣятельность (III, ст. 306—333). По дослїдам д. Барвінського причини основаня Комісії Економії треба шукати у витичних цїлої взагалї полїтики росийського уряду супроти українських земель в першій половинї

XVIII в. Цілию її було економічно обезсилити козацьку старшину, зробити її залежною від правительства. Тому що в сих часах для української старшини одиноким жерелом скріпленя його економічних сил було купно земель в свобідних військових майнах, рішив уряд відібрати від нього останню основу його незалежности від себе. Згадане рішене мала виповнити ново основана Комісія Економії. Яким способом силкувала ся вона його перевести в житє, сим як раз питанем займаєть ся дальша частина розвідки д. Барвінського. Опираючись на невихіснуванім ще доси матеріялї (по части в „Приложеніяхъ“ автором опублїкованім) кидає вона богато світла на сей мало доси дослїджений момент в нашої історії. Хоч результати дїяльности Комісії Економії були майже незамітні, бо вона по осьмолїтнім істнованю вже при кінци 1750 р. завмирає, все таки точнійше дослїджене її історії важне для пізнаня полїтики российського уряду супроти України і тому розвідка д. Барвінського безперечно найде відповідне місце в нашій історіоґрафії.

Бережковъ М. И. — Къ исторіи Черниговскаго Спасскаго Собора (II, ст. 1—28). Перший уступ розвідки д. Бережкова присвячений питаню, коли оснований був Спаський Собор в Чернигові. Автор інтерпретуючи київську лїтопись доходить до висновка, що вугольний камінь під згаданий храм положив коло року 1034—1036 князь Мстислав Володимирович, за пакованя котрого вибудовано чернигівську церкву до висоти одного до двох сяжней. Зачату так будову мурів докінчив опісля Ярослав Володимирович, а князь Святослав Ярославич прикрасив остаточно церкву св. Спаса. Вона — як се доказує в дальших двох уступах розвідка д. Бережкова — відограла в старинї визначну ролю, занимаючи серед инших чернигівських, а навіть взагалї українських храмів почесне місце. Доказом сього хоч би се, що під нею хоронено лишень самих значнїйших і більше заслужених князїв, як основателїв її Мстислава Володимировича і Святослава Ярославича, дальше Олега Святославича, Ігоря Ольговича, Володимира Давидовича, Ярослава Всеволодча і декількох инших. Тут — як на се вказує Київська лїтопись — складали князї присяги, що також вказує на велике значінє згаданої церкви в великокняжій добі. Воно зістало захитане що йно по нападї Татар в 1239 р., коли то Спаський Собор був цїлковито розграблений. Від того часу він майже зовсїм занепав, в записках не згадуєть ся навіть про нього так, що ми і не в силї відтворити пізнїйшої його історії. Доперва з XVII і дальших віків збереглo ся декілька записок про Спаський Собор і від сього часу історія його дальше вже зовсїм добре звісна. Нею теж займаєть ся в дальших частях працї д. Бережков, звертаючи головно увагу на історію каплиць згаданої церкви. Точно розглядає він коли і де яка стояла, присвячуючи більше

місця питаню чи т. зв. терем при Спаськім Соборі справді колись істнував. Доходить до висновка, що окремої прибудови чи теж якоїсь башти, в якій мав бути похоронений Ігор Ольгович, ніколи тут не було. Леґенда про неї витворила ся з причини простого незрозуміня тексту київської літописи по Іпатському списку. Під згаданим там словом „терем" розуміли якусь більшу кімнату, коли тимчасом воно означає не що инше як невеликий, дорогоцінний, надгробний бальдахім. На сконстатованю сього факту кінчить д. Бережков свою розвідку, цікаву для льокальної історії Чернигова.

Бережковъ М. Н. — Михаила Егоровича Маркова разныя сочиненія къ поясненію исторіи Чернигова (III, ст. 271—305). М. Е. Марков (1760—1819) се один з визначнійших т. зв. провінціональних істориків XVIII і початку XIX в. Біоґрафії його присвячена перша частина розвідки д. Бережкова. Автор зовсім загально, може навіть занадто загально, подає нам начерк його житя, силкуєть ся віднайти причини, які нахилили Маркова до посвяченя богато труду історії України. Опісля переходить до начеркненя нам самої наукової діяльности Маркова. Перечисляє всї його друковані праці, найбільше одначе місця присвячує схарактеризованю полишених Марковом історичних розвідок, що до нинї ще зберігають ся в рукописах. Ориґінали їх містять ся тепер в т. зв. Румянцевскомъ Музеѣ в Москві. Д. Бережков вичисляє заголовки їх та подає коротенький зміст кождої. Декілька важнійших між ними оголошує в цїлости пораз перший друком; сей новий матеріял поміщений в окремій рубриці „Приложеній". Розпочинає її „Послужной списокъ М. Е. Маркова" (Изъ журнала директора училищъ 1800 годъ, подъ 23 іюня, въ Архивѣ Черниговской гимназіи) — тут подані важнійші дати з житя Маркова. Дальше слїдує „Продолженіе переписки между Ч** и Харьковскаго Общества Наукъ членомъ Марковымъ относительной къ составленію Малороссійской исторіи". Тут зіставлено дванайцять питань доторкаючих історії України, поставлених найімовірнїйше Бантиш Каменским й стількиж відповідий до них Маркова. Про характер сих питань найлучше понятє дасть кождому перечисленє декількох заголовків між ними. Подибуємо там між иншими такі: „Какія были древнія границы Малороссіи и какія во времена Богдана Хмельницкаго?" „Изъ какихъ княжествъ и земель кромѣ Кіевскаго, Черниговскаго и Новгородсѣверскаго, состояла Малая Россія?" „Какіе именно учреждены были Баторьемъ чины козачьи и въ чемъ состоялъ данный симъ королемъ казакамъ гербъ?" Подібних питань — як було сказане — подибуємо дванайцять. Дальше находимо ще такі — поміщені тут — писаня Маркова: „Три письма М. Е. Маркова къ графу Н. П. Румянцеву, отъ 1815 года". „О памятникахъ древности

въ Черниговѣ“, та вкінци окрему збірку писань під спільним заголовком: „Еще нѣсколько выписокъ изъ сборника М. Е. Маркова“, де подибуємо статї в родї отсих: „О названіи Чернигова“, „О Сѣверянахъ“, „О Турьемъ рогѣ, упоминаемомъ въ старинныхъ русскихъ лѣтописахъ“ і инші. Сї ново видані письма Маркова хоч і не приносять якихсь нових даних для теперішньої історичної науки, то одначе дають цінний причинок до пізнаня історіоґрафії XIX в.

И. Н. Бороздинъ — Къ вопросу о феодализмѣ въ Россіи (III, Протоколи, ст. 89—90). Автор обговорює головно відносини в Московщині, українських земель не бере під увагу, згадує про них лишень принагідно і тому ми цитованим рефератом близше займати ся не будемо.

А. Д. Григорьевъ — О духовныхъ стихахъ (III, Протоколи, ст. 87). Автор стверджує, що звичай ходженя народних співаків від села до села і голошеня ріжних псальмів широко розповсюднений на Україні. Співають їх там нарічєм, зближеним радше до білоруської ніж до української мови.

Свящ. А. Ефимовъ — Елецкія пещеры при монастирѣ того же имени (II, ст. 73—80). Автор опираючи ся на перекаві київської літописи, та льоґічнім зіставленю зібраних даних доходить до висновку — висказаного вже давнійше чернигівським епископом Сергієм — що Єлецькі печери, при монастирі того самого імени в Чернигові, основані були св. Антонієм та заселені ним по його утечі з Київа. Се мало місце в роках 1069—1073.

Свящ. А. Ефимовъ — Олегово Поле (III, ст. 89—92). Автор опираючи ся на літописних звістках старається доказати, що згадуване там часто „Олегове поле“ лежить біля Чернигова в отсїм місци: тягнеть ся воно від Троїцько-Ілинського монастиря до річки Білоуса, а дальше поза річкою обіймає села: Кієнку, Ільгов, Старий Білоус, Подусовку і село Коти, а звідти іде в напрямі Александрівської площі до Єлецького монастиря. При тій нагоді згадує ще свящ. Єфимов про деякі звісні йому в околиці нахідки, сліди давних осель і тамошнїх могилах.

В. З. Завитневичъ — Начальная страница изъ древнѣйшей исторіи Чернигова (III, Протоколи, ст. 72—74). Автор розглянувши всї письменні жерела і опираючись також на археольоґічних розкопках могил доказує, що в X в. Чернигів не лишень істнував, а був навіть важним стратеґічним, торговельним і культурним центром, що мав вже тоді також свою окрему княжу династію.

П. М. Добровольскій — Гдѣ находились старинные, не существующіе нинѣ, храмы г. Чернигова (III, Протоколи, ст. 112—113).

— Плянъ г. Чернигова до распланированія въ началѣ XIX вѣка (III, Протоколи, ст. 115). Згадані розвідки мають лишень льокальне значінє і тому ними близше занимати ся не будемо.

П. М. Добровольскій — По поводу доклада священника о. А. Н. Ефимова а) объ Олеговомъ полѣ и б) о пещерахъ Елецкого монастира (III, Протоколи, ст. 88). Що до першої розвідки о. Єфимова висказує автор погляд, що „Олегове поле" біля Чернигова було на місци, де положене тепер село Льгово. Дотично другого реферату стверджує д. Добровольскій, що в Єлецьких печерах не перебував ніколи св. Антоній, бо вони були лише великими гробовими склепами давних монахів.

Проф. И. В. Довнаръ-Запольскій — Историческая памятка о Черниговѣ (III, Протоколи, ст. 74). Се нічим незамітний зміст реферату, в котрім автор вказує на велике значінє Чернигова в домонгольській історії України.

А. П. Кадлубовскій — Къ історіи русскаго духовнаго стиха о Варлаамѣ и Іоасафѣ (III, Протоколи, ст. 114—115). Д. Кадлубовский висловляє тут погляд, що записаний з уст народа в Архангельській ґубернії А. В. Марковом стих з леґендою о Іоасафі в пустарі се перерібка подібної книжної, віршованої леґенди українських письменників.

Карпинскій свящ. — О днѣ кончины святителя Өеодосіа Углицкаго Архіеп. Черниговскаго (III, ст. 367—370). Автор з приводу ново відкритого історичного жерела, надгробної проповіди Стефана Яворського, ігумена Київсько-Никольського монастиря, силкуєть ся доказати, що св. Теодозій Углицький, архіепископ чернигівський, помер не 5, а 7 лютого 1696 р.

Проф. П. А. Лавровъ — О Славянскомъ палеографическомъ матеріалѣ на Аөонѣ (III, Протоколи, ст. 58). Автор подає коротку звістку про три відкриті ним на Афоні памятники церковнославянського язика з XIII, XIV і XV вв.

Проф. А. С. Лебедевъ — Вѣроисповѣдное положеніе армянъ въ Россіи по архивнымъ даннымъ (III, Протоколи, ст. 116—117). Вірмени вважані були в Росії одновірцями і тому не стрінули тут якихсь більших перепон зі сторони уряду. Так було до Петра Великого, коли то Вірмени одержали доми молитви і ріжні полекші. Остаточне право вільного віроісповіданя дане їм було за Катарини II.

Линниченко И. А. — Владиміръ Бонифатіевичъ Антоновичъ 1830—1908 (III, ст. 346—360). Се не якась строго наукова розвідка, котра обговорювала б критично твори Антоновича, се лишень вязанка споминів про нього, симпатично начеркнена сильветка одного з найвизначнійших істориків України. Автор гарно, барвним стилем шкіцує нам Антоновича яко чоловіка, яко професора, яко патріота, описує любов його до рідного краю, замиловане до дослідів над минувшиною України, з окрема над її найдавнійшою історією, над праісторією.

Лобовъ П. А. — О козелецкомъ соборѣ (III, Протоколи, ст. 88). Зміст реферату не поданий.

Масловъ С. И. — Къ історіи западно-русскихъ типографій XVII в. (III, ст. 371—376 з рис.). Автор зовсім влучно доказує, що істнують два виданя „Учительного Євангелія" звісного українського письменника Кирила Транквиліона Ставровецького з датою 1619 р. Перше виготовлене було справді в згаданім році, друге натомість вже богато пізнійше, що йно в 1697 р. Одначе і на сім другім виданю з незвісної нам близше причини подано не правдиву дату, а лише рік 1619-тий яко рік виданя. Зроблене се умисно, а зазначити треба, що се друге видане копіює перше майже що не до пізнаня.

Миллеръ Д. П. — Къ історіи Новгорода-Сѣверскаго (III, ст. 327—333). Нерішене ще доси питане, чи Новгород Сіверський мав коли небудь маґдебурські права; в кождім разї в першій половинї XVIII в. відповідної грамоти, котра б се стверджувала, вже не було. З сеї причини місто зі згаданого права користати не могло, воно позбавлене було міських свобід. Доля його була тому зовсім незавидна, економічне положене міщан в першій половинї XVIII в. було незвичайно тяжке, про що дуже гарно розказує нам висше цитована розвідка д. Міллєра. Терпіло міщанство передовсім від тиранства назначених самим царем сотників, перше Лисовського, опісля Христичевського. Не менше болючо відбило ся на його положеню накладене великих тягарів в хосен правительства. Що доторкало воно самих підвалин економічного житя міщанства, що руйновало його до останнїх границь, що відбирало йому можність навіть лихого веґетованя, доказом сього сї численні утечі з міщанського стану, які в тім часї мали місце. Хто лишень міг вписував ся в козаки, хоронив себе під протекцію великих панів, ба навіть йшов в службу до упривільованих верств, аби лише не бути міщанином. Сї тягарі були вже нестерпимими, перейшли границю можливости в часах несупокоїв, в часї турецької війни. Сотки міщан обовязаних тодї було місяцями працювати без найменшої заплати при провянтовуваню війська та будованю кріпостий. Хоча пізнійше і війна скінчила ся, положене міщанства таки не поправило ся. Місце воєнних

тягарів заняли тягарі накладані ново основаною „Коммиссією Економії“, а також полковою канцеляріею. Такий стан тревав аж до 1752 р., в котрім то часї прихильно принята була просьба Новгорода: надано йому тодї затрачені маґдебурські права. О скільки положенє його завдяки сьому поправило ся — не знаємо, недостає відповідних жерел для прослїдженя сього. В кождім разї стало воно лїпше, міщанство економічно піднесло ся, місто заняло чільне місце в числї инших, воно остаточно було признане центром окремого намісництва — Новгород-Сїверського.

Проф. В. Н. Перетцъ — Что читали Межигорскіе монахи въ XVIII вѣкѣ (III, Протоколи, ст. 57—58). Автор описує бібліотеку межигорського монастиря, на скрізь козацько-запорожського, і опираючись на своїм описї робить висновки, яка лектура була в тім часї найбільше почитна.

Проф. Н. И. Петровъ — О новонайденой Кіевской монетѣ XIV столѣтія (III, Протоколи, ст. 67—68). Згадану в заголовку монету найдено біля м. Трипіля в київській ґуб. Що до точнїйшого означеня її походженя нема доси згоди з причини великих трудностий в відчитаню напису. Д. Болсуновский вважає її монетою князя Романа Михайловича, знова проф. Петров хоче в нїй бачити монету київського князя Івана Скиргайла (1392—1396).

Савеловъ Л. М. — Семья Фроловыхъ на Дону (III, ст. 361—366). Автор згадавши на початку про велике значінє родини Фролових для історії донських козаків при кінци XVII і з початком XVIII вв., вичисляє опісля заслуги першого члена сього роду Фрола Минаева, а дальше його потомків. Розвідка має не инше, як лише льокальне значінє.

Д. Я. Самоквасовъ — Документы Московскаго Архива Министерства Юстіціи (III, Протоколи, ст. 123—124). Д. Самоквасов тут виказує велику вагу для науки архиву Міністерства Справедливости, що обіймає тепер собою більше нїж 20 мілїонів документів і актів. В дискусії декількох бесїдників звертало увагу на потребу зберіганя приватних архивів, не менше цїнних для історії, які в великій скількости можна між иншими віднайти й по домах українського дворянства.

Я. И. Смирновъ — Рисунки развалинъ каневской церкви въ 1787 году (доложилъ П. М. Добровольскій). Автор предложив зїздови до розгляненя чотири рисунки церкви в Каневі з р. 1787. Опісля подав її історію, починаючи з р. 1144, в котрім основана була церква св. Григорія, наймовірнїйше ідентична з теперішньою соборною каневською Успенською церквою.

Д. Я. Стеллецкій — Цѣпная битва 636 г. въ Палестинѣ (III, ст. 334—345).

П. И. Тиховскій — О кобзаряхъ (III, Протоколи, ст. 86—87). В цитованім рефераті висловлений погляд, що співані кобзарями думи були народною перерібкою книжних віршів, звідки зачерпнули вони не лише рим і ритм, а навіть саму провідну думку. Знова голошені ними псальми ведуть свій початок від духовних віршів XVI—XVII вв. Зазначено вкінци, що Міністерство Вн. Справ прихилилось до жаданя XII арх. зїзда і візьме кобзарів в опіку перед переслїдуванями поліції.

Ю. И. Тиховскій — Новыя данныя о западно-русскихъ переводахъ священнаго писанія XVI вѣка (III, Протоколи, ст. 124—125). Автор слів кілька присвячує отсим перекладам церковних писань в XVI в.: 1) Євангеліє першої половини XVI в. (Петерб. Пуб. Бібліотека). 2) Пересопницьке Євангеліє 1556—1561 рр. і Євангеліє 1571 р. 3) Євангеліє В. Тяпинського около 1575 р. 4) Новий Завіт В. Неґлевського 1571 р.

С. П. Шелухинъ — О названіи „Украина" (III, Протоколи, ст. 71—72). Автор зазначивши, що слово Україна дуже старе (перший раз згадане в Іпатєвской лїтописи 1187 р.), що вживано його в полїтичнім розуміню ще за Хмельницького, і що послугувались ним не лишень Українці, а й инші народи, приходить до виводу, що і тепер вживанє його зовсім оправдане, бо має воно за собою довгу історичну традицію. Україна, се слово, яке означує назву території заселеної окремим українським народом, ріжним від московського, так що до свого антропольоґічного типу, як що до язика і окремої національної культури.

С. П. Шелухинъ — Украинскія причитанія надъ умершими (III, Протоколи, ст. 85—86). Тут розглянені ріжниці, які завважити можемо між похоронними обрядами Москалів і Українців. Там родина помершого наймає окремі плачки, котрі за відповідну нагороду голосять жалї над домовиною небіщика. Роблять се вони дуже шабльоново і всї такі голосїня зовсім до себе подібні. У нас сього звичаю нема, жалї над помершими виголошують самі кревняки. З сеї причини на Україні мають вони індивідуальну закраску, примінену завсїди до особи помершого. Форма їх дуже поетична, нагадує форму народних пісень. Тому що в них замкнені деякі погляди на сьвіт, питомі українському народови, дослїджуванє сих надгробових плачів, доперва що зачате, може мати велике значінє для нашої етноґрафії.

С. Д. Щербакъ — Лубенскій полковой есаулъ Григорій Никифоровичъ Таволга (III, ст. 377—381). Тут кілька слів

сказано про се, які села та двори мав в своїм посіданю лубенський есаул Григорій Никифорович Таволга, що жив при кінци XVII і з початком XVIII вв.

С. Д. Щербакъ — Дѣло о кражѣ украшеній съ чудотв. иконы въ Елецкомъ Черниг. монастирѣ во второй половинѣ XVII в. (III, ст. 382—386). Статейка має лише льокальне і то невелике значінє. Оповідає нам вона, які річи і ким украдені були в Єлецькім монастирі і яку кару на злодіїв наложив за се чернигівський маґістрат.

С. Д. Щербакъ — О малорусскомъ либертинатѣ въ концѣ XVIII в. въ Пирятинскомъ уѣздѣ Полтавской губ. (III, Протоколи, ст. 117). Поданий лише сам заголовок праці.

Х. П. Ящуржинскій — Почитаніе ключей и колодцевъ (III, Протоколи, ст. 86). Подібно як у всіх народів, так і у Українців істнує віра в чудесні прикмети води. Спеціяльно богато вірувань привязано до ріжних жерел і керниць. Нарід вірить, що вода з них начерпана помагає на ріжні хороби; ходить до них тому, молить ся, кидає до них гроші і инші цінніїші предмети. Подібні віруваня сягають в давні, ще передісторичні часи.

Ось так перейшли ми по черзї всї праці читані на археольоґічнім зїздї в Чернигові. Деякі з них реферували ми лише, при инших старали ся подати також короткі критичні замітки. На закінчене бажали би ми тепер присвятити ще слів кілька рефлексіям, які насунули ся нам по перечитаню великих трох томів обговорених „Трудів“. Се зробимо лише зовсїм загально, не входячи в дальше сягаючі подробиці.

Результати праць чернигівського зїзду дуже невеликі, вони безперечно не дорівнують „Трудам“ анальоґічних зїздів попередних часів. Найбільше рефератів читаних тут було по передісторичній археольоґії. Їм отже в нашім перегляді треба дати перше місце. Між ними нема анї одного, котрий подавав би нам синтезу східно-европейської праісторії, всї вони присвячені лише описам нововідкритого матеріялу. Не берім їм сього одначе за зле, може се й повинно бути цїлию зїздів — лише збирати сирий матеріял поодиноких земель, на території котрих вони відбувають ся. Найгірша річ, що й самі згадані описи не відповідають вповнї вимогам теперішньої науки; се пізнали таки самі визначнїйші російські археольоґи і сим питанем займали ся на окремім засїданю секції. Там по перечитаню відповідних рефератів Селиванова, фон Штерна, Веселовского і Хвойки (див. Протоколи засідань т. III, ст. 97—111) ухвалено звернути ся до підготовляючого комітету XV археольоґічного зїзда, щоб

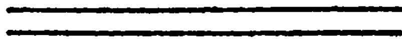
заняв ся виданем відповідної книжочки з інструкціями для дослідників. Уложенем сих інструкцій мав заняти ся д. Городцов. Там найдуть місце вказівки, в який спосіб повинно ся переводити розкопки і як зберігати відкопані пльони. По моїй думці не менше пильну увагу треба при тім звернути і на спосіб публїкованя відкритого матеріялу. Доси він з малими виїмками мусить вважати ся не науковим. Передовсїм в таких публїкаціях нема ясности в описї нахідок, він зіставлений дуже хаотично. Російські археольоґи любують ся в непотрібнім розвалковуваню подробиць, говорить ся в їх працях по кілька разів про одну і ту саму річ, мелеть ся вже давно змелене. Натомість пропускаєть ся найважнїйші річи, про них не згадуєть ся анї словечком. Для приміру вкажу, що нїколи майже не описуєть ся передісторичної кераміки, сеї кераміки, котра являєть ся найважнїйшим матеріялом до пізнаня давної культури. Тому думаємо, що при зіставлюваню згаданих висше інструкцій повинні безусловно богато місця найти і поученя, як належить публїковати відкопаний матеріял. Мусить звернути ся передовсїм увагу, що видобуті предмети треба описувати по раціонально виділеним типам, при чім раз-у-раз належить покликувати ся на конче залучені рисунки. При тім одного цвинтарища чи одної оселї не можна обговорювати зовсїм окремо, ізолювати їх від давнїйше звісних анальоґічних нахідок. Порівнаня ново відкопаного матеріялу з цїлим доси звісним не вільно відкладати аж до появленя ся окремих синтетичних праць, се треба робити вже при його публїкованю. Щойно так виготовлені описи його будуть могли відповісти всїм вимогам теперішньої археольоґічної науки.

Не лучше від археольоґів списали ся й історики штуки; в їх рефератах також не подибуємо більших синтетичних праць; не кажемо, щоби тут мали бути друковані розвідки, присвячені окремим епохам в історії штуки, розвідки що давали би нам погляд на творчість цїлих артистичних шкіл, ми бажали-б тут найти — нехай буде — лише самі описи поодиноких памятників, лише сирий матеріял, але відповідно виданий. Тут повинні найти місце працї присвячені описам визначнїйших памяток, але описам точним, при чім один памятник не повинен бути обговорюваний окремо, лише звязаний з більшим числом йому анальоґічних. Треба, щоб при публїкованю нових матеріялів завсїди переводжено відповідні порівнавчі студії. Тимчасом ми в отсих „Трудах" таких праць не знаходимо, тут маємо лише самі загальні, ізольовані описи поодиноких памятників штуки, головно монументальної архітектури. Що гірше, нерідко навіть такі описи не дають нам докладного погляду на предмет, дуже часто маємо поданий лише сам спис поодиноких памяток штуки. Не кажемо, що такі працї зовсїм безвартісні, безперечно мають і вони свою інвентаризаційну вартість, признати мусить

кождий, що вони доконче потрібні, але з другої сторони лише таке оброблюванє знаного матеріялу нікого вдоволити не може. Правда, перечитано на чернигівськім зїзді і кілька синтетичних проб, головно проф. Павлуцького, але не всї з них в рівній мірі відповіли своїй задачі. Деякі, як нпр. про українську церковну деревляну архітектуру (див. вище) не представляють більшого наукового інтересу. Вони вказують лише на недостачу у російських дослїдників якогось ширшого погляду на справу, на недостачу творчої інтуіції, доконче потрібної при оброблюваню творів штуки.

Найбільше закидів можна би робити одначе не працям з преісторії й історії штуки, лише лїтературним і історичним розвідкам, друкованим в обговорюваних „Трудах". Тому, що се був археольоґічний, а не історичний зїзд, сюди попали самі перебірки, переважно найслабші реферати з сеї области науки. Не подибуємо тут ніяких праць закроєних на ширшу скалю, розвідок, котрі розвязували би важні проблеми з нашої минувшини, котрі кидали би широку струю світла бодай на одну сторону житя українського народа. Недостає там майже цїлковито праць синтетичних, опертих на широких підставах. Там находимо лише розвідки з льокальним значінєм, в яких опублїкований сам сирий матеріял. Сї історики гублять ся в подробицях, богато місця й труду присвячують таким маловажним квестіям як ся, чи св. Теодозій Углицький помер 5 чи 7 лютого 1696 р. Такі праці служать лише доказом терпеливости їх авторів, а не розуміня історичної науки. Не хочемо через се сказати, мовби розвідки, що обговорюють льокальні відносини, були зовсім не потрібні, сим бажали ми лише зазначити, що наука, котра дає такі праці не дуже високо стоїть. Такою коли б судити по останнім археольоґічнім зїзді показала ся б російська історіоґрафія. Але треба памятати про ту обстанову, в якій відбув ся сей зїзд.

Володимир Гребеняк.

Бібліоґрафія

(Рецензії і реферати.)

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

Э. фонъ Штернъ — Нѣсколько античныхъ бронзъ изъ коллекціи Одесскаго музея (Записки императ. одесскаго общества исторіи и древностей, т. XXIX, 1911. Ст. 21—44).

Розвідка д. Штерна се дуже цікавий причинок до пізнаня античної культури на Україні. Тут автор близшу увагу присвячує типовим для неї бронзовим виробам, мало доси звісним археольоґічній науці. Опублїкованих до тепер було лише декілька античних бронз більшої артистичної вартости; причиною сього дуже лихе законсерване їх; відкопані у нас бронзи робили на перший погляд враженє грубих, нічим незамітних виробів. Що-йно тепер удало ся д. Штернови сконстатувати, що ті незамітні, здавалось неінтересні вироби се правдиві твори штуки. Під грубою верствою зеленої патини натрафив він на дуже гарну орнаментику, та прекрасну плоскорізьбу. По заприміченю сього піддав він пильним дослідам всї збережені в одеськім музею бронзи, що перше не звертали на себе ніякої уваги і по відчищеню їх віднайшов між ними декілька цінних памяток античної штуки. Подрібному описови їх присвячена згадана розвідка. Майже всї вони знайдені були в часї розкопок в Ольбії, лишень кілька з них походить з инших місцевостий. В переважній части се бронзові посудини гарно модельовані й прикрашені артистично зробленими вухами. Кромі них описана ще одна нога, приналежна бронзовій статуї, вироблена дуже реально, кілька бляшок зображуючих голови львів, та одна тацка до паленя жертв, покрита дуже гарними релєфами. На спеціяльну увагу заслугує скитийська посудина на одній ніжці з шийкою, модельованою в виді голови корови, та ручкою,

зробленою на подобу якогось звірятка. Тут дуже добре можемо слідити так характеристичне для скитийської культури змішане двох впливів: варварського і античного. Инші описані д. Штерном бронзи, се імпортовані предмети грецького походженя. Вони належать до двох епох: часів перед і по Христових. Перші, дуже нечисленні, носять на собі відпечаток йонського стилю, другі — найдені в великій скількости — приналежні геленістичній і римській добі. Се вказує, як і богато инших, перше звісних фактів, що знайдені у нас античні бронзи походять в переважній части що-йно з похристових часів. Цікавою річию булоби, як би в слід за д. Штерном й инші завідателї музеїв увільнили збережені у них бронзи з під грубої верстви патини, а з певностию між на позір незамітними предметами віднайшли би інтересні памятки грецької штуки.

В. Гребеняк.

Гр. Коваленко — Про український стиль і українську хату, Київ, 1912, ст. 28. (Відбитка з „Української Хати").

Отся коротка, популярно написана розвідка зложена з двох частий. В першій говорить автор, що складаєть ся на вироблене окремого стилю, присвячуючи найбільше уваги впливам природи. Гарно стараєть ся тут д. Коваленко вказати, який відпечаток полишила українська природа на стилю наших деревяних церков. В другій части займаєть ся розвідка сільською хатою. Поданий опис її занадто одначе загальний і не узгляднює численних, вправдї дрібних, але не менше важних варіантів наших хат і тому нецікавий. Опісля силкуєть ся автор подати історію сільської хати. Тут одначе в своїх розумованях зайшов він здаєть ся задалеко. Нічим не попертий здогад, мовби перше наша хата прибудована була до скелї, котра творила одну її стіну. Чейже доказом не можна назвати згадку автора, що на Кавказї ще до нинї можна бачити подібні будівлї. Також деякі проби лінґвістичного мотивованя сього здогаду позбавлені якоїсь наукової стійности; лінґвістика врештою дуже небезпечне і непевне оруже в руках нефаховців. Наведені тут археольоґічні факти теж не наукові, автор досить дивно перемішав разом слїди осель всїх передісторичних епох почавши від „точків" передмікенської культури. Вони зовсїм не можуть вказувати на напрям розвитку славянської, тим більше української хати. В найлїпшім разї дають вони певні дані до начеркненя розвитку взагалї людських осель, але в такім разї поданий автором сей розвиток дуже неповний. Д. Коваленко зображує його досить примітивно і занадто просто. *В. Гребеняк.*

Игорь Грабарь — Исторія русскаго искусства, Москва, I—II.

Исторія „русскаго искусства" се твір, що має дати в поодиноких

монографіях погляд на цілість російської штуки; до неї по старому шабльону вчисляєть ся і українську творчість, якій присвячених буде декілька окремих розвідок. О скільки здогадувати ся можна з поміщеного в першім томі вступу, що виглядає наче проспект з цілого видавництва, тут окремо, широко обговорений буде розвиток архітектури, малярства, скульптури й декоративної штуки. На сїм місци переглянемо два томи цитованого видавництва, де поміщено праці Грабаря, Павлуцького, Ґорностаєва, Суслова, Васнецова, Щусева і Покровского, присвячені розвиткови архітектури до часів барока включно. Сї два томи „Исторіи искусства" представляють ся дуже величаво; видані справдї люксусово, в форматї малої чвірки, прикрашені численними гарними ілюстраціями та декількома таблицями. Зредаґовані вони дуже відповідно, реферати уміщені відповідно до хронольоґії обговорюваних ними памяток. Про наукову вартість видавництва годї щось загально сказати; низше будемо старати ся по можности критично обговорити всї працї, що відносять ся до української штуки. Тут зазначити можна лише тільки, що хоча імена авторів визначні, то все таки не всї розвідки рівновартні. Побіч дуже бистроумно написаних праць находимо й статї, з поглядами яких ніяк не можна згодити ся. Що цікавійше, навіть працї одного й того самого автора не завсїгди представляють однаково високу вартість. Все таки видавництво яко цілість робить дуже добре враженє, й без огляду на се, що богато висловлюваних тут думок мусить улягти поправкам, воно і дальше мати ме велику свою вартість. Тут зібраний буде — як ніде инде — можливо найповнійше цілий матеріял до історії велико-руської й української штуки, хоча й не все в відповіднім освітленю. Вартість видавництва в великій мірі підносять дуже численні ілюстрації між якими находять ся й доси ще не публїковані.

Проф. Г. Павлуцкій — Древнѣйшіе храмы Кіева в Чернигова (7 рис.).

— Эволюція византійскихъ формъ въ кіево-черниговской Руси (т I, ст. 145—162).

Перша розвідка се не огляд архітектурних форм церковного будівництва на Україні в домонгольській добі, се лише його історія. Автор по черзї вичисляє всї збудовані в тім часї храми, займаєть ся питанєм в котрім роцї й коли кождий з них з окрема був поставлений, а дальше яким перемінам, якій долї в тягу десяток і соток лїт він підпадав. Дослїдам над розвитком архітектурних форм найстарших камяних церков України присвячена друга розвідка. Автор основуєть ся на заложеню, що наше будівництво княжих часів се не копія одного типу візантийських церков, лише що воно як у Візантії, так й у нас поволи розвивало ся, раз-у-раз уліпшувалось, стараєть ся слїдити і коротко на-

рисувати нам згаданий розвиток. — Найстаршим, а одночасно найменше скомбінованим архітектурним твором тих часів уважає Десятинну церкву в Київі з трома вівтарними, півокруглими абсидами, взоровану на візантийських будівлях VI й VII віку. Дальший розвиток архітектурних форм бачить у Спаско-Преображенськім Соборі в Чернигові; він підходить під плян тих візантийських церков, котрі поставлено на взір т. зв. „Нової базиліки" Василія I. Розвиток поодиноких типів церков на Україні, подібно як в самій Візантії накриваєть ся і є ідентичний з розвитком що раз то ліпшого насадженя й укріпленя копули, сеї найбільше характерної прикмети візантінізму. Своїх вершин досконалости досягнув візантийський стиль на наших землях в Київо-Софійськім соборі, величавій будівлї аж з тринайцяти копулами. Ся церква подібно як Софійський Собор в Царгороді була опісля не раз копіована і була брана за взір для численних, пізнійше збудованих церков на Україні.

Взагалї архітектура княжих часів, головно в Чернигові прибрала деякі незначні своєрідні форми, що відокремляють її від полудневих прототипів. Тут побіч візантийських прикрас й орнаментів подибуємо орнаменти зачерпнуті з західної, романської архітектури. Так пр. Пятницька церква в Чернигові зберегла типовий романський фриз зложений з висячих стовпів з конзолями, що оббігає горішню частину абсиди. Ще визначнійші сліди романських впливів подибати можна в Єлецькім храмі. Так отже в Чернигові перший раз візантийські мотиви лучать ся з романськими. Церкви згаданого города служать, так сказати, помостом, що звязує властиві візантийські будівлї з пізнійшою архітектурою Владиміро-Суздальських земель, де романські і візантийські мотиви були дуже сильно і оригінально зі собою перемішані.

Проф. Г. Павлуцкій — Деревянное церковное зодчество на Украинѣ (том II, ст. 337—360).

Поданий автором огляд церковного деревяного будівництва російської України дуже загальний. Проф. Павлуцький зовсім не стараєть ся дати нам точної характеристики тамошної архітектури і в своїй розвідцї обмежуєть ся до вичисленя лише кількох типових для наших церков детайлів, і то детайлів загально звісних, як нпр. тридїльний плян храмів, форма їх дверей та скількість бань, решту збуває загальниками. Невідповідний теж поділ церков на типи, опертий на скількости їх бань. Що сама кількість бань не характеризує нам ще виду якогось будинку, се старали ся ми вже давнійше показати, тому повторюватись не будемо[1]). Хибний також є погляд проф. Павлуцького, що до походженя українського стилю. Він належить до ґрупи таких авторів, котрі за всіляку

[1]) Спинимо ся ще на сїм в розвідцї про деревляне будівництво галицьке, в одній з близших книжок „Записок".

ціну силкують ся віднайти впливи, під якими розвинуло ся наше будівництво. Віяк не в силї він погодитись з думкою, щоб український нарід міг без чужої помочі сам витворити щось гарне і оригінальне. В рефераті читанім на чотирнайцятім археольоґічнім зїздї переконував він слухачів, що наші церкви се мало що не копія візантінїзму. Сей погляд заквестіонували ми вище в справозданю з працць зїзду, там пробували ми збити подані д. Павлуцьким докази. Тепер в реферованій розвідції автор аподиктично твердить, що дальший розвиток українського храму відбував ся знов під виключним чужим впливом, під впливом бароку. Звідти по його думцї свій початок веде піввісьмерчикове закінчене презбітерія, часом також бабинця, нерідко й осьмобічний плян середної нави. Проти сього твердженя промовляють дві, звісні менї з автопсії церкви в Галичинї, одна в Ліску, друга в Потиличу побіч Рави Руської. Обі вони походять ще з XVI в. коли про впливи барока мови бути не може, а одна й друга має вже подібне, характеристичне закінчене презбітерія. Проф. Павлуцький помиляєть ся також, коли бачить вплив барока у високих банях, витворений з уставлених на собі кількох, що раз то менших осьмобічних тарабанів. Думає він, що сей тип бань витворив ся що йно в XVII в.; давнїйше вже перший підставовий тарабан, чотиро чи осьмокутник накритий був шатровим дахом. Тимчасом ми знаємо знов в Галичинї церкви, ось нпр. церкву св. Юрія в Дрогобичі збудовану коло 1600 р., що мають на першій чотирокутній скринї поставлений не один, а навіть два вісьмобічні тарабани, в часах, коли впливи барока безуслівно ділати не могли. Глядане за впливами, під якими витворили ся форми українських церков, переходить вже границї можливости, коли проф. Павлуцький і в звичайнім у нас опоясаню находить вплив заходу. Таке поясненє нагадує нам куріозну теорію д. Шумицького (Ілюстрована Україна 1913 ч. 3), котрий в наших турчанських церквах хоче бачити якісь впливи Китаю чи Індий. Чиж шановним авторам зовсїм незвісні поміченя над рівнорядним розвитком культури і її поодиноких форм в краях зовсїм від себе незалежних? Ми в поодиноких припадкових анальоґіях ніяк не можемо зараз добачувати якихсь визначних чужих впливів, відмовляти одному чи другому стилеви самостійности. Може бути, що і в наших церквах найдемо деякі мотиви західної архітектури, але се ще ніяка підстава до голошеня аподиктичного твердженя, що „тѣ признаки стиля, которые считаются специфической особенностью украинскаго зодчества, ясно выступають уже въ архитектурѣ запада“, що отже наша архітектура се лише копія чужих стилїв. На умотиванє сього твердженя наводить проф. Павлуцький згадані висше докази такі слабі, що вони вже на поодиноких прикладах без найменшої трудности дадуть ся збити. Автор станув на зовсїм хибнім становищи гляданя в архітектурі наших цер-

ков чужих впливів і тому розвідка його позбавлена більшої наукової вартости.

Игорь Грабарь. — Деревянное церковное зодчество Прикарпатской Руси (II, ст. 361—376).

Статя не має на меті дати якусь оперту на широких підставах студію про деревяні галицькі церкви, про їх типи, та розвиток їх форм, се лише коротка інформацийна статейка, призначена для ширшого загалу, не обзнайомленого з нашим будівництвом. Сїй своїй задачі — треба признати — відповідає вона в цїлій повні. Дано тут загальний погляд на розміщенє типів галицьких церков, котре на думку автора виглядає ось як: на Лемківщинї подибуємо церкви, яких найважнїйшою індивідуальною прикметою є одна вежа, що формою своєю нагадує вежі латинських костелів, збудовані понад бабинцем. На Гуцульщинї маємо церкви однобанні, з банею шатрового виду, легонько заломаною коло своєї насади. Сей тип поширений також на Буковинї серед тамошних новійших церков, він сягає на галицьке, а навіть закордонне Поділє, де знаходимо такіж самі шатрові накритя, з таким самим характеристичним заломанем. Там нерідко над будинком підіймаєть ся одначе не одна, а три такі банї. Трохи инший тип церков знаходимо на рівнинах галицької України, що розтягають ся на захід від Поділя аж по Сян. Тут банї мають накритє, що прибирає вже форму півокруглу. Серед Бойків сей півокруглий вид банї ще більше заокруглюєть ся, прибирає видовжену форму, нагадуючи нам на перший погляд грушку чи цибулю. Се найбільше вироблений тип української банї. Він розвинув ся найгарнїйше серед Бойків, у котрих деревляне будівництво взагалї найвисше може стоїть між всїми українськими племенами. У них найгарнїйшу форму прибрав ще инший тип церков, з банями збудованими в видї вежі, витвореними з кількох поставлених один на другім вісьмобічних тарабанів, що дуже гарно пнуть ся все висше й висше в гору. Такі церкви — звичайне явище в турчанськім і сусїдних повітах.

Як бачимо д. Грабар старав ся розміщенє типів церков звязати з розселенем поодиноких українських племен. Се в найголовнїйших зарисах, таких в яких се автор подав, може і вдасть ся перевести, коли одначе ми бажали б близше приглянути ся детайлїчному розміщеню поодиноких типів, побачили б тодї, що точних границь поміж церквами такого чи иншого виду начеркнути не можна. Вони перемішують ся обопільно, вистарчить згадати, що на такім малім просторі як львівський повіт можна найти аж три типи церков, в рогатинськім ще більше. Аподиктичне констатованє розпросторення згаданих висше кількох типів в такій формі, в якій його подав д. Грабар, ще передчасне, се мусимо вважати хибою його працї. Хтось не обзнайомлений з предметом мігби на підставі обго-

ворюваної розвідки набрати переконаня, що церкви такого чи иншого виду займають означений кусень краю, що дальше їх найти вже не можна, а тимчасом такий погляд не правдивий. Та все таки розвідка д. Грабаря дуже цінна; се найкраще доси написаний огляд деревляного церковного будівництва галицької України. Вартість її лежить передовсїм в тім, що автор зумів дуже гарно розділити церкви на поодинокі типи. Се не легка річ, коли зважимо, що подавані перше способи ніколи не відповідали своїй цїли. Так поділ д. Мокловского опертий на плянї церков і д. Щербаківського оснований на скількости бань був хибний. В противенстві до них д. Грабар розділяює церкви по формам їх бань; сей спосіб одиноко раціональний, коли возьмемо під увагу, що ріжниці поміж поодинокими церквами зливають ся як раз в ріжницями поміж формами їх накритя. Влучність такого поділу можна ще й тим мотивувати, що розвиток українського церковного стилю се не що инше як розвиток бань. Д. Грабар зумів в своїй розвідцї вовсїм влучно вхопити декілька моментів сього розвитку. На примірах поодиноких церков вказав він, як то банї, що перше мали вид звичайного шатрового даху, поволї розвивали ся, щоби остаточно прибрати форму цибулястої банї. Начеркнений автором розвиток правда далекий ще від наукової точности, але не менше цїкавий, бо дає добру основу до континуованя і подрібного розбору історії галицьких церков.

Проф. Г. Павлуцкій — Старинныя деревянныя синагоги въ Малороссіи (т. II, ст. 377—382).

Тут подана коротка характеристика деревляних синаґоґ до нинї збережених на Українї. Збудовані вони на простокутнім плянї на взір старих великих шляхотських дворів. З сеї саме причини вони цїкаві для дослїдника української архітектури, бо на їх підставі ми можемо пізнати старе наше світське будівництво. Що синаґоґи се справдї копії давних українських будинків, доказом сього побіч конструкції їх стін, опертої на системі вуглів, ще форма накритя. В синаґоґах находимо всї форми дахів, які подибуємо на наших світських будинках. Найчастїйше трафляють ся там дахи двоокапові з ошальованими бічними стїнами, нерідко прикрашеними відповідним орнаментом, головно одначе т. зв. польський мансард, широко поширений на Українї. За впливами, навіть подрібними нашого світського будівництва на архітектуру синаґоґ промовляють і поміщені там стїнні малюнки, формою вближені до анальоґічних малюнків, що прикрашають шляхотські двори. Тому дослїджуванє деревляних синаґоґ тїсно звязане з дослїдами над нашою архітектурою, і зовсїм відповідним вважати мусимо влученє обговорюваної статейки до ґрупи розвідок присвячених українському будівництву.

Проф. Г. Павлуцкiй — Каменное церковное зодчество на Украинѣ (рис. 19) (том II, ст. 383—408).

Окрема доба в розвитку камяної церковної архітектури на Україні зачинаєть ся з початком XVII в. Тоді в цілім культурнім житю нашої землї запримітити можна сильнїйший рух, котрий і в штуці обявляєть ся в інтензивнім будованю що раз то нових церков. До сього часу розвиток української мурованої архітектури був цілковито спинений, поміж давними будовами візантийського стилю і новими будівлями XVII в. істнує нічим не заповнена прогалина. Нові будівлї затратили тому цілковито признаки давного русько-візантийського стилю, їх будують тепер на взір західних прототипів. В цілій Европі загально поширений був тоді стиль барока, він полишив теж сильне відбите й на наших мурованих церквах. Майже на всїх будівлях сього часу знайти можемо його слїди, які обявляють ся тут в двоякім видї: одні церкви задержали на собі визначні признаки українського стилю (не візантийсько - руського мурованих церков) зачерпнуті з наших деревляних церков, головно загальний плян, розміщене і вид бань; барокові лише поодинокі прикраси й орнаментика стін. Другі натомість вже цілі будовані на взір західних костелів, у них бачимо й типовий їх плян і ті самі барокові вежі, а про орнаментику, незвичайно богату, вже й говорити не треба. Знаходимо тут звичайні для сих часів фронтони, котрих поле прикрашене низькими пилястрами, конзолями і ростинними орнаментами. Капітелї кольон прибирають своєрідний характеристичний вид, більші площі стін перетинають великі вікна, обведені часто довкола цвітною орнаментикою. Такі церкви зачали на Україні будувати з початком XVII в. Вичисленю їх присвячена ціла розвідка проф. Павлуцького; автор стараєть ся перейти по черзї всї звісні йому церкви з визначними впливами барока, подати дату їх збудованя, та імя фундатора. Се, так сказати, катальоґ церков. З нього довідуємось, що найбільше памятників барокового стилю полишило ся з часів Мазепи, коли то не лише нові церкви прибирали його признаками, але й старі пробувано переробити на новий лад. Поданий проф. Павлуцьким спис таких церков безперечно має свою вартість; одначе цілій розвідцї як такій, публїкованій в популярно-науковім видавництві, призначенім для ширшого освіченого загалу закинути можна одно: недостачу синтези, загального погляду на справу. Автор повинен був передовсїм богато докладнїйше схарактеризувати два відмінні стилї: українсько-бароковий і чисто бароковий, найбільше місця присвячуючи першому. Треба було виразнїйше схарактеризувати його типові прикмети та піднести, в чім його ориґінальність. Сього автор не зробив, не виріжнював теж докладнїйше при вичислюваню поодиноких барокових церков двох згаданих висше їх відмін

і сї дві хиби мусимо вважати великим методичним промахом в його коротенькій розвідцї.

Проф. Г. Павлуцкій — Гражданское зодчество на Украинѣ (рис. 5), (II, ст. 409—416).

На вступі подає автор опис дому Богдана Хмельницького в Суботові, зладжений в 40-вих роках XIX в. П. Кулїшем. Дальше слідує характеристика світського українського будівництва, з якої видно, що воно сильно улягало бароковим впливам, що там можемо знайти ті самі архітектурні мотиви, які подибуємо в наших церквах, та старих жидівських синаґоґах вбудованих на Україні. Згадана характеристика — дуже загальна, на жаль мусить вона бути такою, з причини недостачі матеріялу. До наших часів зберіглось ледви кілька старих світських будинків, спис котрих, а по части й опис можна найти в розвідцї проф. Павлуцького. *В. Гребеняк.*

Історія полїтична і культурна.

М. Д. Приселковъ — Аѳонъ въ начальной исторіи Кіево-печерскаго монастыря (Извѣстія отд. рус. языка 1912, III с. 186—197).

Автор розвиває в сїй статї свою тему про боротьбу в київських духовних кругах в XI в. двох течій — єрархічної грецької й опозицїйної словянської, русько-болгарської. Посилаєть ся на два свої ранїйші реферати: один про Іларіона-Никона ми вже знаємо (був обговорений в Записках т. 113), другий, на загальнїйшу тему — „Такъ называемое крещеніе Руси при св. Владимірѣ“, досї не друкований, а свої тези в сїм питанню автор формулує так:

Заходи коло заложення в Київській державі самостійної церкви й єрархії перед Володимиром — за Ігоря, Ольги і Святослава не прийшли до нїчого, бо „загрожували утратою полїтичної самостійности“. Перспектива ся майнула перед Володимиром в 987 р. Володимир прийняв і виповнив всї умови, ходив в Грецію в поміч і т. д., кінець кінцем дістав царівну, але в справі самостійної церкви йому відмовлено. Тодї він звернув ся до Болгар, до охрідської архієпископії, „мабуть непризнаної Греками“ і відти взяв епископів і священників і болгарські книги, а старшиною нової церкви став архієпископ охридський — до нього, мовляв, належать згадки про „архієпископа“ в перших десятилїтях XI в. в деяких наших памятках. Потім, коли західня Болгарія попала під власть Візантії в 1019 р., разом з охрідською архієпископією і київська держава попала під власть царгородського патріарха; перед 1036 р. по змові з Ярославом київська церква перейшла в безпосередню залежність від патріархату і тодї вперше прислано до Київа з Царгорода митропо-

лита Теопемпта. На його приїзд Ярослав заложив нову катедральну церкву й инші будови, але скоро розчарував ся в грецькій єрархії і знайшов спочуте серед епископів старшого, болгарського священня, котрим дав ся в знаки Теопемпт своїми стараннями зліквідувати і вичеркнути все, що лишило ся від „досаднаго (съ точки зрѣнія Грека) прошлаго въ исторіи русской церкви, такъ сказать болгарскаго періода". Духовенство болгарського ставлення зґрупувало ся коло Іларіона, що в своїх писаннях висуває сей старший період, тим часом як Теопемпт в своїй літописній компіляції іґнорував і затушовував. Але кінець кінцем виграла справу сторона грецька.

Така схема автора; булаб інтересна, коли булаб більш обґрунтована. Автор ніби то йде слідами Ґолубінского і Шахматова. По слідам Шахматова він шукає слідів сеї церковної боротьби в київськім літописнім зводї і в печерських писаннях. Свята гора атонська, по його гадцї, висуваєть ся і усильно підчеркуєть ся в історії печерського монастиря в ролї його метрополії з тоюж метою — щоб вивести київське монаше житє з грецьких джерел і початків. Але все се теж не розроблено, не обґрунтовано, зістаєть ся сфері гіпотез або фантазій. *М. Грушевський.*

Stanisław Lewicki — Prawo składu w Polsce (Studya nad historyą handlu w Polsce II), Львів, 1910, стор. 200.

Право складу (ius depositionis v. stapulae) вимагало, щоби купцї, що їдуть з товарами, задержували ся в деяких містах і продавали тут свої товари через означений час і в означенім місцї. Се право було виплнвом прогібіцийної системи, — того загального панованя привілею, яким визначають ся середні віки. До Польщі прийшло се право складу зі заходу. Історії сеї інституції присвячена отся праця. В першій части автор розглядає форми права складу і торговельні урядженя, що з ним вяжуть ся, в другій подає історичний огляд сього права і хронольоґічний виказ складових міст в Польщі і сусїдних землях, нарештї оцїнює правно-економічну вартість права складу. З українських міст право складу мали Луцьк, Володимир і Львів вже перед 1379 р., Белз 1373 склад соли і всїх товарів, Люблин 1392, Ярослав 1443 р, Коломия 1456 р. на сіль, Коросно 1464 р., Київ 1499 р., Красностав 1525 р. на сіль, 1611 р. на мід, Холм 1541 р. на сіль, Новий Санч 1554 р., Каменець, Могилів, Чечельник 1558 р. винні склади, Замостє 1585 р. Самбір 1595 р. вино, Динів 1611 р. вино, Грибів 1616 р. вино, Каменець, Бар, Снятин, Шаргород, Борщів, Чечельник 1633 р. вино, Добромиль, Нове місто, Библо, Рудки, Бірча, Бабичі, Нижанковичі 1646 р. угорське вино, Переворськ 1677 р. вино, Перемишль XVII в. вино. *І. Крипякевич.*

Ludwik Finkel — W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich, Львів 1913, ст. 36.

Книжка проф. Фінкля „Elekcya Zygmunta I“ була не вдовві по своїм виході зрецензована в нашім журналї. Виписана в горі праця — се ширше розвиненне і уарґументованне одного з висказаних в „Elekcyi“ тверджень ш. професора, через що уважаємо потрібним сю річ принотувати. Проф. Фінкель висказав думку, що васалї Польщі (передовсїм князь пруський) не мали права голосу при виборі королїв з ягайлонської династії. Се твердженне зачіпив один з польських істориків, через що автор вернув ся ще раз до сеї справи, беручи її основнїйше притягнувши до того новий матеріял. Хоч се по части відповідь, одначе дякуючи новому матеріялови і методичному способови ся річ має характер вповні самостійної студії. Після розгляду проф. Фінклем цїлого ряду арґументів pro і contra можна сказати, що питаннє про участь польських васалїв в ягайлонських виборах дефінітивно порішено в польській історіоґрафії: васалї голосу при елекції не мали. *І. Джиджора.*

Dr. Jos. Schweizer — Antonio Possevino S. J. und die polnische Sukzessionsfrage im Jahre 1597 (Römische Quartalschrift т. 23, 1910 р. стор. 173—198).

При кінци 1586 р. папа Сикст вислав Антонія Поссевіна в нову подорож на північ: метою експедиції мало бути посередництво між Москвою і Польщею, між якими прийшло до нових граничних непорозумінь. На се дістав папський посол листи до обох держав і до володарів земель, через які мав переїздити. Але коли вже Поссевін був в дорозї, умер король Стефан і через се посольство втратило свою цїль. Та Поссевін, відомий з своїх широких фантастичних проектів, рішив ся їхати до Польщі хоч і без поручень і на власну руку розпочати дїяльність в ново отвореній справі сукцесії на польський престіл. Хоч Рим став по сторонї Габсбурґів, Поссевін почав попирати шведську кандидатуру, бо присвічувала йому ідея навернути Швецію на католицтво. Його непокликані заходи зробили мале замішанє в диплсоматичних кругах і Рим чим скорше відкликав свого непрошеного заступника. До наших церковних справ, якими пильно займав ся Поссевін, ся розвідка і долучені до неї акти не приносять нїчого. *І. Крипякевич.*

Henry Biaudet — Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648, 1910, стор. 5+320.

Постійні дипльоматичні аґенти появляють ся на европейських дворах досить пізно — в другій половинї XV в. Початок сїй інституції дала Венеція, що вже 1445 р. мала постійних репрезентантів в Римі,

Неаполї, Фльоренції і Міляні. За прикладом венецької републїки пішов Рим.

В історії папства як полїтичної сили до XVII в. можна розріжнити три фази: тим тром фазам розвитку папства відповідають також три періоди в розвою папської репрезентації. В початках папа не є ще монархом, полїтичні справи його не цікавлять богато; представники Риму мають тодї характер виключно церковний, се „апостольські вікарії", apocrisarii і ин. В другім періодї дочасна власть папи зростає незвичайно, полїтика стає інтеґральною частиною церковної проґрами; цілий католицький світ стоїть в залежности від папства, мусить складати на річ Риму підмоги і данини. Тодї давний уряд вікаріїв переходить на туземних людей, legati nati, а збиранєм жертв займають ся колектори, звичайні фіскальні урядники курії. В третій фазї папство резиґнує в значній части з універсальних тенденцій, папа стає одним з італїйських князів. Але коли репрезентанти инших держав займали ся тільки полїтичними справами, заступники Риму побіч сього мали ще спеціяльні економічні і церковні обовязки; сї три ріжнородні завданя можна було або злучити в однїй особі або розбити на двох чи трох аґентів; але найважнїйшим проблемом було взагалї віддати сї справи в руки урядників постійних і залежних від папства, щоби інтереси Риму не терпіли через неясне становище репрезентантів. Випливом сього були постійні нунціятури.

Перші слїди урядованя постійного нунція маємо в Іспанії в 1450 до 1469 рр., в Венеції є постійний нунцій 1500 р. Особливо розвивала ся нова інституція від тридентського собору, а високо поставив її Григорій XIII, якого правлїнє взагалї не доцїнювало ся давнїйше, а який в дійсности поклав широкі основи під церковну орґанїзацію. Нунціятур взагалї було шістьнацять; шість італїйських: Савоя, Ґенуа, Венеція, Фльоренція, Неаполь і Мальта, чотири романські: Іспанїя, Портуґалїя, Франція і Бельґія; пять ґерманських: Анґлїя, Цїсарський двір, Кольонїя, Баварія і Швайцарія; одна словянська: Польща. Тринацять з тих нунціятур знаходимо або дефінїтивно зорґанїзовані або проєктовані за Григорія XIII; се maximum експанзії, яку проявляла папська дипльоматія. Але також у внутрішній орґанїзації нунціятура розвинула ся за Григорія XIII. Від сього часу відріжняли ся докладно титули папських послів: леґат — посол з ранґою кардинала, нунцій — амбасадор резидуючий, але не кардинал, internuntius — другорядний дипльоматичний аґент. На уряди нунціїв ставлено відтепер епископів або архіепископів, щоби піднести значінє репрезентації у чужих держав. Визначено нунціям також сталу платню, щоби не допускати до давних надужить; платня ділила ся на ріжні катеґорії, відповідно до значіня нунціятур — „великих" і „малих".

В виборі нунціїв в давнійших часах національність не грала ролї — аж від початку XVI в., коли національна свідомість скріпила ся, на уряд нунціїв дістають ся лише Італійцї. Подібно в початках не дуже уважали на се, чи нунцій є духовною особою, — особливо в епосї відродженя нунціями бували гуманїсти, учені, письменники; аж від XVI в., коли настала реформа церкви папські посли мусять бути духовними особами, найбільше епископами, щоби гідно репрезентувати папство на европейських дворах. Нунції діставали звичайно титулярні епископства in partibus. Перед одержанем уряду нунція не рідко треба було перейти низші уряди в дипльоматиї: абревіятора, секретара ріжних катеґорій, пізнійше референдара, протонотара, секретара висшої катеґориї, авдітора; уряди можна було перейти в адміністрациї провінціональній або в канцеляріях римських, вкінци й як атташе в нунціятурах. Дальше переходив кандидат уряди протонотара апостольського, рефендаря двох сиґнатур, авдітора роти і ин., потім діставав ся на „меншу“ нунціятуру в Фльоренциї, Неаполї, Туринї, Лїсбонї, Ґрацу або Люцерн, підчас того ставав епископом і аж на кінець міг стати „більшим“ нунцієм; більше заслужені нунції діставали кардиналят.

Вибір нунціїв в середних віках лежав виключно в руках Риму; пізнійше з розвитком сеї інституциї, коли нунції почали на стало осідати в чужих державах, місцеві правительства жадали для себе впливу на вибір особи нунція, не допускаючи на уряд немилих собі людий. Зміни на нунціятурах переводили ся звичайно з початком кождого нового понтифікату. Деякі папи поступали безоглядно, відкликуючи відразу всїх нунціїв свого попередника, инші робили зміни постепенно, відповідно до нової орієнтациї.

Пенсиї нунціїв уреґульовані в XVI в. виносили ріжні суми відповідно до значіня нунціятури. Нунцій для Франциї і Іспанії мав 300—345 скудів (in moneta) місячно, в инших більших державах по 230 скудів (нпр. в Польщі), в менших 115 скудів, а у Фльоренциї тільки 50 скудів. Надзвичайний нунцій брав 300 — 345 скудів, кардинал-леґат 500—575 скудів.

Крім сих загальних звісток про нунціятури праця дає ще подрібну лїсту нунціїв у всїх державах від 1500 до 1650 рр. (при тім і загальні дати про пап, їх секретарів стану і володарів европейських), а також найважнійші біоґрафічні дані з житя нунціїв, — підносить се незвичайно вартість книжки і робить її необхідним підручником при студіях над справами звязаними з Римом. Особливо важний для нас катальоґ нунціїв для Польщі, дуже неповний до тепер, а завдяки авторови справлений і впорядкований. *І. Крипякевич.*

Матеріалы по исторіи русской картографіи, вып. II, Карты всей Россіи и западныхъ ея областей до конца XVII в., собралъ В. Кордтъ, К., 1910, ст. 31+XLV і таблиць in fol.

Перший випуск сього цінного видавництва вийшов в 1899 р. і був обговорений в т. XL нашого журнала. Другий — чи властиво, як значило ся на нім: другої серії випуск 1 (вийшов 1906 р.), містить мапи головно північної части східної Европи і Сибіри; лише декотрі загальні мапи — як напр. мапа Меркатора 1654 р. (арк. V), мапа Ґерітса 1613 р. (арк. XV) і Сансона де-Россі 1688 захоплюють значнійші части нашої території й мають більший інтерес для нас. Натомість сей третій випуск, чи як значить ся на нім баламутно — „випуск другий" 1910 р. в переважній части присвячений нашій території й має для неї чималу вагу.

Головний інтерес, розуміеть ся, мають тут мапи Бопляна, котрими розпочинаеть ся збірка. Досї ми мали видання пізнійших копій його спеціяльних мап і Ляскоронский при своїй студії про „Иностранныя карты и атласы XVI и XVII вв. относящіеся къ Южной Россіи (1898)" — останнїй роботї в сїй сфері, видав тілька пізнійші перерібки Бопляновнх мап Піта, не мігши добути автентичних, і навіть був того погляду, що сї мапи зовсім точно повторяють Бопляновї. В. Кордт у своїм вступі простує його похибки, котрих він допустив ся, не мавши автентичних Бопляновнх мап (одначе повної бібліоґрафії видань сих мап не дає, також і в біоґрафічних звістках про Бопляна не дає нїчого нового). Тепер завдяки його виданню маємо в приступній формі сю дорогоцїнну памятку картоґрафії України: на восьми аркушах тут подані в величинї ориґінала знимки з 8 аркушів спеціяльної мапи України,з примірника дрезденської бібліотеки, і крім того ґенеральна мапа України з першого видання 1651 р. (ґравірована 1648 р.): в першім випуску була подана ся мапа з видання 1660, переґравірована досить лихо з першого видання і тодї хибно датована видавцям 1650-м роком. Вона обіймає більшу територію, ніж спеціяльні мапи, але ш. видавець висловляеть ся не докладно і може ввести дослїдника в помилку, кажучи (с. 22), що спеціяльна, чи „топоґрафічна" мапа, як її зве сам Боплян, „въ сущности, даетъ для представленной на ней области тотъ же самый топографическій матеріалъ, какъ и генеральная карта, но только въ большемъ масштабѣ". Порівнюючи спеціяльні карти з ґенеральною, переконуємо ся, що вони далеко богатші матеріялом, хоч ґенеральна мапа дає часом цінні варіянти назв в порівнаню з спеціяльною, так що має і самостійну вартість.

Крім сих мап видані цікаві Бопляновї мапи Днїпра. З инших чималий інтерес для нас мають мапи Меркатора з видання 1595 і мапи

Радивила 1613 р. і взагалї вся колекція дає інтересний причинок до історії України. Виданнє зроблено гарно, старанно, але се мусимо закинути, що такі коштовні знимки мап, які хто знає чи так скоро будуть повторені, відбиті на дуже нетрівкім папері, що страшенно скоро нищить ся, особливо в такім великім, фоліяльнім форматї.

М. Грушевський.

Н. Новомбергскій — Слово и дѣло государевы (Процессы до изданія Уложенія Алексѣя Михайловича 1649 года), Москва, 1911, т. I, ст. 10+593+14.

В своїм часї на сторінках „Записок" розглянено II том названих в горі матеріялів. З черги приходить ся обговорити перший том, що вийшов пізнїйше і обіймає процеси, як говорить видавець, з нагоди „слова и дѣла государева" в часї до видання „Уложенья" царя Олексїя Михайловича. Точно кажучи документи сї обіймають час царювання Михайла Федоровича і його сина Олексїя менш більш до 1649 р.

Що означає термін „слово и дѣло" і якого рода проступки крили ся під сим терміном — загально відомо. Через те не задержучи ся при сїм перейдемо до характеристики матеріялу, поміщеного в сїм виданню і до самого способу видання.

Невважаючи на те, що під „словомъ и дѣломъ" крили ся процеси за полїтичні проступки як проти держави так і особи царя (образа величества), з точки теперішних понять і поглядів на сї справи в отсїм матеріялї дійсно „полїтичного" доволї не богато. Бож трудно назвати полїтичним процес з приводу напр. такого вискаву: „в мене нога краща як у царя" (с. 137), а таких і тому подібних висказів, що потім викликали процеси з болючими наслїдками для підсудних — переважаюча більшість. Розуміеть ся, що в тім часї, коли всїми силами старало ся правительство загладити наслїдки анархії „смутнаго времени" та підняти захитаний престіж царської власти, на такі річи дивили зовсїм инакше. Жорстокі кари, які спадали на винуватців за того рода вислови, були свого рода педаґоґічним способом для виховання тодїшньої московської суспільности в згаданім напрямі. Не дивно про те, що правительство і низші його орґани — місцеві власти з особливою увагою і підозрінєм ставили ся до таких висказів, що так або инакше нагадували самозванщину, напр. згадка про котрого небудь з самозванців (Димитрія, „тушинскаго вора", Заруцкого) або польського короля (напр. „невѣжливое слово гулящаго черкашенина Еропки Карпова: „я государя не боюсь, боюсь де я литовскаго короля", с. 561). Зовсїм природно, що такі справи особливо часто трапляли ся в початках панования Михайла Федоровича (перший тут поміщений процес з 1614 р.). Та не зважаючи на се все,

для чисто історичних фактів з останнього часу згаданий матеріял не дає майже нічого поза загальними згадками імен, як „литовського короля", „вора Петрушки съ козаками" (№ 14, с. 12), Лісовского і т. д. Т. зв. визвольна московська боротьба з фактичного боку знайшла дуже слабий відгомін в сім матеріялі, очевидно тим самим і в народі, і ся обставина доволі дивна.

Зате — поминаючи вже юриста — для історика побуту сей матеріял одинокий в своїм роді. Ціла його вага і значіннє в його так сказати протоколярній чи фоноґрафічній безпосередности і се може одинокий рід матеріялу, на котрім не відбила ся канцелярська фільтра. І з сього боку треба особливо зазначити і піднести цінність матеріялу для пізнання тодішнього народного побуту.

Невважаючи на се, що в часї до котрого відносить ся зібраний Новомбергским матеріял, розмірно невелика часть української теріторії належала до Московщини, особливо від 1619 р. — то все таки звістки про Українців — „Черкас" попадають ся доволі часто (напр. №№ 12, 14, 37, 48, 58, 74, про Чумаків 77, 88, 97, 147, 236, 243, 246, 247, 248, 251, 252, 266, 278, 285, 286, 305, 327). Попадають ся отсї „Черкасы" в місцевостях, де не можнаб було їх сподївати ся (напр. в Коломнї), і се очевидно той осад, який полишила по собі участь українських козаків в наїздах на московські землї в часї „смутнаго времени". Та власне сей чужий осередок, серед котрого бачимо Українців замішаних в процес з приводу „слова и дѣла", робить матеріял для українського побуту мало інтересним. Зате власне тут можна бачити ворожнечу між Москалями і Українцями, з чого потім виходило „слово и дѣло". Особливо ворожо відносили ся до тих Українців, котрі удавали ся на „государеву службу", а при тій нагодї усадовлювали ся в городках. „Взяли вы, Черкасы, Чугуевъ" — кричав розлютований „син боярський" козловець Скворцов — „а нынѣ вы пришли взять Козловъ городъ"! (с. 136).

Та всякий документальний матеріял крім своєї абсолютної вартости повинен мати ще вартість, так сказати, практичну, себто на скільки він придатний до користання ним для дослідників. Се останнє передовсім залежить від способу його видання. В сім випадку на жаль не можна сказати, щоб ся друга, практична вартість відповідала першій. Видавець, котрий так росхвалив, зовсім справедливо зрештою, опись документів „разряда" в московськім архіві міністерства юстиції, опись, що уможливила легку орієнтацію в тім архіві в своїм виданню отсього матеріялу не пішов за добрим прикладом управи архіва. Перша річ, яка прикро вражає, се брак якого би то не було показчика імен власних, назв місцевостий і річевого, без чого в такій обемистій книжцї не можна знайти потрібної справи не прочитавши цілої книжки за кождим разом. Чому

видавець відступив від загально принятого похвального звичаю давати показчик — не відомо. Не відомо також, якої системи держав ся видавець при порядкованню документів. Не заховано анї хронольоґічного порядку, бо документи розміщені в суміш і з часів Михайла Федоровича і Олексія Михайловича, перед і навіть по виданню „Уложенья" 1649 р. Нема теж і річевого порядку, бо, як бачимо, ріжні документи до одного і того самого процесу поміщено в ріжних місцях книжки, нераз на сотки сторін один від одного. (Напр. справа „Черкашенина Ортюшка Олтуха", під № 12, ст. 11, № 236, ст. 425 і № 327, ст. 592—3; слідство проти новгородського митрополита № 60—62, ст. 78—105 і № 160, с. 269). Додати при тім, що нераз документ хронольоґічно чи процесово ранїйший поміщено пізнїйше. Наслїдком того трапляєть ся, що один і той сам документ надруковано два рази (напр. №№ 74 і 275). Нарештї вражає також, що короткі змісти документів, котрі звичайно кладуть ся перед кождим з окрема, винесено на кінець книжки, причім і тут не всюди устилїзовано зміст так, щоби можна зрозуміти, про що йде річ в документї. *І. Джиджора.*

Проф. Д. И. Багалѣй и Д. П. Миллеръ — Исторія города Харькова за 250 лѣтъ его существованія (съ 1655-го по 1905-й годъ). Историческая монографія. Томъ I (XVII—XVIII вв.) Харків 1905, ст. II+3—568, 4°. Томъ II (XIX-й и начало XX-го вѣка) Харків 1912, ст. IV+975, 4°.

Цікава й совісно зроблена робота, котрою не кожде місто може похвалити ся. Тим більше признаннє належить ся харківському муніціпалїтетови, що не вагав ся видати гроші на сю ювілейну память, а авторам її дяка, що не злякали ся довгих літ працї (підняли ся її вони 1897 року). Довго булоб переповідати зміст обох томів, досить сказати, що в першім томі 16 роздїлів, а в 2-м 28, котрі в усїх сторін змальовують перед нами історію столицї Слобідської України від часів її леґендарного осадчого Харка аж до наших днів: статистика населення, його побут, звичаї і обичаї, торговля, міська господарка, шкільництво і взагалї просвіта, наука й лїтература — ось головнїйші теми богатої змістом книги.

Починаю з I-го тому. Харків повстав на місцї якоїсь давної осади, слїди котрої йдуть ще в дотатарський період нашої історії. Початок теперішнього міста припадає на 1654, вглядно 1655 р. коли збудоване міські укріпленя. Осадчим його був, розуміеть ся, не леґендарний Харко, а як можна з певністю сказати — Іван Каркач. Про все се інформують нас шан. автори в перших роздїлах першого тому. Тут маємо історію основання міста, топоґрафію його й статистичні дані (на основі доку-

ментів) про склад населення — національний (Українцї й Москалї) й соціяльний. Цікавий в І-м томі також нарис харківської торговлї й промисловости (розд. 9-й, ст. 225—253), нарис досить докладний як на закроєні рямцї (опертий він на розвідцї проф. Д. Багалїя „Краткій историч. очеркъ торговли въ Харьковскомъ краѣ, Х. 1888). Найбільш фактичних відомостей мали автори (чи автор) для другої половини XVIII в., тому й економічний побут в сім періодї представлений повнїйше й докладнїйше. В масї своїй промисловцї й ремісники — Українцї. Поволї осїдає в Харкові великоруське купецтво. Не минув автор без уваги роль обох національностей в торговлї і хоч глибше не висвітлив справи, то все-ж дав нам змогу орієнтувати ся в нїй. Намічена й протилежність між інтересами харківської (української) торговлї і торговлї специфічно російської. За короткість і свого роду недокладність в зазначенню сих саме моментів годї винуватити автора, бо повну й виразну картину могла би дати лише спеціяльна розвідка присвячена укр. торговлї і становищу її до північної конкурентки, що мала за собою опіку держави. В кінцї тому маємо цікаві додатки до сього розділу: спис харківських крамниць 1766 р., спис шинків 1799 р., а також два реєстри харківських купців — з року 1787 і 1799. О скільки можна виводити з назвиск про національність, то бодай половина з них Українцї, або місцеві люде — не Великороси (Цигане, Греки то що). В роздїлї 11-м звертають увагу численні ілюстрації ріжних церковних старинностей. В 12-й роздїлї („Школи й освіта") після коротенького вступу про XVII в. маємо докладні нариси історії відомого харківського колеґіума (ст. 391—403), що повстав з перенесеної з Біліорода архиерейської школи (в XIX в. колеґіум перемінено на духовну семінарію) і новозаведених в кінцї XVIII в. „казенних училищ" (ст. 403—430). Варто тут відмітити увагу автора на початку нарису, що умове житє творило укр. населеннє і старий „Харків виступає перед нами з звичайними рисами українського духового житя" (ст. 399). Для докладнїйшої картини культурного житя старого Харкова не треба обминати тих сторінок попереднього нарису, де оповідаєть ся про брацтва, що утримували шпиталї й школи (пор. ст. 383). Нарис 13-й („Наука") цїлий присвячений Сковородї (ст. 433—456), навіть в дальшім нарисї („Лїтература") маємо пару сторін присвячених українському Сократови — а саме поданий короткий огляд його лїтературних творів. Позатим є згадка про Орновського, українські вірші Климовського, два варіянти портретів котрого подані в кінцї тому, в додатку (див. ст. 564), та огляд лїтературної дїяльности професорів і учеників колеґіума (розуміє ть ся все се віршові твори „високим штилем" писані). 15-й розділ говорить про „Штуку" харківську. Побіжно згадавши за „жарти" старого Харкова XVII в. переходить автор до харківського театру кінця XVIII в.

з його российськими пєсами. В кінцевім нарисї („Побут і звичаї харківського громадянства“) звертають нашу увагу особливо сторінки, присвячені домашнїй побутовій обстанові старшини (див. ст. 491—505). Описуєть ся досить докладно домашня обстанова трьох полковників — Федора Донця, та Ф. і Л. Шидловських (перша чверть XVIII в.): світлицї, мебель в них, ікони, начинє, убраня, білизна, килими, зброя, екіпажи, і таке инше. Для нас, що так мало знаємо про буденне житє і обстанову нашої старшини, все се дуже цікаве. Поза сим в роздїлї можуть бути цікаві для нас ще короткі замітки присвячені побутови низших і середних верств міської людности.

В другім томі знаходимо сливе ті самі роздїли, тільки з огляду на зріст міста в новійших часах і значне розширеннє й ускладненнє його житя сї роздїли довело ся розбити кожен на кілька. Так нпр. торговля постійна, торговля ярмаркова і промисловість та ремесла становлять уже не один роздїл, а три; так само й що до просвіти й шкільництва — в осібнім роздїлї говорять автори про унїверситет (розд. 13), в осібнім про ветеринарний інститут (розд. 14), осібно подана статистика шкіл, осібно говорить ся про середню освіту для дївчат, про народню освіту, про позашкільну освіту. Знаходимо очевидячки й нові роздїли, як от „історія харківської журналїстики“ (розд. 21), котра повстала на початку XIX в., або „красне письменство та її представники“ (розд. 22). Крім роздїлу „Наука“, який був і в першім томі, маємо безпосередно по нїм роздїл про „Наукові товариства, робітнї, музеї, колекції“ (розд. 16). В кінцї маємо ще „Голоси сучасників про Харків“ (розд. 28).

Всї роздїли подають нам богато нового, що йно зібраного й зґрупованого матеріялу, не раз навіть в надто вже сировім видї, але читач може хиба дякувати: так багато цікавого в сих роздїлах. З великим заінтересованнєм читаєть ся жива повість, як розровстав ся й як забудовував ся Харків, як збільшувало ся його населеннє. Цікаві річи почуємо про „благоустройство“ міста, про те, як в інтересї сього благоустройства руйновано бідних обивателїв, змушуючи їх або „обовязково“ будувати новий дім, або продавати за безцїн свою халупу та виселяти ся за місто. Не раз послугують ся автори спогадами, навіть не друкованими (напр. проф. Гордїєнка). Се оживлює оповіданнє, трапляють ся навіть цікаві побутові малюнки — анекдотичні, як подивити ся з сучасного погляду, але на жаль були се „не анекдоти, а факти“...

Зростав Харків незвичайно. За сто років людність збільшила ся сливе в двадцятеро, себ то на 2000%! На початку XIX в. людности було коло 10 тис. обойого полу, а в 1904 р. вже коло 204 тисяч. По переписи 1897 р. серед мешканців було лише трохи більше $^1/_3$, що були родом харковяне або з харківського повіту. На 173 тис. населення в 1897 р.

(по переписи того року) урожденців укр. ґуберній (разом з харківською) було 110 тис., але більшість населення подана як „русска“, лише 45 тис. записано як „малороссы“. Про се „обрусїннє“ подають автори ряд цїкавих голосів з ріжного часу (див. ст. 130—132).

Цїкаві й статистичні дані професійного складу харківської людности — окремо кождої національности (див. ст. 133, розд. 4-й „Склад і рух людности“). На жаль переповідати все, що в книзї є цїкавого, годї, бо требаб було писати хиба цїлий нарис, чого я не мав на думцї, хоч яким би нї був цїкавим такий нарис. Тому порадивши читачам, хто охочий, самим перекарткувати „Історію“, я скажу ще кілька слів про роздїли, що мають для нас так мовити безпосередний інтерес.

Такий особливий інтерес мають роздїли 21, 22 і 23. В першім подана історія харківської журналїстики. Першою ґазетою харківською був „Еженедѣльникъ“, що виходив в 1812 р. що суботи в розмірі 1—1½ аркуша. Вийшло лише 12 чисел. Друковало ся його 600 прим. В 1817 р. почав видавати Вербицький „Харьковскія Извѣстія“ також раз на тиждень. Виходили вони 2 роки (1817 і 1818 р.) а потім, по перерві від 1820 року видавав їх уже унїверситет — щось „здаєть ся“, кажуть історики, років із чотири. В 1816 р. Маслович видавав півроку перший місячник у Харкові „Харьковскій Демокритъ“ (вийшло 6 кн.), в 1817 р. проф. Пільґер журнал сїльсько-господарський „Украинскій Домоводъ“ (є 2 числа в публичній бібліотецї у Спб-зї). Найдовше виходив журнал „Украинскій Вѣстникъ“ (4 роки: 1816—1819). Потім наступає довгий антракт [1]) і аж у 1838 р. повстає офіціяльна ґазета „Харьковскія Губернскія Вѣдомости“, що до 1861-го року виходили раз на тиждень, не більше як у 300 примірниках; від 1861 р. — двічи, від 1868 р. — тричі, в 1874 р. — 6 разів на тиждень, а від 1875 року що дня. В 1877 р. повстала перша приватна ґазета „Харьковъ“, що виходила 3 роки, в 1880 р. „Южный Край“.

З преси початку XIX в. для нас найбільшу цїкавість мають „Харьковській Демокритъ“, в котрім уперше почав Маслович містити українські вірші, й славнозвісний „Украинскій Вѣстникъ“.

Добрим словом треба згадати й початкові „Харьковскія Губ. Вѣдомости“, що помістили масу дуже цїнного матеріялу до історії краю. Цїкаві рядки присвячені історії самої ґазети. Спершу в нїй крім офіціяльних відомостей подавали ся згадки про якісь надзвичайні події в ґубернії, цїни на ріжні предмети, курс на золото й срібло, статї про господарство, про природу краю, історичні відомости про ґубернію, некро-

---

[1]) Чомусь пропущений „Украинскій Журналъ“ видаваний унїверситетом (1824—25 рр.).

льоґії видатних місцевих людей то що. Лише з першої половини 40-х років почали являти ся коротенькі, часом анекдотичного характеру, відомости з заграничного політичного житя й некрольоґи монархів, але від 1847—8 р. сї відомости зникли завдяки реакції. Спершу ґазету цензурував сам ґубернатор, потім совітник ґуб. управи; цікаво, що підписували вони ґазету власноручно, лише від ч. 22-го їх підписи почали друкувати.

Розділ 23-й цікавий для нас тим, що тут є згадки за діяльність Масловича[1]), Гулака-Артемовського, Квітку, Костомарова, Метлинського, Писаревського, Корсуна, Щоголїва, Кропивницького, про харківські альманахи (Украинскій Альманахъ" 1831 р., „Утренняя Звѣзда" 1833 р., „Снїп" 1841 р. і „Молодыкъ" 4 вип.). Коротенько описавши кождий із альманахів автор (видимо проф. Багалїй) зауважує, що він має нові матеріяли для характеристики тих умов, в яких доводило ся видавати „Молодик", але з огляду на те, що праця й без того занадто розросла ся, він їх пропускає.

Закінчує автор згадкою за укр. альманах „Складку" 1887 р. (споруджений В. Александровим).

В „історії театру" є трохи про новійший укр. театр та згадки за укр. вистави Щепкина й Соленика. В розд. 24-м „Штука" може бути цікава коротенька біоґрафія маляра С. Васильківського.

До сього тому доданий яко окремий додаток „Альбомъ старинныхъ плановъ г. Харкова, снимковъ его видовъ и портретовъ его дѣятелей" (ст. (2)+XXX табл. 4°). Розуміеть ся все се з XIX в. З харківських краєвидів початку XIX в. для нас може бути особливо цікавим вид Основи (диви табл. IX), на табл. X маємо кілька її видів з кінця століття, на жаль дуже вже мініятюрних. Крім того є знимка памятника на могилї Квітки. Є й кілька образків з житя Харкова, але здаєть ся з ілюстрацій можна би було призбирати їх значно більше. Серед портретів є портрети архиєреїв, ґубернаторів, городських голов, кураторів шкільної округи, декого з фінансїстів і промисловців, а також розуміеть ся професорів і взагалї учених та лїтераторів, як сучасних (між иншим Багалїя, Сумцова, Єфименкової, худ. Васильківського та инш.), так і старих. З старших для нас можуть бути особливо цікаві портрети В. Масловича, С. Писаревського, досї цілком нам невідомі, незнаний у нас портрет Квітки, та ще хиба Срезневського, решта — знакомі полича.

Перший том не має такого додатку, малочисленні ілюстрації подані між текстом.

---

[1]) З укр. творів його знов і тут нїчого не подано, як і в „Опитї" історії харк. унів., хоч зразки російської творчости наводять ся.

До недостач „Історії“ треба почислити повний брак покажчика імен і річий, що в творі більш як 1500 сторін друку in 4⁰ щось та значить. *Вол. Дорошенко.*

Столѣтіе кіевской первой гимназіи (1809—1811—1911 гг.) т. I—III. Київ, 1911, стор. XII+548, XXXVIII+542, VIII+646.

Перший том містить „именные списки и біографіи должностныхъ лицъ и воспитанниковъ гимназіи“. Стрічаємо тут деякі інтересні подробиці. Так учителем сеї ґімназії був Іван Пилянкевич, що вчив латинської мови межи 1822 а 1835 р. Він родив ся коло 1774 р. та вчив ся у замостськім ліцеї, який скінчив у 1798 р. В 1803 р. виїхав до Росії разом з В. Кукольником, професором фізики та природничих наук у замостськім ліцеї, що його покликано на катедру фізики в петербурськім педаґоґічнім институті. Заходами Кукольника, що оженив ся з сестрою Пилянкевича, призначено його в 1804 р. учителем латинської мови до чернигівської ґімназії. Коли в 1820 р. став Кукольник директором ґімназії висших наук кн. Безбородька, приділили Пилянкевича в 1821 р. до сеї ґімназії на молодшого професора латинської мови. По смерти Кукольника в 1821 р. він не хотів далї позіставати в Ніжинї, тому на власне його прошеннє перенесли його 15 марта 1822 р. на вчителя латинської мови до київської ґімназії, в якій служив до 1835 р. В часї служби став в 1826 р. колежським радником, а в 1833 р. одержав відзначеннє за бездоганну службу протягом 20 літ. В 1834 р. попечитель київського наукового округа висловив йому признаннє за пильне виповнюваннє обовязків. В Київі жив до кінця житя. Його син Микола був рівнож професором у зреформованім ліцеї кн. Безбородко в рр. 1841—1843, а пізнїйше і. д. адюнкт-професора на катедрі енциклопедії правознавства в університетї св. Володимира в рр. 1846—1856 (стор. 147). Отсей епізод, оден з численних випадків державної служби австрійських Українців у Росії, звичайно без ніякої ідейної цїли, а для гроший і почестий, злучених з національною зрадою, показує, як Українцї еміґранти з Австрії до Росії тягнули з собою і своїх знайомих та крівняків, що без сумніву було одною з причин русофільства серед частини українського народу в Австрії. Зачала ся еміґрація з Угорщини, там найперше позавидували провідники угорської Руси доброго ситуовання і почестий тамошнїм виходцям до Росії. В другій половинї XIX в. і з початком XX стол. потерпіла російська Україна навіть великі шкоди від такої еміґрації до тамошнїх шкіл, редакций і урядів, бо сї еміґранти вже свідомо йшли туди з думкою працювати для обрусїння свойого народу.

Між пізнїйшими учителями ґімназії стрічаємо імена Ол. Андрієвського, Волод. Антоновича, Петра Голубовського, Васила Домбровського,

Миколи Костомарова, Теодора Леонтовича, Андрія Линниченка, Ол. Рогозинського, Ол. Русова, Мик. Стороженка, Якова Шульгина, Юліяна Яворського. З учеників ґімназії треба зазначити ще імена Констанстина Арабажіна, Миколи Закревського, Івана Лучицького та Володимира Рєзова. Обєм, призначений для житеписий поодиноких діячів, не все відповідає великости їх заслуг, в більшій части залежний від їх відношення до православя і самодержавя. До першого й третього тому додана вязка споминів про ґімназію. В другім і третім томі розглянена на основі друкованого й документального матеріялу історія заведення з усїх сторін. Починаєть ся вона історією київської головної народньої школи в рр. 1789—1809, переходить в історію київської ґімназії в рр. 1809—1836 і продовжуєть ся як ісворія сеї ґімназії з додатком першої від р. 1836. Доведена історія до 1880 р. *М. Возняк.*

Лїтература.

Б. М. Соколовъ — Непра рѣка въ русскомъ эпосѣ (Извѣстія отд. рус. языка 1912, Ш, с. 198—214).

В 110 кн. Записок була мною принотована статя С. Рожнєцкого, що виходячи з деяких билинних назв, між иншими з билинної назви Нѣпръ або Нѣпра, і зближаючи їх з скандинавськими назвами, будував далекосяглу теорію „громаднаго варяжскаго литературнаго вліянія" на билинну творчість і взагалї східнославянську поезію. Виводи автора звертали на себе увагу як прояв новійшого відродження норманїзму і були тому принотовані. З тих же мотивів годить ся згадати отсю статю, викликану виводами С. Рожнєцкого. Д. Соколов вказує на те, що форма „Нѣпръ" могла розвинути ся ґрунтї східнословянської фонетики, без впливу скандинавської назви і висловляє здогад про те, що в тих билинах, де Днїпро носить назву „Непри ріки", се може бути витолкуване пізнійшим впливом созвучної ріки Непрядви, Непрядни, Непряди, прославленої повістями про Мамаєве побоїще, що стало ся на сїй ріцї. Можемо про сей здогад бути ріжної гадки, але безсумнївно вірна основна гадка автора, що перше нїж хапати ся за „вяряжскій якорь спасенія", рекомендований Рожнєцким, годить ся на місцевім східно-славянськім ґрунтї, шукати пояснень тих явищ, на які натикаєть ся дослїдник чи в билинній поезії, чи в лїтературній творчости взагалї, чи скажім ще ширше — в східнославянськім житю. Се належить памятати не самим тільки історикам лїтератури. *М. Грушевський.*

А. Крымскій — Абанъ Лахыкый, манихействующій поэтъ (ок. 750—815 г.). Очеркъ изъ исторіи арабской по-

вѣствовательной литературы индо-персидскаго характера VIII—IX в. (Труды по востоковѣдѣнію, в. XXXVII, Москва 1913).

А. Д. Григорьевъ — Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ. Изслѣдованіе и тексты (Чтенія въ ИОИиДР, 1912 і 1913, стор. 1+X+562+316).

— Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ какъ художественное произведеніе (ВУИ, Варшава, 1913, кн. IV, стор. 60).

До богатої лїтератури про світову, знамениту повість про „Варлаама і Йоасафа“, відому на всїх мовах і богату моралїзуючими притчами, прибула нова цінна праця специялїста східнїх лїтератур проф. А. Кримського. Починає автор свою працю введеннєм в арабську перекладну лїтературу індо-перського характеру в блискучий халїфатський період. В історії світового розширення індійських і індо-перських повістевих збірників відограли велику ролю арабські переклади, доконані Персами в часи халїфів з своєї доісламської, пехлевійської мови. Звісне значіннє перекладу „Калїли і Дімни“ з середини VIII ст. ібн- аль- Мокаффи. Подібних перекладачів з пехлевійської мови на арабську було в часи халїфату богато. Перший сильний наплив пехлевійських і инших повістий до арабської лїтератури в перекладї на арабську мову треба віднести до часу другого аббасідського халїфа Мансӯра (754—775). Правдоподібно тодї переложено одну з історій Будди, богату знаменитими притчами, що в Европі стала відома як старохристіянський роман про „Варлаама і Йоасафа“. Складними та неоднаковими шляхами здобула згадана повість світову популярність і перемінила „поганина Будду“ в улюбленого християнського святого „царевича Йоасафа“, якого память обходять і православні і католики. Коли навіть повстала б яка перешкода віднести конче переклад сеї повісти до панування Мансӯра, можна віднести її до часу найближших двох халїфів Магдія (775—785) або його сина Гаруна ар- Рашіда (786—809), бо оден з Гарунових поетів дав уже віршеву обробітку сеї повісти, „а віршеву обробітку повинна була випередити прозова“.

Так само та з таких самих причин має ся справа датовання сього моменту, коли Перс Асбаг Сіджістанський дав по арабськи повну „Сіндібадову книгу про жіночі хитрощі“ або „Великий Сіндібад“, хоч його можна віднести навіть до панування Мансура. Поет халїфа Гаруна ар- Рашіда та везирської родини Персів Бармеків Перс Абан Лахикий обробив „Великого Сіндібада“ віршами, так само „Калїлу і Дімну“, „Варлаама і Йоасафа“ (Балавгара і Бӯдâсафа) та инші річи, що менше інтересні для европейських перерібок і перекладів. Не пізнїйше халїфату Мютавáкіля (847—861), правдоподібно коло 850 р., вже раз переложена Мокаффою сасанїдська „Книга царів“ діждала ся вільної обро-

бітки Мусоя Кісравія, що також скоротив „Великого Сіндібада“ на „Малого Сіндібада“, жерело звісних у цілім світї і знаменитих „Сімох мудрців“. До IX ст., як не до VIII, треба віднести переклад перської „Хезар ефсане́“ (1000 повістий), що в X в. став для Багдадця Джягшіярія взірцем і в части жерелом для його арабської компіляції „1000 ночий“; звідси початок славних на цілий світ так званих „арабських казок 1001 ночи“. Вкінці коло X ст. повстала компіляція „Подорожі мореплавця Сіндібада“, що також увійшла в „1001 ніч“.

З повисшими славними збірниками звязані імена чотирох письменників VIII—IX і першої половини X столїтя. Одному з них Абанови Лахикиєви присвячена спеціяльна розвідка проф. Кримського, попереджена коротким резюме вісток про його попередника Асбага. Далї поданий критичний бібліографічний огляд лїтератури про Лихикия, арабської і европейської. Сам виклад про Лахикия розпадаєть ся на обговореннє початків його поетичної карієри та становище в лїтературнім Бармекідськім крузї і на розгляненнє питання про релїґійний світогляд Лахикия. Був мусулманином, отже не був маніхеєм, а тільки маніхействував. Цінна й інструктивна для початкуючих робітників над повістю „Варлаама і Йоасафа“ доповняюча статя проф. Кримського, яка займає ся загальним історично-лїтературним оглядом, сюжетом повісти та питаннєм старшинства версій, оброблєннєм питання і бібліографією, повістю про „Варлаама і Йоасафа“ на славянськім ґрунтї і самостійною історією поодиноких Варлаамових притч. При оглядї справи розроблення питання підчеркнена праця дра Франка, яка „примыкая въ общемъ къ Куну“ подає „очень толковое и обстоятельное разсмотрѣніе исторіи вопроса о генеалогіи повѣсти“. Історія про Варлаама й Йоасафа належала в нашій старій лїтературі до так улюблених книжок і позіставила такі живі слїди в друкованій лїтературі (кутеїнське виданнє з 1638 р.) і устній словесности, заховала ся в ріжних рукописях українського походження, а в перерібках дістала ся до кількох інтересних наших давнїйших друків, що повинна звернути дальшу увагу українських лїтературних дослїдників.

Розмірно менше була в нас поширена инша повість східнього походження, а саме про Акира Премудрого. Перший раз звернули увагу на сю повість західньо-европейські учені вже в першій четвертині XVIII в. Від того часу зібрала ся богата лїтература предмету, якої розглядом (стор. 1—42) починаєть ся велика обємом, освітленнєм і новими даними праця Ґріґорева. Від кінця 1897 р. він працював над сею темою, а вислїдом працї 562 сторін дослїдів і 316 сторін доданих текстів. Уже в початках свойого заінтересовання повістю присвятив автор сьому питанню дві статї, одну п. з. „Происхожденіе славянскихъ текстовъ повѣ-

сти объ Акирѣ Премудромъ“ в 1898 р., а другу в 1900 р. п. з. „Къ вопросу о происхожденіи и редакціяхъ повѣсти объ Акирѣ Премудромъ“. Другий розділ праці (стор. 43—148) виповнює дослідженнє походження тексту. Повстала вона ще в часи істновання асирійської держави по запанованню Еламі Уртаки, але перед підбоєм Єгипту Асаргаддоном (674 р. перед Хр.) в Асиро-Вавилонії. Її автором був асиро-вавилонський поганин-патріот з широкою освітою і притім найправдоподібнійше мешканець Вавилонії. При складанню повісти й відомих тепер з друку її перерібок не приймали ніякої участи ні Жиди ні жидівська література. Повість про Ахикара була зложена в народній арамейській або офіціяльній асиро-вавилонській (також семітській) мові. З огляду на епізод про молитву Ахикара про сина відомі авторови давні версії повісти ділять ся на три ґрупи. Дві ґрупи мають свій початок у сирійських текстах, а третя, заступлена досї тільки одною вірменською версією, також сирійського походження.

Дальших пять глав присвятив автор версіям: арамейській (стор. 149—165), сирійській (ст. 166—184), арабській (ст. 185—259), вірменській (ст. 260—314) і історії повісти в грецькій літературі (ст. 315—354). Арамейська версія повісти про Ахикара була відома при кінці V в. до Хр. вже на південно-західнім краю семітського світа, а саме елефантинським Жидам, а в Сирії і Палестині вона мусїла стати відомою ще раньше. Тексти сирійської версії повісти творять дві редакції: одна з них, звісна з богато текстів, несторіянського походження і повстала до XII стол., друга, повнійша, звісна досї тільки з одного списка, найскорійше яковитська і завдячує правдоподібно своє походженнє Якову Едеському, що жив менше більше від 633 до 708 р. Сім текстів, доступних авторови, арабської версії розпадають ся на дві редакції. Арабська версія походить від сирійської, одначе має свої ріжниці: переставки, пропущення, додатки й инші зміни. Перекладу повісти на арабську мову доконано найправдоподібнійше межи 878—905 роками. В першій половині V стол. переложено повість з сирійської мови на вірменську. Ориґінал, з якого зроблено переклад, був в оповіданню майже в двоє, а в поученню більше ніж два рази близший до несторіянської сирійської редакції, ніж до арабської версії себто яковитської сирійської редакції. Редактор прототипу вірменської версії, — а сей прототип одержав при перекладі нові позички з св. Письма, — поступив собі самостійно з своїм ориґіналом: в оповіданню ослабив елемент пригод і надав у дечім відмінні риси виступаючим особам, а в поученню збільшив число приказок майже в двоє. На грецькім ґрунті ввійшла повість про Ахикара в другу половину житєписи Езопа. Переносячи цікавий сюжет східньої повісти на Грека, редактор скоротив оповіданнє повісти, щоби можна було вти-

снути біоґрафію Езопа, яка вже істнувала, звязав сюжет з пізнійшою епохою, через що ввів анахронїзм, зробив головним героєм Грека Езопа, а иншим героям надав грецькі або відомі вже Грекам імена, старав ся виславити Грецію і Греків коштом инших околиць і їх мешканців і т. д. Редактором первісного виду другої части біоґрафії Езопа був християнин, досить начитаний у памятниках сучасної йому візантійської літератури, але слабо обізнаний з давною східньою історією. Перерібка сюжета повісти про Ахикара для біоґрафії Езопа відбула ся в місцевости, яка знала окрім камінних і деревляні будівлї. В XIV ст. біоґрафія уже була відома. Я подаю найважнійші висновки автора; їх кілька разів більше.

Найширший розділ праці присвячений славянській версії повісти (стор. 355—544). Славянська версія повісти відома тепер на Руси в трьох редакціях: давній і двох пізнійших, а в Сербії в двох редакціях: давній і новій. Давня руська та давня сербська редакція се відміни тої самої первісної славянської редакції і походять з одного перекладу. Ориґінал, від якого пішла славянська версія, був більше ніж у двоє близший до ориґіналу сирійської, нїж арабської версії. Ріжнив ся він від ориґіналу другої части грецької біоґрафії Езопа. Прототип славянської версії ріжнив ся богато в оповіданню, поученню назвах осіб, країв і народів від прототипів инших версій. Сї ріжниці, яких частина правдоподібно була і в ориґіналї славянської версії, кажуть уважати прототип славянської версії осібною редакцією, відмінною від давнїх редакцій східнїх версій повісти, та вказують на се, що він підпав під вплив другої части біоґрафії Езопа. Перекладач-редактор славянської версії був очитаним і досвідним чоловіком у літературних справах. Подибуючи в чужомовнім ориґіналї славянської версії назви чужих Славянам дерев, звірят, ваги, мір і чужі обичаї, він заміновав їх звісними Славянам деревами, звірятами, вагою, мірами й обичаями. Він свідомо скорочував пригоди Акира та розвинув його поученне Аваданови, повнійше та живійше змалював одні дієві особи, а менше инші, ввів в поученне натяки на дальшу долю дієвих осіб повісти та вміло покористував ся відомими йому лїтературними памятниками. Перекладач-редактор зробив славянську версію побожнійшою з християнської точки погляду, але хоч освічений для свойого часу перекладач-редактор був по християнськи настроєний, аскетом не був; був і противником театральних вистав і акторів. Далекий був він і від рільництва та знав про Арабів і їх панованнє над Єгиптом. Нї руська нї сербська родакція не заховали прототипу славянської версії, при чім сербська рецензія передає прототип славянської версії ще слабше та коротше, ніж руська рецензія. Індівідуальні зміни руської і сербської редакції не значні і зайшли при переписуванню повісти, але списки одної і другої рецензії мають кожда

для себе спільне первісне жерело з одного боку, а з другого вказують, що на Руси та в Сербії були тексти близші до прототипу славянської версії.

Руська рецензія славянської версії повісти про Акира Премудрого виявила великий вплив на літературні намятники. Вплив її першої редакції почав ся не пізнійше 30 рр. XIII стол., бо вискази Акира ввійшли в „Моленіе“ Данила вже в пору його повстання межи 1213 і 1236 роками. Вплив повісти слідний далі в старорускій Пчолї і Пчолї Сахарова, в „Слові о злыхъ женахъ“ (правдоподібно через першу редакцію „Моленія“), в „Поученіи отъ святыхъ книгъ о чядѣхъ“ початку або середини XV в., в листї мстиславського епископа Методія Филимоновича з 1667 р. до гетьмана Бруховецького, в новгородській лїтописи по спископи XIV в. та можливо також у білоруськім перекладї романа про Трістана й Іволзду. Відгомін імени Акира стрічаєть ся в Суздальській лїтописи по Лаврентіївському спискови під 1230 роком, в книзї пророка Данила по руському Козмиясьокому паремейникови XIV в., в хроноґрафії по спискови Румянцівського музею, в зложенім на Руси ледви чи не в домонгольський іще період і апокрифічнім чуді св. Миколая. Порівнаннє Акиром Анадана з кітлом з золотими каблучками стрічаєть ся у „Моленію“.

Слабший вплив на сербську лїтературу сербської рецензії славянської версії повісти про Акира Премудрого, яка до Сербії дістала ся з Болгарії, а туди з Руси. Вчасна знайомість з повістю у Сербії і на Руси, відгомін у повісти готового славянського перекладу св. Письма та користуваннє перекладача повісти словарним матеріялом обох давнїх перекладних шкіл св. Письма вказують на се, що на славянську мову переложено повість в XI або XII в. на Руси, і то скорше в XI в. ніж у XII. Можна сього догадувати ся з того, що в церковно-славянській мові повісти є церковно-славянські новотвори, яких початок припадає на XI в., і давні прикмети староруської мови, відомі в XI в., а заникли пізнійше, а також і словарний матеріял, що був в уживанню на Руси в домонгольський період. Тому, що в давнїй редакції славянської версії згадуєть ся за „явір“, можна припустити, що перекладу доконано в південній Руси і се просто з сирійського ориґіналу, що був перерібкою третьої, північної що до свойого походження сирійської редакції, яка містила в собі християнські додатки та була значно близшою до несторіянської, ніж до яковитської редакції і дала також початок вірменській версії.

Апокрифічне чудо св. Миколая над Синагрипом і Акиром повстало на Руси, при повстанню перейнило з популярної уже тоді повісти про Акира Премудрого першої редакції імена Синагрипа й Акира, а по-

тім підпало під деякий вплив третьої редакції тої самої повісти. Повставши в домонгольський період, влучило ся воно в переложеним з грецької мови оповіданнєм про св. Василя Кесарійського. Рівнож „Поученіе отъ св. книгъ о чядѣхъ“ се скорочений вибір поучного матеріялу з повісти про Акира. Задержало воно тільки меншу половину наставлень і висказів Акира. Повстало на Руси не пізнійше середини XV в.

Закінчує працю румунська версія повісти (стор. 545—562), що сильно скорочена походить від південно-славянського списка славянської редакції і була переложена на румунську мову в XVI або XVII віці.

Досліди над повістю коштували авторови не тільки дуже богато праці, але й великої бистроумности. До того автор старав ся будувати свої думки і твердження на математичній докладности. Одначе все таки неодну з гіпотез автора захитають або цілком зібють далї віднайдені тексти. Для будучих дослїдників праця автора підставова; в дослїдах і в доданих текстах, виданих вповнї науково, навіть гіперкритично та з пересадною формальністю, знайдуть вони копальню думок і матеріялу для дальших своїх дослїдів.

Артистичній сторонї повісти присвятив той сам автор осібну працю в цвітнєвій книжцї варшавських „Университетскихъ Извѣстій“ за 1913 р. У вступі зазначена потреба такого розслїду, а в першій главі розглянув автор сюжет повісти, тенденцію, плян, акцію, дієві особи, середовище акції, поученнє Акира Анаданови та технїку повісти. Замітки про артистичну сторону повісти се зміст другої глави. Сюжет вибраний удатно, тенденція викликує співчутє, але в розробленню сюжета, коли дивити ся з нинїшньої точки погляду, є деякі недостачі, а саме в плянї, далї мала детальність і предусїм далеко не докладне означеннє часу, що надає повісти до деякої степени характер казки. Більша докладність в означуванню часу та простору, одначе також не повна. Але добрі сторони повісти мають перевагу над недостачами. Все таки сам автор підносить, що деякі прикмети повісти зближають її до житій святих.

М. Возняк.

М. Сперанскій — Сербское житіе Өеодосія Печерскаго (Чтенія въ ИОИиДР, 1913, кн. 1, Смѣсь, стор. 55—71).

У збірнику статей з нагоди 30 лїтньої професорської дїяльности Ключевского помістив автор замітку про сербське житє Теодосія Печерського, що є молодшою відміною простого славноруського прольоґа. Там указав проф. Сперанский, що се житє не належить до найдавнїйшої редакції славноруського прольоґа, що воно залежне від відомого твору Нестора та могло попасти в південнославянський прольоґ між кінцем XII і першою половиною XIV ст. Тепер виказує автор залежність сербського

житя від повного житя пера Нестора. Можна ствердити сю залежність уже à priori, бо окрім Нестора не полишив ніхто більше житя преподобного Теодосія, принайменше всї старанні пошукування Нікольского й Абрамовича не виказали чогось подібного, противно всї оповідання про Теодосія на руськім ґрунтї, як у Патерику, так і в инших збірниках, передусім прольоґах давньої редакції, як і пізнїйших редакцій, ведуть свій початок безпосередно або посередно від твору Нестора. З другого боку звязь сербського житя з староруським великим житєм пера Нестора доказує згідність поодиноких місць в однім і другім текстї. Доказавши, що можливість спільного жерела для староруського та сербського житя відпадає, автор переконуючо доказує залежність сербського житя від староруського, а не на відворіт. На се вказує уже поставленнє побіч себе обох порівнуваних памятників що до їх величини, тим більше, що місцями сербський текст стає зрозумілим тільки тодї, як мається під рукою староруський текст. Значної більшости фактів, поданих у Несторовім писанню, нема в сербськім житю, а нема тут фактів, яких не стрічаєть ся у староруськім ориґіналї. Викидаючи механїчно зайві епізоди по свойому пересвідченню, автор сербського житя старав ся у звязкім виді передати скорочене та позіставив тільки загальну думку свойого первовзору. Одначе се скороченнє не все вдало ся авторови; вроджувала ся потреба виснити, закінчити чи мотивувати неодно в скороченім оповіданню, привернути звязь межи думками, й тодї автор видів ся приневолений додавати таке, чого не було в Нестора, на підставі особистих здогадів. Частину змін треба приписати також неуважному відношенню до прототипу. Пропущені рівнож лїричні та дидактичні місця і місцеві подробиці. Продуктом особистої творчости редактора скороченння може бути й згадка в сербськім житю, що по першій невдатній утечі Теодосія прикувала його мати до жорен і велїла принести жито, щоби він молов, думаючи, що тим способом настрашить його, одначе Теодосій молов без перестанку. До сербської лїтератури дістало ся житє через болгарську. Перерібки доконано по 1108 р. а до початку XIV в.

В додатку до сього цінного причинку до вивчення нашої старої лїтератури та її впливу на сербську надрукував проф. Сперанский текст згаданого житя по спискови Румянцївського Музею 319, подаючи варіянти списка бібліотеки Хлудова 189. Оба тексти початку XIV в. *М. Возняк.*

Ів. Стешенко — Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з иншими творами, Київ 1911, ст. 33 (відбитка з Записок укр. наук. тов. в Київі).

Свого часу д. Стешенко вичерпуючо довів, що Котляревський мав за взірець перших 4 частин своєї Перелицьованої Енеїди російську на-

родію Осипова, котрий з свого боку наслїдував нїмецьку перерібку Блюмавера, позичаючи з Верґілєвого первотвору тільки там, де замало йому було Блюмаверового тексту[1]). Рівночасно вияснив д. Стешенко і питаннє залежности перерібки Осипова, а за нею отже й Котляревського, від Скарронової пародії: вони стоять осторонь від сеї пародії, основуючись виключно на Блюмаверовій. Тепер маємо другу роботу д. Стешенка присвячену відношенню решти української перелицьовки до иншої російської перелицьовки, до травестії Котельницького, котрий докінчив перерібку Осипова, яка як відомо урвала ся на 8-й піснї Верґілєвого первотвору.

Спочатку спиняєть ся автор на звязку „Вывороченной Енеиды“ Котельницького з закордонними взірцями і показує, що Котельницький, йдучи ступінь за ступнем за латинським первовзором, частенько користав зі Скаррона, з Блюмавера ж натомість позичав дуже мало. Докінчував Котельницький свою пародію вже самостійно, бо як Блюмавер, так і Скаррон не довели до кінця своїх перелицьовок: перший спинив ся на 9-й піснї, а другий урвав, не дійшовши до неї, на 190 віршу 8-ої піснї Верґіля.

Д. Стешенко виразно доводить, що Котляревський скрізь в останних (5 і 6) частинах своєї поеми, себто там, де вже бракло йому Осипова, йшов за Котельницьким. Та проте Котляревський не йшов слїпо за росийською травестією: поруч з нею лежав на його столї й латинський оріґінал, звідки він доточував собі там, де за мало було йому тексту Котельницького, але есенціональна залежність від сього тексту безпеременча. В виказанню залежности Перелицьованої Енеїди від росийських травестій лежить вага нової працї д. Стешенка. Після його розслїду ясно, що нї французька[2]), нї особливо нїмецька травестія безпосередно не заважили на перелицьовцї Котляревського, що мав він перед собою лише росийську перерібку їх та латинський оріґінал[3]). З росийської взяв батько нашої лїтератури не лиш майже в цїлій основі текст, але й її віршову форму. Але ся залежність його поеми від Котельницького лише формальна. Поза зверхньою неоріґінальністю „Перелицьована Енеїда“ твір глибоко самостійний. Д. Сте-

[1]) Див. його „И. П. Котляревскій и Осиповъ въ ихъ взаимоотношеніи“. „Кіевск. Ст.“ 1898, кн. VII і VIII і в книзї „Поэзія И. П. Котляревскаго“.

[2]) Тільки в однім місцї помітив д. Стешенко натяк на безпосередну позичку Котляревського зі Скарроновою Енеїди, але на мій погляд се місце не можна вважати навіть за натяк на таку позичку (пор. ст. 7 розгляданої розвідки).

[3]) Те саме що до перших 4 пісень не підлягало сумніву після першої розвідки д. Стешенка.

шенко вкінці своєї користної розвідки влучно ілюструє сю внутрішню ориґінальність поеми Котляровського і, що більше, показує навіч, що „наш поет не тільки був несвідомо, але й хотів бути ориґінальним“ (ст. 26; розбивка моя В. Д.).

Шкода лише, що д. Стешенко, показуючи, що Котляревський і безпосередно черпав в Верґілля, не схотів завдати собі трохи більше труду і виказати всі такі місця в розбираних частинах його Енеїди. Коли б він тут се зробив та ще коли б і перша його розвідка не мовчала про таке незалежне від російської травестії користанне з латинського первотвору, а давала ясну й виразну відповідь, чи була загалом така безпосердність та скільки й яка вона була, то можна би було сказати, що розвідки д. Стешенка остаточно й безповоротно розвязали одно дуже важне питанне в історії творчости Котляревського — питанне о залежности між українською травестією й иншими подібними до неї чужинецькими пародіями і всіх разом до латинського ориґіналу. Розвідки д. Стешенка відповідають на се питанне майже в повнім його обємі і лишило ся, як бачимо, дуже вже небагато, щоб ціле питанне перестало нас непокоїти і могло би вже бути складено, так мовити, до архиву історії нашої літератури. *Вол. Дорошенко.*

Ѳ. Ѳ. Аристовъ — А. В. Духновичъ (Русскій Архивъ, 1913, 2, стор. 277—292).

— А. И. Добрянскій-Сачуровъ (также, 3, стор. 377—411, 4—5, стор. 665—706).

Прочитаєш одну й другу статю і глядиш наново на титул журнала. Не вже їх помістив солідний „Русскій Архивъ“, а не „Календаръ Общества им. Михаила Качковского“ або подібне препароване ad hoc виданне? Що нового, яке нове освітленне або чи навіть який мінімальний звід досі звісного матеріялу принесли сї статї? При статї про Духновича подана на кінці навіть досить докладно література про нього, але хиба на те, щоби не було видно в статї слідів вчитання в сю літературу. Що за складність статї, яка починаєть ся тим, що Духнович уродив ся тоді а тоді, а кінчить ся такими значучими словами про значінне Духновича: „Вообще своими трудами А. В. Духновичъ указалъ угро-руссамъ то направленіе, по которому должно совершаться ихъ національное развитіе. Если Угорская Русь, — въ противоположность Галичинѣ и Буковинѣ, — никогда не знала украйнофильства и всегда отстаивала общерусское національно-культурное единство, то этимъ она въ значительной степени обязана плодотворной дѣятельности Александра Васильевича Духновича“ (стор. 283). Українофобський коник таку має силу, що нехай собі вимирає ціла Угорська Русь, засуджена

„плодотворною“ роботою Духновича, Добрянського й їм подібних, сьбто русофільством на повну мадяризацію, тільки нехай буде далекою від усякого українофільства. З такого становища оцінений й Адольф Добрянський. Думаю, що така серйозність статий увільнює мене від справлювання їх похибок, які не обмежені перехрещеннем Витошинського на Витушинського або Гинилевича на Ганилевича. *М. Возняк.*

Мова.

Wiktor Porzeziński — Die baltischslavische Sprachgemeinschaft (Rocznik slawistyczny, т. IV, 1911 ст. 1—26).

Язиковнавство XIX в. на підставі порівнаня фонетики, флексії і лексіки поодиноких мов дійшло до дуже інтересної науки про індоевропейське (індо-ґерманське) спорідненнє звісної ґрупи мов. Ся наука одначе, в постійнім стремліню до точного означеня степени спорідненя поодиноких індо-европейських мов, скоро витворила кілька ґруп, що мали містити в собі більше зближені і споріднені мови — як напр.: греко-італьська, ґерманська (з німецькими, скандинавськими і англо саксонськими говорами) і балто-славянська ґрупа. На підставі сего розумованя доходили до гадки про істнованє в далекій минувшині групових праязиків, спільних для всїх племен народів, що війшли в склад певної язикової групи — і розуміеть ся до гадки про одну „прамову“ всїх народів і племен нинїшнїх аріїв (індо-европейців). Переходовими степенями від сеї прамови до „прамов“ поодиноких язикових груп, а в них до „пранарічь“ і „праговорів“ — зародків нинїшнїх живих мов — мали бути певні, замітні вже в прамові, а тим паче в стадії розвою її „пранарічий“ і „праговорів“ — відміни, на яких пізнїще розвинулись нинїшні живі мови. Особливо благодатною хвилею для сього рода розумовань були 60 ті і 70 ті рр. минулого столїтя, коли то взагалї міркували всї про степеневість орґанїчного розвою (a minori ad maius, від загального до індівідуального) у всїх проявах всесвітного житя. На основі сих міркувань і витворилась гадка про праславянську одність всїх нинїшнїх Славян, а там — по готовому взірцю — про одність племен в серединї поодиноких груп славянських — полудневої, східної, західної, із всїми противлежними теоріями — про пратотожність і правідмінність (напр. Чехів-Словаків, Словенців-Хорватів-Сербів, Українців-Великорусів-Білорусів, і т. д.). А все те тільки тому, що порівняне язикознавство, як би там не було, оперує само в собі даними мов ріжних часів і у ріжних стадіях розвитку, що все не дає йому иншого виходу, як тільки часто удавати ся до помочи гіпотез, дотепних — але не все довготревалих. До таких гіпотез належала нинї залишена теорія греко-італїйської одности; до них належить вчасти і теорія про балто-славянську одність. До

ревізії теорії дав проф. московського унїв. В. Поржезїньскому привід А. Meillet своїм трудом: Les dialects indo-européens 1908 р. Проф. Meillet, педантично строгий язиковід, не любить теорій (як се ми мали нагоду згадати в Зап. Н. Т. 1910, т. 97, ст. 216), стараючись оперти всї свої виводи на реальних даних. Тож він, не розбиваючи виводів Brugmann-а (в Kurze Vergleich. Gram. ст. 18) про спільні прикмети балтословянської групи, твердить тільки про параллелїзм сих мов (литовськолотисько-пруської з одної, славянських з другої сторони), на основі якого могли появитись деякі формальні тотожности, які одначе ще не свідчать про період спільности розвою. Проф. Поржезїньский стоїть при давнім твердженю про спільний балто-славянський період, в якім зайшли отсї зміни: індо-ґерм. $\underline{\alpha}$ в злуцї з $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$, $\underset{\circ}{m}$, $\underset{\circ}{n}$, дав у балтїйськім ir, il... а в славянськім ъ, ь + р, л...; поява одного співзвука замість двох, вложена деклїнація прикметникових і заіменникових пнів, io = деклїнація причасників, і в співзвуковій деклїнації, лит. tàs, tà = слав. тъ, та з індо-ґерм. so, sa (пор. гуц. лемк. і старе сой), dat. лит. manei = слав. мьнѣ, поява ablat. зам. gen. в о деклїнації. Щоби яснїйші стали сї балто-славянські взаємини перейдемо по Wiedemann-а словарю в Handbuch der lithauischen Sprache фонетику тих литовських слів, що чимнебудь вяжуть ся із славянськими, пропускаючи лише похідні і корелятиви для груп — ър, ьр, ъл, ьл, що находять ся вже у проф. Поржезїньского (ст. 6—9). В области самозвуків перед нами такі прояви: 1) Славянському **о** в литовськім відповідає переважно **а**: ãbażas — oboz; abù, abi — оба, обі; ãbrozas — образ, akis — око, ãsilas — оселъ, dvãras — дворъ... 2) Слав.-Ґерм. **а** відповідає лит. **о**: ãmtsmonas, ãmtsrotas; ąsotis = ушатъ; boba-баба (стара жінка), bõstras — бастря, brólis — (братръ), dõvyti — (мучити, **д а в и т и**), êdelmonas, grõmata (γράμματα)... 3) Слав. ѧ, ѫ в лит. відповідають — an, ů (з носовим відтїнком, як в чеськім) u; en, ai, in, ẽ: lanka (łąka), ranka (рѫка), ů'stì (ѫхати) — mundries і muñdras (munter, мѫдрыи); szveñtas (свѧтыи), raibas (рѧбыи), minksźtas (мѧгъкъ), minti (мѧти) — sẽ'kti (сѧгати), mẽsà (мѧсо). 4) Слав. **ѣ** відповідають — ai, a, e, i: vainikas (вѣнъкъ), maina (мѣна), krãsė (крѣсло). grẽkas (грѣхъ), svẽ'tas (свѣтъ), lipti (лѣпити). 5) Слав. и—і відповідають ai, ei, ė, y (фонетично і): laiżýti (лизати), skaitýti (считати), véidas (видъ), mėilė (miłość, любов), mẽlas (милыи), lẽpa (липа), sẽtas (сито), pyvas (пиво). 6) Слав. ы відповідають e, u. ui: nérti (нырѧти), plústi (плысти), búti (быти, укр. бути), udra (выдра), urvas (укр. вирва), puikùs (пышный), smuĩkas (скрипка-смыкъ). 7) Слав. у відповідають $\bar{a}$u, u: sausas (сухыи), pláuti (м-р. плювати п. pluć), ausis (ухо), $\bar{r}$ubas (б-р. рублье), sm$\bar{u}$tnas (smutny). 8) Переголосованому в українськім о (уо, уе, уі) від-

повідає ui: kuĩnas (конь) — в инших разах ů, u: ugnis (огонь), usnis (остяк). — В области глухих (півзвуків) замічаєм слїдуючі корелятиви: 9) Слав. ъ в складах ър, ъл відповідає u, а слав. ь в складах ьр, ьл відповідає i, e. — (Приміри у Поржезїньского ст. 6—9); їх тільки принагідно можна збільшити покликами на: блъха — blusa, мьгла — miglà, стькло — stiklas; trwać, укр. тривати — trivoti, търгъ — turgus i др. 10) Слав. -ла-, -ра-, -лѣ-, -рѣ-, відповідають; akmu (камы), baltas (блѣдьныи), galvà (глава), palszas (плавыи), saldús (сладъкыи), valdýti (владѣти), velku (влѣкѫ), vartai (врата), maldá (пол. modła), garsas (голосъ)... В области співзвуків замічаємо слїдуючі рівноважники: 11) Слав.-Ґерм. г, h, ж, х відповідає правильне g: gãdytis (годити ся), gadýnė (= час, хвиля, godzina, година), gajùs (той що гоїть), gaidrinti (heiter machen), gelbeti (helfen), geguże (зегзица), geležis (желѣзо), girna (жьрн-), gysla (жила), gyvas (живъ), geras (хорош-), gudrùs (хытьр-) i żąsis (гѫсь). 12) Пізнїйшому ч, ш відповідає в литовськім старше k: akis-akì (око-очи), mokëti (мочи posse), naktis (ношть), skaitýti (считати), skylé (щель), vãkaras (вечеръ); до сего kvétká (цвѣт — kwiat), але żvaigzdi (– ż—) = звѣзда, gwiazda. 13) На тій же степени розвитку слав. і литов. язика розійшли ся і в корелятивах с—х, к: blusà (блъха), sausas (сух-), paklusnùs (послушьн-), pukus (пухъ), tykà (тиш — cisz). 14) Впрочім литовська фонетика не знає h: adynà (укр. година), udyti (укр. гудити), kadà (когда), nëkadà (нѣкогда), tadà (тогда). 15 Славянським свистячим с, з відповідають лит. sz, ż: kuszkis (кусокъ), szis (укр. сесь), szlove (слава), szlużyti, szvësti (свѣтити)...; żãlias (зелен-), żëmà (зима), żinóti (зънати), żole (зельѥ), żveris (звѣрь). 16) Лексикальна спільність литовського із славянським близко в $^1/_5$-ій частинї литовської мови і 17) Фонетично-флексійна рівнолеглість; dat. sg. -ai, -ei, -ui, ‖ -ѣ, -и, {-ови -оу}; loc. sg. -oje, -eje, -yje, uje ‖ -ѣ, -и, {-оу -ѣ}; instr. sg. -a, -e, -u; imì, -umí ‖ — ю (ѧвь), -ьмь, -ъмь; dat. pl. — ms ‖ -мъ loc. pl. o, a, é, u+sè ‖ — ахъ,... -ъхъ, -ьхъ i instr. pl. — mis ‖ —ми і т. д. через всю морфолоґію. — Отже на підставі всього того приходить ся говорити про певне стале споріднене славянської язикової групи з литовською. Початки сього спорідненя одні (як Meillet), могуть приписати звичайному паралелїзмови, инші (як Поржезїньскі, Фортунатов, Brugmann) віднесуть їх у передпраславянську добу, а саме у балто-славянську, що вийшла з індо-европейського праязика. Йдучи за даними порівняної фонетики і морфолоґії, ми дійсно находимо більше звязий славянського з литовським у передславянський добі, ніж в ній самій; а чи назвати її добою балто-славянської спільности чи рівнолеглости, се поки що остає предметом академічного спору, якого рішати не беремось. *І. Свєнціцкий.*

О. Брокъ — Очеркъ физіологіи славянской рѣчи (Энциклопедія славянской филологіи. Выпускъ 5, 2), Спб. 1910, 3 л. + 262 ст. 8 кн.

Olaf Broch — Slavische Phonetik (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher), Гайдельберґ 1911, X + 347 ст. мал. 8-ки.

Німецький переклад сущно не ріжнить ся нічим від великоруського ориґіналу, хиба деякими незначними перемінами в бібліоґрафії матеріялу (акад. 255—7, нім. VIII—X) та додатком в акад. виданю особливо ще пяти проб транскрипції (257—259) і оповіданем автора про його знайомість з поодинокими славянськими нарічями — чи то літературними, чи то народними. На основі отже своїх власних помічень над народними говорами (великоруським, угроруським с. Ублї, галицьким п. Зілинського, польським, чеським, словінським і сербо-хорватським) та літератури предмету автор описав фізіолоґію славянської мови у 261§§ пяти глав. Предметний зміст їх такий: 1) Уваги над загальною фізіольоґією звуків, 2) Співзвучні уклади славянської мови (губні, язикові, гортанні), 3) Склад співзвуків в поодиноких мовах, 4) Самозвуки славянських мов і 5) Злука звуків (приступ — відступ — зврив, паляталїзація, лябіялїзація, лябіовеляризація, асіміляція в артикуляціях горла; склади, якість складів — Qualität, довгота — Quantität; наголос, інтонація складу — слова — реченя). Розуміє ся, що автор — опираючись на загальнофонетичних роботах Pedersen-а і Sievers-а — не дає поки що порівняної фізіольоґії, тільки зіставляє по ґрупам дані поодиноких славянських мов. Розпоряжаючи нині рядом „нормальних-типових" виговорів літературних славянських мов, фізіольоґія може дати хиба матеріял, свого рода схему для будучих дослідів на сім поли досвідної і описової славянської діялектольоґії. Праця та одначе лучить ся орґанічно з потребою дуже докладних дослїдів над анатомією орґанів мови всїх славянських наріч, піднаріч, говорів і їх переходів, бо тільки на їх основі можна би створити собі яке таке понятє про природну артикуляційну базу даної говірної ґрупи. Розуміє ся, що анатомічні досліди — в роді нинїшних антропольоґічних (антропометричних і палеонтольоґічних) — будуть відбуватись незалежно від фізіольоґічних, аби з часом після усталення певної залежности звука від найденої артикуляційної бази даної мови можна було поглубити нинїшню описову фізіольоґічну реєстрацію до значіння порівняної фізіольоґії мови. Сею звязию фізіольоґії мови з анатомією орґанів мови й означені границї і напрям її розвою, як природничої досвідно-описової науки, помічницї у граматичних студіях. Сеї дісціплїни не було до тепер в українській граматицї. Вперве сотворив її Брок як своїми студїями над угроруськими говорами (пор. Показчик), так і в даній працї. В нїй долучив він до своїх попереднїх матеріялів і свої поміченя над мовою п.

Зілинського і його уваги. Хоч матеріял не дуже повний, але як перша преба одноцільного огляду фізіольоґії української мови у злуці з прочими славянськими мовами се дуже важне явище в дальших дослідах. Українському матеріялови співзвуків і самозвуків присвячені §§ 61—64 і 129—139; крім того говорить ся про нього в §§ про довготу складів, експіраторний рух в підударних складах, взглядний тягар складу та інтонацію складу і слова. *І. Свєнціцкий.*

М. Р. Фасмеръ — Греко-Славянскіе Этюды. III. Греческія заимствованія въ русскомъ языкѣ, Спб., 1909, XII+236 ст. 8-ки.

Даючи так пізно справоздане про сю роботу, нам годі повторяти те, що так влучно зазначив акад. Істрін у своїй рецензії (ЖМНПр. 1910 февраль ст. 372 сл.), постараємось тільки звернути увагу на позитивну сторону сеї праці і її девчім доповнити. Ся тема була вже предметом дуже вдатних праць в тій области і Буслаєва 1848 р., і Соболевского 1883 (РФВ.) і Н. Лавровского (РФВ. 1904) і Істріна в його працях про Палею і Хроноґраф. Займають ся сею темою і порівнавчі граматики европейських мов і старославянської мови (Лєскін, Вондрак, Яґіч у виданнях текстів), а в останні часи стали вже добиратись до самого первого джерела значної части всїх тих „запозичень", а саме до граматично-синтактичних особливостей у перших перекладах Евангелий з грецького, як се видимо в статї O. Grünenthal — Die Übersetzungstechnik der alt-kirchenslavischen Evangelienübersetzung (Arch. für slav. Philol. 1903, III). Супроти того ми можемо вимагати від всякого, хто після сих робіт, або поруч з ними дає яку свою про се питаннє, аби їх увзгляднював і приносив у загальне рішенє сього дуже важного культурно-язикового питаня новий і важний матеріял. От чому приходить ся вважати сю працю невдатною і малопотрібною. Особливо коли зважити, що порівняний (рівнобіжний) огляд грецької фонетики в її історичнім розвитку з славянською — чи то в границях певної доби часово означеної чим небудь, чи на підставі самих фактів фонетично-язикових — являєть ся неминучою умовою і кінцевою метою всїх, що наміряють означити степень впливу одної мови на другу. Тому такому спеціялїстови у грецький мові, як автор „Греко-слав. этюдів" вже тільки при знаню одних основ історичної граматики старо-слав. і старо-руської мови і їх памятників, нехайби тільки до XIII в. — а їх дійсно не дуже богато, можна було б дати взірцеву і фундаментальну працю про всякі впливи і запозичення з грецького у славянськім. Наколиж автор не вчинив сього, то наша задача — на основі зібраного ним матеріялу дати хоч спробу загальної характеристики сих взаємин.

Розглядаючи отже його матеріял, ми завважуємо: 1) В нього війшло чимало слів, які властиво не єсть і не були ніколи ніякими запозиченями з грецького, тільки спорадичними слідами неперереведених слів та фраз, напр. алекторъ, власфимисати, калосъ, номосъ, олокаутома, тектонъ, тетрархъ, хризма, заступлених в инших місцях славянськими — пѣтель, хулити, лѣпыи, законъ, цѣлопаление, дрѣводѣля, четверовластникъ, мазь. 2) Технїчна номенклятура богослужебних книг, частин богослуженя, церковних риз, а навіть поодинокі грецькі фрази лїтурґічні, уживані деколи обовязково в богослуженю (исполать деспота — Εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα, киріелейсон) не належать зовсім до запозичень. Вони складники обряду церковного, отже законні культурно-релїґійні — але не національні — пережитки. Сюда належить і ґінекей, ужитий в Кобзарю. 3) Назви місяців та імена власні переходили до Славян і на Русь не конче дорогою запозиченя — коли вони були загально обовязуючі у римській імперії, а там і у візантійській. Бо як для πέντε — quinque — fünf — пѧть маємо певну добу спільности мовної, так для ιούλις — июли' — юль мали ми добу культурно-державної спільноти. А що рахунок року, місяців і днів став через римсько-візант. державність і культуру інтернаціональним добром, тож зовсім природно, що славянські назви місяців мусіли відійти на другий плян. 4) Для деяких слів приходить ся звернути бачну увагу на можливість рівнобіжного (паралельного) розвитку на ґрунтї індо-европейської спільноти. Належатимуть сюди слова: вишьня — βυσσινία; гдуня — гдуля — дуля — κυδώνιον; глипати — γλέπειν, βλέπειν, свекла — σεῦκλον, черешьнѧ — κεράσιον, чебрець (чѧбьръ) — θύμβρος; дрѧгъ — друк — drągal — drążyć і δροῦγγοσ та дурно — δωρειανό, що хиба звуково близкі собі, але не рідні та навіть не рівнобіжні. 5) Слова тайних мов, хоч вони вже і в певній чести у лїнґвістів, зовсім не належать сюда. Культурну історію народа можна, правда, відтворити на основі взаємин із сусїдами, але годї знов перемішувати факти ріжних язикових і культурно-історичних діб та умовин, та ставити на рівнї (часово і річево) впливи церкви, держави, культури з впливами дрібних торговців, волокиґів і инших случайних елементів. Ангел, євангеліє, грек, пасха і т. д. — загально-людські понятя, зате андрус, явро (яйце), митесъ (ніс), лыкос (вовк) і инші — приступні розумінню тільки одиницям певної верстви суспільности. І коли з звуковим (слуховим) вражінєм слова „євангеліє“ лучить ся у многих дуже богатий зміст, то із слуховим вражінєм слова „андрус“ в нас його нема і в нікого хиба його не буде.

Тільки виділивши отсї ґрупи слів, ми приходимо до дійсних запозичень — книжних (лїтературних) і народних. Розділити їх одні від других і вказати хоч в приближеню їх історію — задача не легка, але

дуже важна. Сюди належать такі слова, як: баня, боклаг (пор. букла — βοῦκλα), бумага, вапити, каистра — таистра — κανίστρα, ταγίστρα, каламарь — καλαμάριον, книш — κνισάριον, колиба — καλύβα, корабль — κοράβιον, корець — κόρος, кутья — κουκκιά, макътра μάκτρα, теремъ — τέρεμνον...

Тим одначе не кінчить ся задача досліду. Огляд всіх слів грецького походженя в руських і славянських мовах ріжних діб дає нам дуже багатий і важний матеріял до історичної фонетики як грецької, так і славянських мов. Важнїйші прикмети фонетики грецьких слів у Славян автор подав в Извѣстіях XII², 201—15, а на Руси в сїй працї ст. 6—25. На нашу гадку належалоб звернути бачнїйшу увагу на передачу грецького η через ы, и (ѱалтырь, — ирь); появу ірраціонального γ в Євга, Севгиръ — на що звернув увагу Krumbacher (Sitzber. phil.-phil. Cl. der Bayr. Akad. 1886, III) і дублети: Єлена — Ἑλένη — Helena поруч із надписом: Θης (= Hic) Cabrol, Rel. epigr. № 326; появу ь зам. грецького ι, яка свідчить про складове ще значінє знака ь; паралелїзм бібліотека, ариѳметика, Варвара з грецьких βιβλιοθήκη, ἀριθμ. — Βαρβάρα і т. д. Все те можна виясняти тільки з помочю докладної історії всїх тих запозичень. *І. Свєнціцкий.*

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

Труды четырнадцатаго археологическаго съѣзда въ Черниговѣ 1909 г., Москва, 1910—1911.

Преісторія, археольоґія, історія штуки.

Э. фонъ Штернъ — Нѣсколько античныхъ бронзъ изъ коллекціи Одесскаго музея, 1911.

Г. Коваленко — Про український стиль і українську хату, 1912.

И. Грабаръ — Исторія русскаго искусства, I—II.

Історія полїтична і культурна.

М. Приселковъ — Аѳонъ въ начальной исторіи Кіево-печерскаго монастыря, 1912.

S. Lewicki — Prawo składu w Polsce, 1910.

L. Finkel — W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich, 1913.

J. Schweizer — Antonio Possevino S. J. und die polnische Sukzessionsfrage im Jahre 1597, 1910.

H. Biaudet — Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648, 1910.

Матеріалы по исторіи русской картографіи, вып. II, 1910.

Н. Новомбергскiй — Слово и дѣло государевы, 1911.

Д. Багалѣй и Д. Миллеръ — Исторiя города Харькова за 250 лѣтъ его существованiя, I—II, 1912.

Столѣтiе кiевской первой гимназiи, 1911.

Лiтература.

Б. Соколовъ — Непра рѣка въ русскомъ эпосѣ, 1912.

А. Крымскiй — Абанъ Лахыкый, манихействующiй поэтъ (ок. 750—815 г.), 1913.

А. Григорьевъ — Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ, 1913.

— Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ какъ художественное произведенiе, 1913.

М. Сперанскiй — Сербское житiе Θеодосiя Печерскаго, 1913.

І. Стешенко — Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з иншими творами, 1911.

Θ. Аристовъ — А. В. Духновичъ, 1913.

— А. Добрянскiй-Сачуровъ, 1913.

Мова.

W. Porzeziński — Die baltischslavische Sprachgemeinschaft, 1911.

О. Брохъ — Очеркъ физiологiи славянской рѣчи, 1910.

O. Brock — Slavische Phonetik, 1911.

М. Фасмеръ — Греко-Славянскiе Этюды. III, 1909.

В справі ювилейних видань

присвячених Шевченкови і його добі.

Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка оповіщає, що при роздаванню підмог на наукові ціли в р. 1913 будуть мати першенство ті, що зголосять свої студії над Шевченком і його добою, для ухвалених Наук. Товариством на р. 1914 видань, присвячених Шевченкови і його часови.

З поручення екзекутора тестаменту Ол. Кониського Виділ Наукового Товариства оголошує конкурс на біоґрафію Шевченка, яка б окрім історії житя поета містила б у собі також історію його творчости і характеристику її. Останній речінець надсилання 12 лютого с. с. 1914 р. Завіщана тестатором на премію сума тисяча рублів може бути розділена жюрі на кілька меньших премій.

	Корон
Драгоманів М. — Лїтературно-суспільні партиї в Галичинї	1·80
„ Козаки	0·30
„ Листи до Ів. Франка і инших т. І.	3·40
„ Листи до Ів. Франка і инших, т. II.	4·40
„ Шевченко, українофіли й соціялїзм	2·00
Еґан Е. Економічне положенє руських селян на Угорщинї	0·26
Енґельс Ф. Початки родини, приватної власности і держави	1·05
Етноґрафічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3·00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4·00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6·00
Єфремов С. Національне питанє в Норвеґії	0·30
Жерела до історії України-Руси, т. І. — Люстрациї королївщин в землях Галицькій і Перемишльській	4·00
„ т. II: Люстрациї королївщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4·00
„ т. III; теж — в землях Холмській, Львівській і Белзській	5·00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4·00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4·00
„ т. VII: — Люстрация королївщин з р. 1570	4·00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4·00
Житє і Слово, вістник лїтератури історії і фолькльору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5·00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0·40
Заневич — Знесенє панщини в Галичинї	1·00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3·00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5·00, комплєти I—XX по 48·00, I—L по	120·00
Збірник фільольоґічної секциї т. І: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. І., нап. О. Кониський, 3·—, на лїпшім папері 4·00, в оправі	5·00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. І. 3·00, на лїпшім папері	4·00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3·00, на лїпшім папері	4·00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його житя, т. II., нап. О. Кониський	4·00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. І. Верхратський	5·00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4·00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III.	4·00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1850—1862	7·00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство	4·00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в лїтах 1835—49	6·00
Збірник історично-фільософічної секциї т. I—IV розійшли ся (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріяли до історії духового житя Галицької Руси XVIII—XIX віку	4·00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4·50, на лїпшім папері	5·50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7·50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап М. Грушевський, т. VI	7·50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т VII	8·00
„ т XIV: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VIII, часть I	7·50
Збірник математично-природописно-лїкарської секциї, т. І, II, III і IX по 3·—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2·00, т. XI—XIII по	5·00
„Зоря“, письмо лїтературно-наукове, р. II і V по 6·00, р. VI і IX по	10·00
„ „ лїтерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12·00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3·00
„ Велика родина в Мшанцї, Старосамб. пов.	0·10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичинї в XIX ст.	0·60
„ Причинки до історії рекруччини в Галичинї	0·20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.	0·20
Історична бібліотека:	
т. І. С. Качала — Коротка історія Руси	2·40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї	4·00
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	6·80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Гал. Русь	3·00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Істория вел. кн. литовського	3·20
т. VII. Іван Линниченко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	3·20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Українї-Руси XVI—XVIII вв.	2·00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12·80
XIII. М. Костомаров — Гетьмованє Виговського і Ю Хмельницького	3·20
XIV—XVI. М Костомаров — Руїна	8.40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинцї, В. Антонович. Останнї часи козаччини на Правобережі	6·60

Корон

XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в . . . . . 3·60
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини . . . . 3·00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст. . 5·00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство . . . . . . 5·00
Інґрем Дж. Історія політичної економії . . . . 4·00
Кавцкі Кароль, Народність і її початки . . . . 0·60
Кельнер Л. Др. — Історія педаґоґії . . . . 1·20
Карєєв М. Фільософія історії . . . . 0·25
„ Фільософія культурної й соціальної історії . . . . . . 2·80
Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень . . . . . . 4·00
Конрад и. Національна економія . . . . 2·30
Костомарів М. — Руська історія в житєписах ч. II і III по . . . . . . 1·00
„ Письмо до ред. Колокола . . . . 2·00
Кревецький Ів. — Оборонна орґанізація руських селян на галицько-угорськім погра-ничу в 1848—49 рр. . . . . 0·60
„ Помічні дні. Причинки до історії панщини в Галичині в XIX ст. . . . 0.15
„ До історії орґанізовання національних ґвардій в 1848 р. . . . . . 0·20
„ Цуцилівська трівога в 1848 р. . . . . 1·—
„ Фальшовання метрик для польських повстанців в 1830—31 рр. . . . . . 0·10
„ Аґрарні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р. . . . . 0·12
„ Галичина в другій половині XVIII ст. . . . . 0·80
„ Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850 . . . . 2·50
Кримський А. Мусулманство і його будучність . . . . 1·70
Крипякевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в. . . . . . . 2·00
Др. Кузеля З. Причинки до народ. вірувань з початком XIX ст . . . . . 0·30
„ Про студії над дітьми . . . . 0·30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській устній словесности . . . 1·50
Левицький К. Др. — Німецько-руский правничий словар . . . . . 7·00
„ Руська Правда . . . . 1·00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 18·00, повні річники 1899—1907 по 16·00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей 12·00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I . . . . 2·80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст. . . . . . . 0·30
Матеріяли до українсько-руської етнольоґії т. I, III і VI . . . . 17·00
„ т. II, IV—V і VII (містять моноґрафію проф. Шухевича про Гуцулів) . 22·00
„ т. VIII і IX по 3 К, т. X і XII по 5 К, т. XI . . . . 2·00
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту . . . . 2·00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8·00, т. IV. . . . . 2·00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache . . . . . 3·00
Олехнович В. Раси Европи . . . . 0·70
Онишкевич Г. — Руська бібліотека т. III . . . . 3·00
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні . . . 4·00
„ „ „ „ „ т. II і III. Апокріфи новозавітні по . 5·00
„ т. IV і VI. Апокріфи і леґенди з українських рукописів по . . . . . 5·00
„ т. V. Памятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в. . . . 6·00
М. Павлик. М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіоґрафія і спис творів 4·00
Партицький О. — Старинна історія Галичини . . . . 6·00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ . . . . . . 0·20
„ Скандинавщина в давній Руси . . . . 0·40
„ Слово о полку Ігоревім . . . . 1·60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім . . . . 2·80
Правнича часопись, річник IV—V по 6·00, VI, VII—X по . . . . . . 2·—
Правнича бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2 . . . . 2·—
Правнича і економічна часопись, т. I—III по 3·00, т. IV—V і VI—VII по 4·00, т. VIII—IX 5·00
Рудницький С. — Українські козаки в 1625—1630 р. . . . . 1·00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в. . . . . 0·80
„ Начерк ґеоґрафічної термінольоґії . . . . 2·00
Свєнціцкий Іл. „Архаггелови вѣщания Марии“ і благовіщенська містерія . . . 1·00
Сеньобó Ш., Австрія в XIX ст. . . . . 0·80
„ Міжнародні революційні партії . . . . 0·40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст. . . . . 0·45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житє . . . . . 0·60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности . . . . 1·00
Стороженко М. Історія західно-европейських літератур до кінця XVIII ст. . . . 4·40
Стоцький С. — Буковинська Русь . . . . 2·40
Студинський К. Др. З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853 . . . 0·70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46 . . . . 3·00

Корони

Тен Г., Фільософія штуки . . . . 1·05
„ Нариси із старинного сьвіта . . . . 0·60
Терлецький О. Москвофіли й народовці . . . . 0·30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Руси 1648 р. . . . . 2·00
„ Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі . . . 3·00
„ Київська Ковалчина 1855 р. . . . . 0·10
„ Маруся Богуславка в українській літературі . . . . . . 2·00
„ Матеріяли до іст. Гал. Руси — диви Жерела IV і V . . .
„ З історії галиц. соймиків 0.40
„ Володимир Антонович . . . . 2·—
„ Словацький висланник на Україні 1709 р. . . . . 2·—
„ Причинки до іст. Мазепинщини . . . . 0·50
„ Листи Петра В. до Л. М. Сінявского . . . . 1·—
„ Угорщина і Польща на поч. XVIII в., ч. I. . . . . 3·—
„ Причинки до пізнаня терит. Угор Руси . . . . 0·20
„ Угорські Русини в уряд. статистиці . . . . 0·90
„ Етнографічна карта Угор. Руси . . . . 6·—
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів . . . . 0·30
„ Розвій астрономічних поглядів 0.46
„ Розвій поглядів на лихву 0.30
„ Розвій поглядів на вселенну 0.90
„ Розмови з Л. Толстим 0.30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свєнціцкий, Опис рукописів Народного Дому 4·00
Т. II: Др І. Франко, Громадські шпихлїрі в Галичинї 1784—1840 р. . . 4·00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріяли до історії нац. відродження Гал. Руси в 1830—40 рр. . . . . 5·00
Т. IV: Матеріяли до історії шкільництва у Галичинї XVIII — XIX в. . . 3·00
Т. V: М. Возняк, Фільольоґічні праці Ів. Могильницького . . . . . 5·00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6·00, II, 4·00, IV, 3·00, оправні о 1·20 дорожші.
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV . . . . 12·00
Фер Л. Будда і Буддізм . . . . 0·80
Франко Ів. Іван Вишенський . . . . 2·00
„ Про панщину і її знесене 1848 р. . . . . 0·60
„ Хмельнищина 1648--9 р. в сучасних віршах . . . . . . 2·00
„ Слово о Лазаревѣ воскресенїи . . . . 0·50
„ Апокріфічне евангелие Псевдо-Матвія . . . . 0·30
„ Шевченко героем польської революційної леґенди . . . . . 0·40
„ Карпато-руське письменство XIII—XVIII в. . . . . 2·00
„ Лукіян Кобилиця . . . . 0·40
„ Козак Плахта . . . . 0·40
„ Король балаґулів Антін Шашкевич і його українські вірші . . . . 0·35
„ Матеріяли до історії коліївщини . . . . 0·40
„ Наливайко в міднім бици . . . . 0·35
„ Пісня про правду і неправду . . . . 0·80
„ Громадські шпихлїрі в Галичинї 1784—1840. . . . . 1·00
„ До біоґрафії Івана Вагилевича . . . . 1·00
„ Причинок до студій над Острожською Біблією . . . . . . 0·30
„ Святий Климент у Корсуні . . . . 5·00
„ Студії на поли Карпато-руського письменства . . . . . . 1·00
„ Студії над народніми піснями. Ч. I . . . . 3·50
„ Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890 . . . . . 3·60
Др. А. Форель. Гіґієна нервового і духового житя . . . . 2·40
„ „ Про алькоголїзм . . . . 0·30
Е. Фрас. Нарис ґеольоґії . . . . 1·60
Е. Шірер. Політична історія Палестини . . . . 3·50
Др. В. Щурат. Увільнене злочинця дівчиною в Бродах 1727 р. . . . . . 9·10
„ До біоґрафії і писань Івана з Вишні . . . . 0·35